На г. А. Протичъ
12/III 1924 N. A. Мушмовъ

ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ ВЪ СОФИЯ

МОНЕТИТѢ И ПЕЧАТИТѢ
НА
БЪЛГАРСКИТѢ ЦАРЕ

ОТЪ
НИКОЛА А. МУШМОВЪ
УРЕДНИКЪ НА НУМИЗМАТИЧЕСКИЯ ОТДѢЛЪ ПРИ НАРОДНИЯ МУЗЕЙ

СЪ 266 ОБРАЗИ ВЪ ТЕКСТА И 7 АВТОТИПНИ ТАБЛИЦИ

NUMISMATIQUE ET SIGILLOGRAPHIE BULGARES

PAR
NICOLAS A. MOUCHMOFF
CONSERVATEUR DE LA SECTION NUMISMATIQUE DU MUSÉE NATIONAL BULGARE

AVEC 266 FIGURES DANS LE TEXTE ET 7 PLANCHES HORS TEXTE

СОФИЯ — SOFIA

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE L'ETAT

1924

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

TABLE DES MATIÈRES

IX

X

Предговоръ

Въ книгата си: „Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ и монетитѣ на българскитѣ царе" (1912 г.), въ отдѣла на българскитѣ царе, описахъ около 130 български монети съ кратки недостатъчни бележки върху нѣкои отъ тѣхъ. Освенъ това, нѣкои отъ тия монети сѫ или погрѣшно опредѣлени, или останали съвсѣмъ неопредѣлени. Свърхъ това, броятъ на българскитѣ монети, слѣдъ издаването на горната книга, почти се удвои. Откриха се и много важни и интересни екземплярии, които, издадени по отдѣлно въ списания, не сѫ достѫпни за по-широкъ крѫгъ и не получаватъ значението, което заслужаватъ.

Настоящия трудъ обема издаденитѣ вече отъ менъ български монети и по-късно издирени и открити отъ менъ въ държавни и обществени сбирки и въ частни лица у насъ и странство. Въ този трудъ издавамъ и до сега известнитѣ на менъ печати на българскитѣ царе и боляри. Прибавихъ и всички византийски печати, които иматъ връзка съ българската история.

Наложителната необходимость, настоящиятъ трудъ да послужи на по-широки крѫгове, особенно на учителството, ме застави да дамъ и сведѣния за произхода отчасти на общата средневѣковна нумизматика и сегашното състояние на българската нумизматика, а сѫщо и исторически бележки за нашитѣ царе и боляри, сѣкли монети и служили си съ печати.

Рисункитѣ на монетитѣ и на голѣмата часть отъ печатитѣ, помѣстени въ труда ми сѫ изработени, съ мои указания, отъ уредника при Народния Музей Р. Поповъ и художника Маринъ Георгиевъ. Снимкитѣ на таблицитѣ сѫ на музейния фотографъ Г. Трайчевъ. Най-горещата ми благодарность и на тримата за грижливата работа. Сѫщо най-горещо благодаря на всички лица и учреждения, които ми услужиха съ оригинали или отпечатъци отъ монети и печати, които използувахъ за настоящия трудъ. Особено благодаря на г. D-r Carl Stockert въ Виена, който, въпреки своята вече готова статия за печатъ

върху една сребърна монета отъ Асѣна II и сребърна и медни отъ Георги Тертеръ, ми даде отпечатжци и рисунки отъ сжщитѣ монети и други съ позволение да ги издамъ въ този трудъ, преди той да ги е обнародвалъ.

Само ржководитѣ лица на Варненското Археологическо Дружество отказаха да ми дадатъ фотографическа снимка или отпечатъкъ отъ Борисовия печатъ, въпреки, че това дружеството го е вече издало.

София, 14 декемврий 1923 год.

Н. А. Мушмовъ

I.

РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКАТА НУМИЗМАТИКА

Исторически погледъ и библиографически бележки.

Тежкото политическо и духовно робство на българския народъ, следъ падането на Търновското и Видинското царства, за дълги години се е чувствувало въ политическия и духовенъ животъ. Това двойно робство е било така страшно, щото българскиятъ народъ не е билъ въ състояние да запази нищо отъ своето минало величие и култура. Турци и гърци унищожавили систематически всичко, което е могло да напомни на българина за неговото минало, за неговата култута и история. Много писменни паметници, като ржкописи и др., останали отъ българската култура, бидоха варварски унищожени и изгорени отъ гърцитѣ. Само монетитѣ, тѣзи дребни паметници, сж могли да останатъ сравнително неувредени. Между рѣдкитѣ случайно запазени български старини сж и монетитѣ, които ни напомнятъ за нашето минало.

Отъ падането подъ тежко робство на българския народъ, трѣбваше да се изминатъ близо четири и половина столѣтия, за да дойде единъ день да се заговори, че между другата култура, българитѣ сж имали и свои собствени монети, които имъ служили за размѣна въ търговията.

Отъ 1836 год. начева новъ периодъ въ историята на нумизматиката. Отъ тогава почватъ да се умножаватъ трудоветѣ по този клонъ на археологията. Въ сжщото време почватъ да излизатъ нумизматически списания, като френското Revue Numismatique, което се е появило въ 1836 год. подъ заглавие: Revue de la Numismatique française, а въ 1838 год. се преименувало на сегашното му название[1]). Въ Лондонъ пакъ въ 1836 год. почва да излиза Нумизматически журналъ който въ 1838 год. се преименува на The Numismatic Chronicle[2]), подъ което название и днесъ продължава да излиза. Въ сжщата епоха се появиха и много съчинения по нумизматика на разни езици.

Тъкмо въ този новъ периодъ дохожда редъ да се заговори и за българската нумизматика. Въ книжнината пръвъ подигна въпросъ за български монети П. И. Шафаржикъ презъ 1837 год. въ Slovanske Starožitnosti. Това събуди интересъ у нашитѣ първи книжовници отъ възраждането. Априловъ, следъ дълги издир-

---

1) Babelon, Traité des monnaies grecques et romaines I стр. 210.

2) Пакъ тамъ, стр. 264.

вания и разпитвания успѣлъ да намери едва въ 1840 год. първа българска монета отъ царь Светослава, а следъ нея и една отъ Срацимира, (и двете издадени въ неговата Денница отъ 1841 год, отлитографирани върху таблица I). Тѣзи две монети дадоха първия литературенъ материалъ за българска нумизматика. Презъ 1843 год. Константинъ Фотиновъ, въ преведеното отъ него „Общое Землеописание", Смирна 1843 год. на стр. 235, (погрѣшно напечатано 335), подъ заглавие „Древни Славеноболгарскій пенязи, то есть стары монеты (пары) предава, нарисувани три монети, едната сребърна отъ царь Светослава, а другитѣ две византийски (едната отъ Иванъ II Комнинъ) погрѣшно взети за български. Фотиновъ не дава никакво описание, а само поменува на стр. 234, че ги е намерилъ „у страннопутешественицы, които молихъ да ми дадать первообразіие ихъ да ги прибавимъ въ край землеописаніж за любопытство и указаніе славеноболгарскія древности".

По-грижливо изучване върху българската нумизматика е направилъ племѣнникътъ на П. Шафаржика, — Д-ръ Я. Шафаржикъ. Въ Бѣлградското списание „Гласникъ" отъ 1847 год. той между другитѣ югославянски монети издаде и 14 български. Само че Я. Шафаржикъ се е заблудилъ съ монограмата на царь Ив. Александра и вмѣсто да опредѣли вѣрно нейното прочитане Алє (ѯандръ), погрешно е прочелъ Асѣн. Поради това всички Ив. Александрови монети се приписаха на царь Асѣня I, Петра и Асѣня II, грѣшка поправена едва въ 1908 год.

Въ 1851 год. сжщия Я. Шафаржикъ въ „Гласникъ" т. III (отдѣленъ отпечатъкъ стр. 60—65) и табл. I 1—2, т. VIII стр. 93—98 и т. IX стр. 99—101) описва 11 сребърни български монети: 4 отъ Ив. Александра съ сина му Михаила, отъ които монети Шафаржикъ отдава едни, по мнението на Luczenbacher, Szerb Zsupanok Királyok és Czarok pénzei, XXIII стр. 21, Budán, 1843, на краль Вълкана Неманя (1204—1205) (стр. 12—13 и табл. I 1 и 2), една Александрова приписана на Асѣня I (стр. 60 и табл. VIII 93), друга (стр. 61 и табл. IX 101) ту на Вълкана Неманя, ту на Симеона или Самуила или на Стефана Неманя; друга една правилно отдава на царь Светослава (стр. 61 и табл. VIII 94). Върху една монета отъ царь Михаилъ Асѣня, която впрочемъ правилно опредѣля, съ предположение чете надписъ: SMN = SIMEON вмѣсто MIhAIL (стр. 61 и табл. VIII 95); друга една монета издава отъ царица Ирина съ сина си Михаила, която правилно опредѣля (стр. 62 и табл. VIII 96). Най-после описва и 4 Срацимирови монети, които вѣрно опредѣля (стр. 63 и табл. VIII 97—98; IX 99—100).

Въ 1853 год. въ сжщото списание свезка V стр. 222 и 223 и табл. II 15—16, сжщия авторъ описва две сребърни монети, едната отъ Ив. Александра самъ, другата отъ Михаилъ Шишмана и ги отдава първата на Асѣня I, втората на Михаилъ Асѣня.

Въ 1856 г. сжщиятъ Я. Шафаржикъ въ сжщото списание, свезка VIII, стр. 280—282 и табл. II 7 и 8 описва една сребърна монета отъ Ив. Александра и Михаила и единъ полугрошъ отъ Ив. Шишмана, които отдава на Самуила, първата по

причина на особената монограма на опакото, а втората поради буквато ω, която Шафаржикъ чете за є.

Въ 1859 год. Христодулъ С. Николовъ преведе на български описанието на две отъ издаденитѣ отъ Я. Шафаржика монети и ги публикува въ Български книжици I, стр. 74. Една година следъ него, въ 1860 год. С. Раковски въ Нѣколко рѣчи о Асѣню (стр. 93—103) препечата 10 отъ издаденитѣ отъ Шафаржика български монети и даде поводь да се заинтересуватъ повече българи за нашитѣ монети.

Въ 1875 год. Хърватскиятъ професоръ Симе Любичъ, въ своя ценен трудъ по югославянскитѣ монети: Opis Jugoslavenskih novaca, Zagreb, описва 224 български монети, отъ които 146 отъ Ив. Александра съ сина му Михаила, 10 отъ Ив. Александра самъ, погрѣшно приписани отъ Я. Шафаржика, първитѣ на Асѣня и Петра, а вторитѣ на Асѣня II., 5 отъ Михаилъ Асѣня, 14 отъ Светослава, 5 отъ Михаилъ Шишмана, 22 отъ Страцимира, 10 отъ Ив. Шишмана и други неопредѣлени. Трѣбва да се забелѣжи, че описанитѣ отъ Любича български монети не сж всички разни типове; тѣ повечето сж вариации. Той обаче е описалъ всички, макаръ и еднакви монети, които му били известни.

Трудътъ на Любича, макаръ и да съдържа повечето погрѣшно опредѣлени български монети, е принесълъ на времето си най-голѣма полза на българската нумизматика. Той е единствениятъ наученъ трудъ, отъ дето могатъ да се черпятъ сведения за българскитѣ монети. Този трудъ по югославянската нумизматика и днесъ си остава сериозна научна работа.

Известниятъ византологъ Schlumberger презъ 1877 год. въ статията си подъ заглавие: Monnaies d'or d'un chef bulgare du XI siècle, Sermon, Gouverneur de Sirmium[1]) съобщава за три златни монети отъ българския военноначалникъ Стратилатъ Сермонъ, който билъ управитель на Сремската область въ източна Славония, между Сава и Дунавъ, въ времето на царь Самуила. Описание и рисунка на една отъ тѣзи интересни златни български монети, както и сведения за Стратилата Сермона, давамъ въ отдѣла: Описание на монетитѣ.

Двадесеть години следъ освобождението, Ат. Илиевъ въ 1898 год., обнародва въ Сборникъ за Народни Умотворения и пр. кн. I (стр. 95—132 табл. I—IV): „Погледъ върху българската нумизматика". Тази статия, преводъ отъ труда на Любича, има своето значение като пръвъ литературенъ трудъ. Може да се каже, че тя даде поводъ да се заговори за българскитѣ монети и въ учебницитѣ, макаръ че и въ нея не е поправено погрѣшното опредѣление на Ив. Александровитѣ монети.

Както за западъ отъ 1836 г. начева новъ периодъ въ общата нумизматика, тъй за българската нумизматика новъ периодъ начева отъ 1890 год., когато

[1]) Revue Archéologique, I 1877, стр. 173 след.

почнаха да се явяватъ въ периодическия печатъ специални статии върху българскитѣ монети.

Въ 1890 год. Т. Джамджиевъ въ сп. „Трудъ" (стр. 795—799) подъ надсловъ „Най-малката стара българска монета — бодка" твърди, че тя, „бодката" е била въ старо време $^1/_4$ пара, или най-малката монетна единица. Споредъ него бодката е била четвъртъ часть отъ разрѣзана на четири части медна монета, а названието си е получила отъ бодливитѣ си краища, причинени отъ разрѣзитѣ. Джамджиевъ е падналъ въ заблуждение отъ една медна монета, която при отпечатването ѝ се измѣстила, та печатътъ е засегналъ само съ едната си часть медното ядро и образътъ е излезълъ само частично върху монетата. Това дало Джамджиеву поводъ да мисли, че монетата е разрѣзана. Бодката не е известна на всѣкжде изъ България, а въ Македония никакъ не е позната. Навѣрно тя е църковна пара, която нѣма нищо общо съ старитѣ монети [1]).

Въ 1894 год. Чиро Трухелка въ „Гласник земальског музеја у Босни и Херцеговини" т. VI., стр. 408 след., описва 4 сребърни монети отъ Ив. Александра съ Михаила и ги отдава, по старата теория, на Асѣня I; една сребърна монета отъ Ив. Александра самъ, която отдава на Асѣня II и 21 сребърни монети отъ Срацимира, които вѣрно опредѣля. (Гледай сжщото отъ сжщия въ Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnia und der Hercegovina, 1896 г., стр. 321).

Въ сжщата година Engel et Serrure въ тѣхното Traité de Numismatique du moyen-âge (Paris 1894) стр. 893 сл. описватъ освенъ Сермоновитѣ златни монети и единъ сребъренъ грошъ отъ Ив. Александра и го отдаватъ на Асѣня I; една среб. монета отъ сжщия царь самъ, която приписватъ на Асѣня II; една среб. отъ Михаилъ Шишмана; една отъ Ирина съ Михаила; една отъ Михаилъ Асѣня и една отъ Светослава и четиритѣ вѣрно опредѣлени.

Въ 1900 г. В. Добруски въ: Белѣжки къмъ българската нумизматика [2]) описва нѣколко неиздадени монети отъ Царь Ив. Александра съ сина му Михаила, отъ царь Светослава и Ив. Шишмана.

Въ 1902 год. професоръ В. Златарски въ Периодическо Списание подъ заглавие: Приносъ къмъ българската нумизматика описва 9 сребърни полугрошове отъ царь Ив. Шишмана.

Въ 1908 г. сръбскиятъ историкъ Л. Ковачевичъ въ стат. си: Прилошци Југословенској нумизматици: (Најстари бугарски новци [3]) поправи споменатата грѣшка на Я. Шафаржика, подържана дори и следъ Любича, съ следната монограма. Л. Ковачевичъ можà сполучливо да установи, че въпросната монограма не е на Асѣня I или на Асѣня II, а на Ив. Александра и отъ това се установи, че всички монети, отдавани до тогава на първитѣ двама царе, сж отъ царь Ив. Александра. Обаче твърдението на Ковачевича при този случай, че не е

[1]) Гл. моята статия „Названията на старобългарскитѣ монети" въ „Извѣстия на Истор. Д-во", кн. IV. 1915 год., стр. 206.

[2]) Български прѣгледъ, год. VI, стр. 97—100.

[3]) Гласник Срп. Кральев. Академје LXXVI (други разред 46), Београд, 1908, стр. 69—100,

могло да има монети отъ царетѣ Асѣнь I и Асѣнь II, защото въ това време и сърбитѣ не сж имали свои монети, сж несъстоятелни, както това ще видимъ подолу, въ отдѣла за най-старитѣ български монети.

Въ 1910 год. професоръ В. Златарски публикува статия: Къмъ въпроса за най-старитѣ български монети [1]), като отговоръ на Л. Ковачевичъ.

Въ 1912 год. моята статия Българскитѣ монети съ двуглавъ орелъ [2]), дѣто опредѣлихъ, че монетитѣ съ изображение на двуглавъ орелъ сж отъ Михаилъ Шишмана.

Въ сжщата 1912 год. излѣзе моя трудъ Античнитѣ монети на Балканския Полуостровъ и монетитѣ на българскитѣ царе. Въ това мое съчинение сж събрани всички известни до тогава въ книжнината и у частни лица, както и въ Народния Музей въ София български монети. Съ това се положи основата на класификацията на българскитѣ монети [3]).

Въ 1913 год. излѣзе моята статия: Двѣ неиздадени български монети [4]), дето сж описани две медни монети навѣрно отъ Асѣня II, Калояна или Борила (гл. отдѣла: описание на монетитѣ).

Въ 1914 год. излѣзе друга моя статия: Приносъ къмъ българската нумизматика [5]) дето сж описани повече типове и неиздадени до тогава български монети.

Въ 1914 г. въ „Минало" (год. III, кн. 9) публикувахъ статия „Старобългарскитѣ монети", съ всички типове и вариации отъ български монети, известни до тогава.

Въ 1915 година въ „Извѣстия на Историческото Дружество" публикувахъ „Названията на старобългарскитѣ монети", съ съобщения за „златици", „перпери", „грошове", „цървени аспри", „бодки" и др. и се повдига въпросъ и въ българската книжнина за златнитѣ монети отъ българския военноначалникъ на Сремската область, Стратилатъ Сермонъ. — Въ сжщата (1915) година въ „Извѣстия на Българското Археологическо Дружество" излѣзе моя „Приносъ къмъ българската нумизматика", съ нови типове монети отъ Асѣня II, Светослава самъ и съ сина си Георги Тертеръ, Михаилъ Шишмана и др. Откриватъ се и нови сведения за българската история, не само за Константинъ Асѣня, Ив. Александра, Срацимира, че сж имали съуправители, но и за Светослава и Михаилъ Шишмана.

Въ годишника на Народния Музей (II 1921 г. стр. 113—145) публикувахъ „Развитието на българската нумизматика и класификация на българскитѣ монети". Въ тази статия класирането на българскитѣ монети се подраздѣля на два периода. Първиятъ почва отъ началото на XIII в., отъ времето на Асѣня II (1218—1241 г.) и продължава до 1360 г.; вториятъ почва отъ края на царуването на Ив. Алек-

---

[1]) Извѣстия на Българ. Археол. Дружество, I. 1910 год. стр. 29—53.
[2]) Извѣстия на Българ. Археол. Д-во, 1912 год. III. 1, стр. 81—87 и табл. I.
[3]) Мушмовъ, Античнитѣ монети и пр., стр. 481—499 и табл. LXIII—LXVII.
[4]) Известия на Българ. Археол. Д-во, 1912 год. III. 2, стр. 224—234 и табл. IV.
[5]) Пакъ тамъ, 1914 год. IV стр. 49 след.

сандра и продължава до завладяването на България отъ турцитѣ (1393 год.). Двата периода се подраздѣлятъ по на седемь групи, споредъ типоветѣ монети. Класификацията е изложена въ отдѣлъ V на настоящия трудъ.

Въ Извѣстия на Археол. Д-во (т. VI 1916—1918 г.) моя статия „Приносъ къмъ българската нумизматика", съ съобщения за монети отъ Константинъ Асѣня, и за нови типове медни монети отъ Срацимира самъ и съ сина му Константина. До тази статия не бѣха извѣстни монети отъ Константина.

Въ сжщото списание (т. VII 1919—1920 г.) статията ми „Нови български монети съ конници", съ съобщения за нови типове български монети съ конници отъ Константина и Ив. Александра.

Въ „Изв. на Българ. Археол. Институтъ" (I 1921—1922 год. стр. 61—67) моя статия „Нови български монети съ двуглавъ орелъ" съ съобщения за неизвестни до сега монети отъ Георги Тертеръ съ изображение на двуглавъ орелъ.

Въ „Годишник на журналистите" (1922 г. стр. 253—257) моя статия „Редки български монети", дѣто съобщавамъ за Сермоновитѣ монети и за монети съ конникъ отъ Константина, Светослава, Михаилъ Шишмана, за монети съ двуглавъ орелъ отъ Георги Тертера и Михаилъ Шишмана и за монети съ лъвъ отъ Ив. Шишмана.

Въ списанието „Aréthuse" год. I, 1923. кн. I моя статия „La Numismatique bulgare" съ сведения за историческото развитие на българската нумизматика и типове отъ всички български монети.

Най-после последниятъ трудъ по българската нумизматика е моята статия: „Сребърни монети отъ Асѣня II и Георги Тертера", която ще се публикува въ Известия на Българ. Арх. Институтъ (2 св. 1923 год.), дѣто за пръвъ пжть се съобщава за сребърни монети отъ тѣзи двама царе, отъ които до скоро не бѣха извѣстни никакви монети.

II.

МОНЕТНОТО ДѢЛО И ОРГАНИЗАЦИЯТА НА МОНЕТАРНИЦИТѢ НА ЗАПАДЪ

Право за сѣчене монети. — Монетни договори и съглашения. — Моненорѣзачитѣ и тѣхнитѣ привилегии. — Монетарницитѣ въ България. — Моиетнитѣ печати.

Никакви сведения не сж стигнали до насъ за монетното дѣло въ България презъ срѣднитѣ вѣкове. За да се даде една ясна представа за правото за сѣчене монетн и организацията на монетарницитѣ, ще трѣбва да се прибегне къмъ сведения за монетното дѣло на западъ презъ това време.

Право за сѣчене монети. — Въ римско време правото за сѣчене монети принадлежало на сената, сетне на императора, а въ срѣднитѣ вѣкове — на краля или папата. Това право се давало отъ последнитѣ по тържественъ начинъ. Често пжти при известни условия, съ ограничение само за извѣстенъ

видъ монети и въ известни ателиета. Съ това се обяснява и исканото отъ царь Калояна позволение отъ папа Инокенти III да сѣче монети, което му било дадено презъ 1204 год. [1])

Право за сѣчене монети се е давало и:

На царствующъ князъ. На частни лица (concessio expressa, personalis sive hereditaria). На оженилитѣ се за принцеси, имащи наследствено право да сѣкатъ монети. На ония, които сж откупили това право отъ другиго. На малки градове, да се подигнатъ икономически и на църкви, които нѣмали средства за досъзиждането. Въ подобни случаи правото се отнасяло за сѣчене само на дребни пари. Особено се ползували отъ това право въ края на XV в. въ Белгия и Холандия. Въ турско време съ право за сѣчене църковни пари се ползували много църкви изъ България и Македония. Но дали това право е било давано отъ властьта или било присвоявано мимо нея, не се знае. Въ нѣкои мѣста, като Шуменъ, имало и книжни църковни пари. На временнитѣ правителства и на регентитѣ, когато царствующиятъ князъ е билъ малолѣтенъ или се намиралъ въ плѣнъ [2]).

Презъ срѣднитѣ вѣкове въ Франция имали право да сѣкатъ монети, освенъ изброенитѣ по-горе лица, и духовенството, разнитѣ епископства, монастиритѣ, а сжщо и свѣтски лица (разни феодали, дукове, барони и васали). Но понеже тѣзи привилегии били въ вреда на владѣтелитѣ, последнитѣ решили да ги отнематъ, като откупували частнитѣ монетарници заедно съ сѣченитѣ въ тѣхъ монети. Първиятъ опитъ за насилствено прекратяване на тѣзи привилегии е направилъ Людовикъ IX въ 1262 г. и то само на златнитѣ и сребърни грошове, като било запазено само за краля правото да сѣче такива [3]). Въ началото и монетитѣ на частнитѣ лица и корпораци имали курсъ по цѣлата държава, по-късно този курсъ билъ ограниченъ само въ владенията на васалитѣ. Въ 1315 г. били отнети всѣкакви права на частни лица да сѣкътъ монети и това право монархътъ запазилъ само за себе си.

Въ България правото за сѣчене монети принадлежало на царя и той разполагалъ съ него, както намиралъ за добре. Това право, сжщо както на западъ било и въ България, главниятъ източникъ за богатствата на царя и неговитѣ приближени. Отъ това право произхожда и понятието въ българския народъ, че парата, както земята е „царска".

Монетни договори и съглашения. — Следъ създаването на феодалитѣ, въ Европа се явява голѣма пъстрота въ монетитѣ. Всѣко графство, всѣки господарь на земи и всѣки градъ сж сѣкли монети, каквито имъ изнасяло, безъ огледъ на пропорция между цената и метала. Всѣки градъ приемалъ монетитѣ на другъ градъ съ известенъ отбивъ, а това положение създавало голѣма мжч-

[1]) Migne, Patrologia latina t. 215 p. 280 . . . . publicam in regno tuo cudent mone'am tuo charactere insignitam liberam tibi concedimus facultatem.

[2]) Engel, Traité de Numismatique du moyen-âge, Paris, 1891. t. I. p. XL.

[3]) Engel, цит. съч., 1894 I. p. 372. — Пакъ тамъ, т. II. 1894, стр. 373

нотия въ търговията. Къмъ X в., нѣкои държави, които имали повече присърце добрия развой на търговията, решили да сключатъ монетни договори, отъ следнитѣ три категори:

Една държава се съгласява да допуща у себе си монетитѣ на друга държава безъ отбивъ, но всѣка отъ договорнитѣ държави да има право да продължава да сѣче сжщитѣ монети, каквито имала до деньтъ на договора.

Две или повече държави се съгласяватъ да сѣкатъ еднакви монети, които ще циркулиратъ въ договорнитѣ държави безъ отбивъ. Изображението и надписътъ на монетитѣ си избира всѣка държава за себе си.

Две или повече държави се договарватъ да сѣкатъ общи монети. Договорътъ да бжде изразенъ върху монетитѣ чрезъ изображение или чрезъ надписъ.

Подобни монетни договори способствували често и за политически договори[1]).

До днесъ нито е иззестенъ подобенъ договоръ въ България, нито е намѣрена монета, отъ която да може да се сжди за него.

Монеторѣзачитѣ на западъ и тѣхнитѣ привилегии. — Къмъ края на XII в. френскиятъ краль Филипъ-Августъ обединилъ всички монеторѣзачи отъ своята монетарница въ една корпорация или еснафъ и имъ далъ привилегии. Съ специални царски заповеди се опредѣляла заплата и привилегиитѣ имъ. Тѣ се състоели въ неотиване на война и неплащане никакви данъци. Монеторѣзачитѣ били подсждни само предъ своитѣ началници — майстори печаторѣзачи. Тѣ били подсждни предъ гражданскитѣ сждилища само за убийство, грабежъ и опожаряване[2]).

Разпоредбитѣ на френскитѣ крале били възприети впоследствие и въ Германия и др. държави. Работницитѣ отъ монеторѣзаческата корпорация се събирали всѣки четири години и въ тѣзи събрания били разисквани въпроси отъ общъ интересъ за корпорацията. Приемане членове въ корпорацията ставало по нѣколко начина. Най-благородниятъ начинъ билъ назначаване направо отъ краля. Второ начинъ — приемане отъ общото събрание по искането на нѣкой принцъ, прелатъ или баронъ, който ималъ право на свой монети, но по решение на самото събрание. Най-сетне управителното тѣло на всѣко монетно заведение придобило право да избира членове въ корпорацията. Членството на монеторѣзаческата корпорация било наследствено и преминавало на най-голѣмия синъ, но сетне и на дъщеря, на внукъ и братовчедъ. Семействата, които се ползували съ това право, трѣбвало да се отличаватъ съ добро поведение, честность и безупречна репутация. Синътъ, когато встжпва въ наследственото членство, плащалъ такса една марка, а внукътъ и по-далечнитѣ роднини — две марки. Освенъ тази такса, новиятъ членъ давалъ и още едни шалвари на старейшината или председательтъ, почерпвалъ другитѣ и плащалъ установенитѣ разноски при нотариуса

---

[1]) Engel, цит. съч. I стр. XLI.

[2]) Engel, цит. съч. I стр. XLV след.

за извършенитѣ формалности. Ако новоприетия членъ въ последствие се оженелъ, плащалъ такса 2 марки. Незаконороденитѣ дѣца нѣмали такива права. Новитѣ членове, давали клетва за честность и вѣрность. Въ нѣкои държави, като Белгия и Холандия, се издавали на монеторѣзачитѣ царски грамоти за права и привилегии.

Слѣдъ уреждане службата за монеторѣзането, на всѣко ателие или монеторѣзница се назначавалъ по единъ управитель или майсторь-монеторѣзачъ (maître des monnaies), гравьоръ и контрольоръ или пазитель. Последниятъ се назначавалъ направо отъ краля. Управительтъ или майсторьтъ билъ предприемачъ или закупвачъ на монетитѣ за своя смѣтка срѣщу известна цена, която плащалъ на краля или князя. Въ нѣкои държави имало специални предприемачи за златни, а други за сребърни и медни монети. Издръжката на монетарницата била за смѣтка на предприемача. Предприемачътъ или майсторътъ ималъ на свое разположение работници и монеторѣзачи. За работници често се приемали жени, които приготвяли ядрата за монетитѣ и ги предавали на монеторѣзачитѣ за отпечатване. Пазачитѣ или контрольоритѣ пазели монетнитѣ печати и наблюдавали сѣченето на монетитѣ, а при свършване на работата, прибирали въ касата печатитѣ.

Въ началото, върховното управление на монетарницитѣ въ Франция било повѣрено на Смѣтната палата; трима, сетне петима, нейни членове, наречени главни управители, били натоварени съ върховния надзоръ на монетнитѣ заведения. Съ царска заповѣдь отъ 1313 год. тѣ имали право да контролиратъ и монетарницитѣ на френскитѣ васали. Тѣ били длъжни поне три пѫти презъ годината да обикалятъ монетарницитѣ. Въ 1356 год. въ Франция била създадена Монетна палата, правата на членоветѣ отъ Смѣтната палата били отнети.

Въ Германия корпорацията на монеторѣзачитѣ имала по-голѣми привилегии, отколкото въ Франция. Монеторѣзачитѣ съставяли нѣкаква благородна класа. Управительтъ-майсторъ на монетарница — Münsmeister, освенъ тази длъжность, ималъ и обширни сѫдейски права. Размѣнвачъ на монети (сарафинъ) и продавачъ на скѫпоценни метали не можелъ да бѫде другъ, освенъ членъ отъ монеторѣзаческото съсловие. Сѫщитѣ членове били длъжни да провѣряватъ и изправятъ мѣркитѣ и теглилкитѣ.

Навѣрно въ България монеторѣзачитѣ били лица отъ златарското съсловие, безъ обаче да се ползували съ привилегии. За противчото до днесъ не сѫ намѣрени никакви документи. Царьтъ, като неограниченъ господарь на монеторѣзачеството е извършвалъ сѣченето на монетитѣ чрезъ свои чиновници или пъкъ е отстѫпвалъ това право на нѣкой градъ или болляринъ срещу облаги. Отъ законникътъ на Стефанъ Душана узнаваме, че къмъ срѣдата на XIV в. монеторѣзачитѣ въ Сърбия, навѣрно и въ България, били златари и тѣхното мѣстопребивание било опредѣлено отъ правителството. Друго село или градъ, които допуснели златарь да сѣче монети, бивали разтуряни, а златаря изгаряли живъ[1]) Отъ това поста-

[1]) Минало, год. II, 1912 кн. 7 стр. 217 — Ljubić, Opis XXII.

новление на Душановия законъ се вижда, че и у насъ монетнитѣ заведения били основани съ царска заповѣдь и вънъ отъ тѣзи заведения никой нѣмалъ право да сѣче монети; нарушителитѣ на тѣзи разпоредби се наказвали съ смърть.

Споредъ турскитѣ документи, въ XVII в. турското правителство разрешавало съ султански ферманъ да сѣкатъ сребърни „акчета" — аспри за своя смѣтка, — като плащатъ на държавното съкровище известенъ опредѣленъ данъкъ. Напр. на нѣкой си Али чаушъ е било разрешено да възобнови и сѣче аспри въ Софийската монетарница срещу изплащане по 87,000 аспри или акчета годишно или за три години по 261,000 аспри, платими по 4 хиляди въ предплата[1]).

Монетарници въ България. — Въ предѣлитѣ на днешна България е имало монетарници отъ най-старо време на монетното искуство (VI в. пр. Хр.). Доста колони по Бѣломорския и Черноморския брѣгъ сж сѣкли автономни монети, а следъ римското владичество, сжщитѣ колони продължили сѣченето на монети, пакъ съ гръцки надписи, но съ името на императора и на града. По Бѣломорското крайбрѣжие сж сѣкли монети следнитѣ градове: Абдера—Abdera, сега градище при Портолагосъ. Сѣченето на монети е почнало въ VI в. пр. Хр. и продължавало, съ прекжсвания, до Фаустина млада, жена на Марка Аврелия (II в. сл. Хр.) Марония — Maronea, до Портолагосъ, отъ VI в. пр. Хр. до Волузиана, половината на III в. сл. Хр. Отъ Черноморскитѣ градове следнитѣ сж сѣкли монети: Балчикъ — Dionysopolis отъ III в. пр. Хр. до Гордиана III, краятъ на първата половина отъ III в. сл. Хр. Маркианополъ — Markianopolis, сега развалини при Девня, Варненско, отъ около I в. сл. Хр. до Филипа млади, края на I половина отъ III в. сл. Хр.; Варна — Odessus отъ началото на III в. пр. Хр. до Салонина, жена на Галиена, втора половина отъ III в. сл. Хр. Анхиало—Anchialus, сега Палекастро до сжщия градъ — отъ около I в. пр. Хр. до Транквилина, жена на Гордиана III. Созополъ — Apollonia отъ V в. пр. Хр. до Гордиана III. Дебелтъ — Deultum, сега градище до с. Якезли, Бургаско — отъ Траяна, края на II в. сл. Хр. до Филипа синъ. Месемврия — Mesembria — отъ V в. до Филипа синъ. Освенъ въ тѣзи крайморски градове въ римско време, въ България имало монетарници и въ следнитѣ градове: Никополъ на р. Росица — Nikopolis ad Istrum, сега градище до с. Никюпъ, Търновско, отъ I в. сл. Хр. и до Гордиана III. Ст.-Загора — Augusta Traiana — отъ I в. сл. Хр. до Галиена, втора половина на III в. сл. Хр. Никополъ на р. Мѣста — Nikopolis ad Mestum, сега развалини до Неврокопъ — отъ Комода, края на II в. сл. Хр. до Гета началото на III в. сл. Хр. Кюстендилъ — Ulpia-Pautalia — отъ около I в. сл. Хр. до Гордиана III. Кабиле — Kabyle, сега градище до с. Таушанъ-тепе, Ямболско — отъ около III в. пр. Хр. и навѣрно не е продължило въ императорската епоха, понеже до днесъ не сж известни императорски монети отъ Кабиле. Пловдивъ — Philippopolis отъ I в. сл. Хр. до Салонина, жена на Галиена. София—Serdica отъ Марка Аврели, втора половина отъ II в. до Константина Велики, IV в.

[1]) Минало, год. II 1912 стр. 222.

сл. Хр. Дали сѣченето монети въ София е продължило и въ българско време нѐ е известно, има турски монети сѣчени въ София презъ XVII в.

Въ римско и Византийско време всѣка монетарница и ателиетата ѝ сѫ носили поредни номера, първитѣ означени съ латински цифри или гръцки букви, а вторитѣ съ гръцки или латински букви. Тѣзи знаци се отпечатвали върху монетитѣ, както и името на градътъ. (Напр. върху опакото на монетитѣ на Сердика, сѣчени отъ императоръ Диоклециана спадатъ следнитѣ знаци: SER, SM SE, SMSD. Първитѣ три знака означаватъ съкращение на думата SERDICA, а последния SACRA MONETA SERDICAE т. е. Свещенна Сердикийска монета).

Освенъ тѣзи знаци, върху сѫщитѣ монети на опакото личатъ и латинскитѣ цифри XXI или гръцкитѣ букви KA, които означаватъ стойностьта на монетата — 21 антониани и буквитѣ A, B, Γ, Δ, E, Z, които означаватъ номерата 1, 2, 3, 4, 5, 6 на ателиетата въ монетарницата, или буквитѣ P, S, T, които означаватъ сѫщо латинскитѣ поредни нумера primo, secondo, tercio (първо, второ, трето) на сѫщитѣ ателиета[1]).

Нумерата на монетнитѣ ателиета върху Сердикийскитѣ монети по нѣкога биватъ означавани и съ точки • •• ••• (1, 2, 3) на лицето, подъ бюстътъ на императора[2]).

Върху златнитѣ Сердикийски монети по нѣкога се срещатъ знаци, които означаватъ и стойностьта на монетата. Напр. знацитѣ: Z или N означаватъ 60, т. е. че една златна монета, която носи единъ отъ горнитѣ знаци има тѣжесть 1/60 от римска литра злато[3]).

Освенъ въ държавни монетарници въ старо време, сѣченето на монети ставало и въ частни заведения и отъ частни златари или моеторѣзачи. Стопанинътъ на заведението получавалъ отъ държавната монетарница единъ слитъкъ (кюлче) готовъ пречистенъ и смесенъ металъ и единъ печатъ. Отъ този металъ нарѣзвалъ въ своето заведение съответното количество монети, които занасялъ обратно въ монетарницата, кѫдето сравнявали качеството на получения металъ и количеството му съ представенитѣ монети, както и теглото на всѣка монета. Следъ това се давалъ законниятъ курсъ, а на златаря се заплащала установената такса за работата. Обаче за да се различава производството на всѣко частно заведение, въ полето на опакото на монетитѣ се туралъ известенъ знакъ, буква или монограма[4]).

Само за Търновската монетарница имаме положителни данни отъ срѣднитѣ вѣкове. Само меднитѣ монети отъ царь Иванъ Александра, съ изображение на

---

[1]) Babelon, цит. съч. стр. 1023 след. и I. Maurice, Serdica, въ Revue Belge de Numismatique, 1909, p. 5—7 и 130—142.

[2]) A. Marcl, въ Rivista ital. di numismat., t. II, 1889, стр. 555—571.

[3]) Missong, Die Vorläufer der Werthzahl OB auf römischen Münzen in Zeitschrift für Numismatik, VII, 1880, стр. 247, 293 и 294 и I. Maurice, цит. спис., стр. 11—12.

[4]) Babelon, traité, стр. 845.

крепостни стени, носятъ знакътъ на монетарницмта, кждето сж сѣчени. Той се състои отъ буквитѣ TNB (Търново), което показва де сж сѣчени монетитѣ.

Върху никои други български монети нѣма никакви знаци за градове — седалища на монетарници, или пъкъ нумера на монетнитѣ заведения.

Трѣбва да се предположи, че освенъ Търновската, въ България е имало и други монетарници въ други градове като Видинъ, София, Варна, Кюстендилъ, Трѣвна, Пловдивъ и пр.[1]), нѣкои отъ които, както видѣхме, били седалища на монетарници още въ гръцко и римско, а сетне и въ турско време, като София, Кюстендилъ, Варна и др.

Навѣрно български монети сж сѣчени и въ Кратово, Скопие, Чипоровци, като центрове на рударство и златарство.

Монетнитѣ печати. — За направата на печати имало специални майстори, наречени печаторѣзачи. Печаторѣзането, както и изработването на камеи (гравирани камъчета) било тънка работа, извършвана съ сжщитѣ инструменти, отъ тамъ и предположението, че едни и сжщи майстори, въ старо време, правели камеитѣ и монетнитѣ печати[2]). (У насъ до скоро имаше майстори въ Варна и Самоковъ, които изработваха гравирани камъчета за пръстени. Отъ Варненския старъ майсторъ Милевъ, родомъ отъ Струга, сж известни камеи, които мжчно се различаватъ отъ античнитѣ. Изкусенъ печаторѣзачъ за монети неотдавна се помина въ Пловдивъ).

Печатането на монетитѣ ставало чрезъ два печата, съ издълбани изображения или знаци. Диаметърътъ на печатитѣ е трѣбвало да бжде равенъ на диаметъра на монетитѣ, които предстоели за отпечатване. Единиятъ печатъ билъ за лицето на монетата, другиятъ — за опакото, първия — дългъ около 15 см., съ вжзелъ по срѣдата, другия му край билъ заостренъ, за да може да се забие до вжзела въ дървенъ пънъ, (има съ плоско дъно за слагане върху наковалня), вториятъ печатъ — за опакото на монетата, билъ отъ сжщитѣ размѣри, само безъ вжзелъ и съ тжпъ горенъ край. Монетнитѣ печати били отъ стомана, желѣзо или бронзъ.

Монетни печати се намиратъ въ много музеи, но най-стариятъ известенъ до сега печатъ се съхранява въ нашия Народенъ Музей въ София. Той е отъ времето на Филипа II Македонски (359—336 г. пр. Хр.)[3]). Намеренъ е въ една

---

[1]) На източната часть на крѣпостьта при Провадия, обитавана отъ българитѣ още въ XIII в. се намира изкуствена пещера, която се нарича „Тарапана“ (монетарница). Навѣрно тази пещера има нѣкаква свръзка съ моноторѣзането отъ срѣдновѣковнитѣ времена, когато за сеченето на монети често пжти били потрѣбни, освенъ златарскитѣ принадлежности за леяне и коване, още и два печата. Въ подобни пещери сж открити напоследъкъ въ Франция тайни монетарници. (Гл. Revue Numis. 1921, стр. 90).

[2]) Babelon, Traité, стр. 916. — V. Lemaitre, въ Revue belge de numismatique, 1892, стр. 99 слѣд. — Fr. de Villenaisy въ Procès-verbeaux et mémoires de congrés numismatique de Paris en 1900,стр. 57—58.

[3]) Добруски, Исторически прѣгледъ върху нумизматиката на тракийскитѣ царе въ М. С. XIV 1897 стр. 12. — Бабелонъ, Traité стр. 905—906.

пещера до с. Чериково, Луковитска околия. Този печатъ е горниятъ (опачната страна на монетата), който печаторѣзача е държалъ въ ржката си при печатането. На него е изобразенъ конникъ въ ходъ на лѣво (върху монетитѣ трѣбва да бжде на дѣсно) и съ него сж печатани монети отъ известнитѣ Филипови сребърни тетрадрахми съ сжщото изображение. Печатътъ е направенъ отъ желѣзо, 156 мм. вис., горниятъ диам. е 45 мм., долниятъ 25. Повечето монетни печати сж отъ стомана и бронзъ, като по-твърди метали, за да се не изхабяватъ лесно. Тукъ давамъ рисунка на сжщия печатъ, който въ горната си часть е пропуканъ отъ силнитѣ удари на чука. Обр. 1. Навѣрно този печатъ е билъ изваденъ отъ употрѣбление, понеже надписътъ е почти заличенъ отъ дългото употрѣбление и изображението е доста повредено.

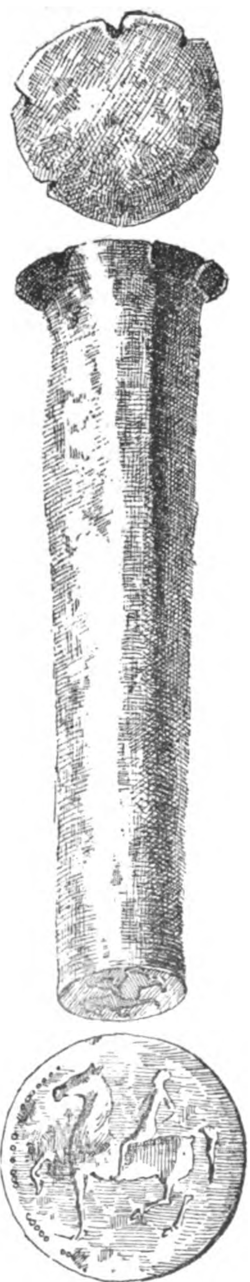
Обр. 1 — Монетенъ печатъ отъ Филипа II Македонски.

Въ римско време монетнитѣ печати били направени и за да могатъ да се слагатъ върху желѣзна наковалня при печатането на монети. Въ Народния Музей въ София се съхранява и единъ римски печатъ за монети, направенъ отъ бронзъ. Този печатъ представя лицето на монетата, т. е. онази часть, която се слагала на наковалнята, съ издълбана глава на императоръ Августа. Този печатъ е намеренъ въ 1898 год. въ едно старо кале при Враца. Той, както и другитѣ печати отъ римско време, е вложенъ въ единъ цилиндриченъ кжсъ желѣзо, издълбано въ горния край 28 мм. дълбоко, и е 30 мм. диаметъръ. Желѣзото на дъното има чепъ, а печатътъ — отворъ, който се нагажда на чепа, като въ калъпъ. Този цилиндриченъ кжсъ желѣзо предпазвалъ печата отъ разпукване отъ силнитѣ удари на чука при печатането на монетитѣ. Ето рисунката и на този печатъ. Обр. 2 (стр. 15).

Рисунка А представя опакото на бронзовия печатъ съ отвора; Б желѣзния цилиндриченъ кжсъ съ чепъ въ срѣдата и разрѣзъ на сжщия кжсъ; В бронзовия печатъ, вложенъ въ желѣзния кжсъ. Обр. 3 (стр. 16) представя разрѣзи: А на горния печатъ, (опакото на монетата), Б монетното ядро сложено върху бронзовия печатъ (лицето на монетата); В бронзовия печатъ, Г желѣзния кжсъ.

Съ единъ печатъ могло да се напечататъ само нѣколко стотинъ монети, защото вече се изхабявалъ, трѣбвало да се кали, ако за това имало майстори. Въ противенъ случай правили новъ пачатъ. Съ това се обесняватъ голѣмия брой

вариации въ монетитѣ, макаръ и съ еднакво изображение. За да се доизкара известна емисия отъ монети, която навѣрно се състояла отъ нѣколко хиляди, трѣбвало, следъ повреждането или изхабяването на всѣки печатъ, да се направи другъ, а за контрола, за да може да се държи смѣтка за отпечатанитѣ монети съ всѣки печатъ, на последния притурали нѣкакъвъ знакъ за разлика отъ бракувания.

Печатъ за български монети до днесъ не е намеренъ.

III.

ПРИГОТВЯНЕТО НА МЕТАЛА И СѢЧЕНЕТО НА МОНЕТИТѢ

Техника по приготвяне метала. — Сѣчене монети. — Препечатани монети. — Контрамарки. — Тегло на монетитѣ. — Форма. — Размѣри. — Изображения. — Надписи.

Техника при приготвяне метала. — Освенъ промѣната, която е станала отъ XII в. насамъ, въ инструментитѣ за сѣчене монети, повечето отъ другитѣ технически подробности и начинътъ за управлението на монетарницитѣ сѫ останали сѫщитѣ, както въ старо време, понеже тѣ не могатъ нито да се премахнатъ, нито да се изменатъ.

Новитѣ сведения дадени въ заглавието ще изложа тъй, както ги намирамъ въ съчинението на знаменития френски нумизмитъ Ернестъ Бабелонъ [1]).

„Днесъ, казва Бабелонъ, единъ стопанинъ на златенъ слитъкъ (кюлче) или на другъ нѣкакъвъ златенъ или сребъренъ предметъ, който иска да преобърне въ монети, се явява въ монетния домъ, въ Парижъ, въ бюрото за ценноститѣ, дето неговитѣ-частнитѣ-слитъци, златни или сребърни самородни зърна, украшения, части отъ златни и сребърни сѫдове или други предмети, се изпитватъ съ пробенъ камъкъ, а на всѣки слитъкъ и предметъ се полага гаранционна марка.

„Отъ бюрото за гаранциитѣ, клиентътъ занася нѣщата си въ бюрото за размѣна. Тукъ се измѣрватъ ценнитѣ метали съ точни везни и въ замѣна на златото или среброто, съ опредѣлена вече стойность, се дава на стопанина единъ записъ за сумата, която му се следва.

„Съ този записъ стопанинътъ на металитѣ отива въ ковчежничеството да си прибере сумата. Отъ нея се одържатъ разноскитѣ за фабрикацията на монетитѣ въ размѣръ на получената сума или тъй нареченото право за смѣсване на метали (droit de brassage). Тази такса днесъ е много малка и е опредѣлена съ тарифа. Въ латинскитѣ държави на единъ килограмъ злато се удържатъ 6 л. 70 ст., а на стопанина се плащатъ 2160 л., а на 1 килограмъ сребро се удържа 1 л. 50 ст. и се плащатъ 200 л. Въ други държави, като Англия на др. не взиматъ таксата право за размѣсване на метали; за представенъ слитъкъ плащатъ пълната стойность на златото (безъ всѣкакви удържки). Въ замѣна на

[1]) Traité I стр. 807 след. Engel et Serrure, цит. съч. т. I. Paris 1891, p. XLIX и сл.

което изплащането на сумата не става веднага, както въ Франция, а следъ нѣколко дена отъ предаването на смѣтката, та лихвата на сумата за тѣзи дни служи като право за смесване на метали.[1])

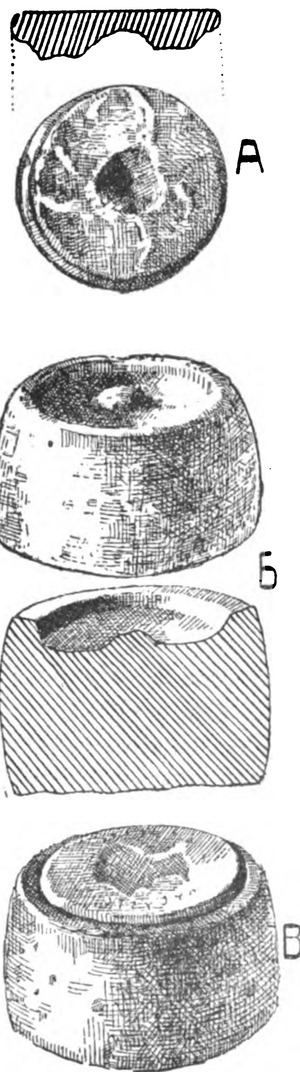

Обр. 2. — Монетенъ печатъ отъ Августа.

„За да се приготви една монета трѣбва да се извършатъ три вида работа: приготовление монетно ядро, издълбаване печата и отсичане или отливане монетата.

„Металътъ щомъ постѫпи въ монетарницата веднага се стопява. Понеже е необходимо всички монети отъ една емисия да иматъ еднакъвъ съставъ, изравнява се преди отсичането имъ, състава на метала. Тази операция се нарича пречистване или изпитване; тя се извършва до като металътъ е разтопенъ.

„Химици пресмѣтатъ количеството на медьта, на калая, на цинка и др. металъ, който трѣбва да се притури къмъ златото или среброто, за да го докаратъ до опредѣления отъ закона съставъ. Въ модернитѣ монети, за да получатъ по-голѣма твърдость, по мѫчна изтриваемость и звънливость, по която да се отличаватъ отъ фалшивитѣ, примѣсва се къмъ златото и среброто известно количество медь и други метали.

„Съединението на металитѣ е съвсѣмъ деликатна работа и отъ него се причинява загуба, която се нарича законно отклонение отъ златото $^1/_{1000}$ и 2—3 на хиляда отъ среброто, което французитѣ наричатъ remède d'aloi — фира.[2])

„Следъ като се нагодятъ нужнитѣ примеси, разтопениятъ металъ се излива въ калѫпи, дето постепеонно изстива. Отъ тамъ изпитаниятъ металъ се изважда въ видъ на линийки или дългнести листове съ грапава повръхность. Върху тѣхъ остава да се извършатъ последнитѣ чисто механически работи, за да се обърнатъ на монети."

На всѣкѫде и въ всѣко време сѫ правени само по два начина монети: чрезъ изливане въ калъпи или чрезъ сѣчене съ печатъ. Въ старо време и двата

---

[1]) Michel Chevalier, La monnaie, p. p. 109—110; E de L'avelaye, La monnaie et le bimetallisme international, p. 14.

[2]) Върху пречистването и изпитването на слитъка (кюлчето) сравни H. Hauser, L'or, p. 110 слѣд.; E. Peligot, Sur la composition des alliages monétaires, 1888, in 4°. А за начинътъ на изпитването на монетитѣ въ Лондонъ, сравни: Annuaire de la société française de numismatique, t. I p. 350.

начина били въ употрѣбление, обаче гърцитѣ и римлянитѣ почти изключително сж употрѣбявали сѣченето съ печатъ, коване. Приблизително сжщиятъ начинъ се употрѣбявалъ въ срѣднитѣ вѣкове и въ по-ново време.

Приготвенитѣ листове или пластинки се прекарватъ презъ единъ уредъ за изглаждане за да получатъ гладка повърхность и еднаква дебелина. Сетне отъ тѣзи листове се изрѣзватъ чрезъ зжмба отъ еднакви размѣри монетнитѣ ядра, което днесъ се извършва чрезъ машини. Споредъ Бабелона днесъ въ единъ день могатъ да се изрѣжатъ сто хиляди парчета. Всѣко отрѣзано чрезъ зжмбата ядро се претегля съ точни везни, и въ случай на нужда, се поправя, изпилява. Сетне следва оржбването на ядрото, което олеснява да се подигне края, та да може по лесно да става отпечатването на изображенията. Следъ това на ядрата се дава чрезъ баня онзи блѣсъкъ, съ който се отличаватъ сегашнитѣ монети[1]).

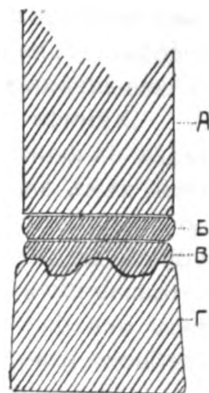

Обр. 3. — Разрѣзи на моненъ печат.

Така приготвенитѣ монетни ядра сж готови монети, защото тѣ съдържатъ изискуемия смесъ, тяжесть и законна стойность. Остава само да се засвидетелствуватъ тези качества предъ обществото, за да има то доверие въ тяхъ. Това става чрезъ поставяне опредѣления отъ държавата печатъ или изображение върху всѣко ядро и монетитѣ се пущатъ въ обръщение. Печатенето днесъ става по механически начинъ, чрезъ машини.

Сѣчене монети. — Сѣченето на монети въ срѣднитѣ вѣкове е ставало приблизително по сжщия начинъ, както и въ старо време, чрезъ печатъ и чукъ, по следния начинъ: Следъ приготвяне метала по гореизложения начинъ, сгорещавали приготвенитѣ плочици или пластинки, за да имъ придадатъ потребната дебелина чрезъ чукътъ и наковалнята. Тогава началникътъ на заведението, който бивалъ правителственъ чиновникъ, или старшията на работницитѣ, раздавалъ приготвенитѣ металически пластинки на работницитѣ, за да ги рѣжатъ приблизително на такива квадратни кжсове, каквито трѣбвало да иматъ монетитѣ, които трѣбвало да сѣкатъ. Сетне отсѣченитѣ квадрати пакъ нагорѣщавали и съ специаленъ чукъ (flattoir) изправяли ядрата, изрѣзвали жглитѣ, за да станатъ монетитѣ кржгли и съ точно опредѣлената тѣжесть ги измѣрвали. Така приготвени монетнитѣ ядра измивали, сребърнитѣ съ сребърна вода, златнитѣ съ златна, за да получатъ цвѣта на метала.

Върху забития въ пъна, или положенъ върху наковалнята, печатъ слагали монетното ядро нагорещено до омекване, слагали отгоре другия печатъ за опачната страна на монетата, съ една ржка придържали ядрото, съ другата нанасяли единъ или повече удара съ чукъ върху горниятъ печатъ. Тъй монетата бивала отпечатвана. Ако при удрянето изкокнело ядрото вследствие еластичность

---

[1]) Fr. Lenormant, Monnaies et médailles, p. 325.

на метала, то наново започвали препечатването. Често пжти това измѣстване на печата личи върху монетитѣ. Ако и второто или третото препечатване излизало несполучливо, ядрото отдѣляли за претопяване.

Когато отсичането на монетитѣ било отстжпено на частно лице, контрольорътъ, като представитель на владетеля, взималъ, въ време на печатането, една или повечето монети и ги поставялъ въ една кутия, запечатана съ печата на контрольора и оня на предприемача. Така запечатана кутията се занасяла въ монетния домъ, дето я отваряли. Провѣрявалъ по качество и тегло монетитѣ

Обр. 4. — Монетарница отъ XV в.

специаленъ изпитвачъ. Ако монетитѣ не отговаряли на изискванията, работата на предприемача се спирала и той се глобявалъ; при удовлетворени условия работата по сѣченето или печатането на монетитѣ продължавала.

Въ срѣднитѣ вѣкове всѣки можелъ да занесе сребро или злато въ опредѣлената отъ държавата монетарница и тамъ да му отсѣкатъ монети срещу опредѣлена такса.

За по-голѣма прегледность на сѣчене монетитѣ тукъ давамъ и една рисунка, заета отъ цитираното съчинение на Бабелона. Обр. 4.

На тази рисунка е представено почти всичко по отсичане монетитѣ. Въ лѣво огнището, дѣто сж поставени гърнета, въ които топятъ металъ. Предъ огнището седналъ правителствения контрольоръ, до него везни; той съ пръстъ показва въ една разтворена книга, навѣрно следуемата се такса, която трѣбва да плати

стоящия до него човекъ. Той е сложилъ на масата излѣзли отъ употрѣбление или изтрити монети, които иска да ги замѣни съ текущи. Въ предната часть на заведението, въ срѣдата, единъ работникъ изчуква върху наковалня една метлическа пластинка, за да ѝ даде дебелината на предстоящитѣ за сѣчене монети. Въ лѣво другъ работникъ съ дълги ножици рѣже ядра отъ една пластинка, която му е далъ първия работникъ. Въ дѣсно другъ работникъ отпечатва чрезъ коване ядрата, които едно дѣте подлага, едно следъ друго, между двата печата. Отъ тази рисунка личи, че срѣдновѣковнитѣ монети, понеже сж тънки, не сж нагорещявани при отпечатването, както това ставало съ гръцкитѣ и римскитѣ.

Препечатани монети. — Между българскитѣ монети, напоследъкъ се намериха нѣколко медни така наречени препечатани монети, отъ които две препечатани съ печатъ на Ив. Александра и сина му Михаила, една Ив. Александрова, препечатана съ печата на Ив. Шишмана и една чужда съ латински надписъ, препечатана съ печата пакъ на Ив. Шишмана.[1])

Препечатването на излѣзли отъ употрѣбление сребърни и бронзови монети се е практикувало още въ класическитѣ времена. Това е ставало за икономия на метала и работа. Изъ музеитѣ не рѣдко се срѣщатъ подобни препечатани монети.[2]) Обаче за препечатването на българскитѣ монети не може да се изтъкнатъ сжщитѣ причини защото: 1) немислимо е да се предполага, че известна емисия български монети, по причина на своя слабъ материалъ, би могла да изтрае неповредена толкозъ дълго време, щото да се изтриятъ изображенията ѝ и металътъ пакъ да остане годенъ за препечатване. 2) Препечатването въ старо време е ставало върху чужди монети, внесени въ страната или върху мѣстни, излѣзли отъ употрѣбление. Това е ставало съ цель да се използува метала, който можалъ да изтрае даже още нѣколко препечатвания, понеже старитѣ монети били значително по-дебели отъ българскитѣ. 3) Не е имало причини, щото царь Иванъ Шишманъ да извади отъ обръщение монетитѣ на баща си Ив. Александра и да ги препечата съ свой печатъ, както е нашиятъ случай. 4) Ако препечатването на монети е било възприето отъ българскитѣ царе по нѣкакви съображения, то би трѣбвало до сега да има известни повече препечатани екземпляри. Толкозъ повече, че препечатанитѣ монети сж отъ онзи типъ Ив. Александрови и Шишманови монети, отъ които най-много сж намирани до сега.

Всичкитѣ тѣзи съображения навеждатъ до заключението, че препечатанитѣ български монети сж или случайность, или опитъ на моноторѣзача, който, за да изпита новонаправенъ или поправенъ печатъ, прековалъ нѣкой свой екземпляръ и го замѣнилъ съ новъ; неговия примеръ е последвалъ навѣрно и другъ монеторѣзачъ, който работилъ до първия и по такъвъ начинъ сж препечатани само нѣколко единични екземпляра, които, може би, незабелѣзано сж минали съ дру-

[1]) Мушмовъ, приносъ къмъ българ. нумизматика, Извѣстия на Българ. Арх. Д-во т. IV стр. 61 слѣд.

[2]) Babelon, Traité, стр. 938 слѣд.

гитѣ монети. Разбира се, че това не е могло да съставя престжпление въ смисълъ на фалшификация.

Контрамарки. — Както въ гръцко, тъй и въ римско време, имало обичай, върху излѣзли отъ употрѣбление монети да турятъ знакъ, нареченъ контра-марка. Той показвалъ, че извадените отъ употрѣбление монети отново влизатъ въ обръщение. Контра-марката е малъкъ знакъ или изображение, изработено въ релиефъ, а понѣкога и издълбано, върху малъкъ печатъ. Този знакъ се отпечатвалъ повечето върху лицето на монетитѣ, предназначени за нова циркулация. За пръвъ пжть била ударена контра-марка върху монети отъ бѣло злато, сѣчени въ Мала Азия. Често върху една монета се срѣщатъ нѣколко контрамарки, но тъй тънко и въ такъвъ малъкъ размѣръ изработени, щото никакъ не повреждатъ първото изображение на монетата. Бабелонъ е намѣрилъ монета съ 12 различни контра-марки, толкова малки, колкото сж днесъ печатитѣ, които държавата слага върху златнитѣ и сребърни издѣлия за контролъ.[1]) Контрамаркитѣ били слагани и отъ банкеритѣ и сарафитѣ, презъ чиито ржце минавали монетитѣ. Съ това тѣ предъ обществото притурали и друга гаранция къмъ оная на държава, която е пуснала въ обръщение монетитѣ. И въ днешно време въ Китай банкеритѣ слагатъ контра-марка върху чуждитѣ монети, попаднали чрезъ търговия въ тѣхнитѣ заведения.[2])

При нужда отъ монети, често пжти и държавитѣ прибѣгвали къмъ контрамарка, за да дадатъ новъ курсъ на изтрити или извадени отъ обръщение монети, или пъкъ за да се допуснатъ въ обръщение въ страната чужди монети.

Контра-марки сж туряни и за означаване стойностьта на монетата.

До днесъ не съмъ срещналъ контра-марка върху българска монета. Въ България, както и въ ней съседнитѣ държави имали курсъ, безъ да бждатъ снабдени съ българска контра-марка, византийски, венециански, добрувнишки и др. монети. (Това е известно и отъ старитѣ писменни паметници).

Тегло на монетитѣ. — Днесъ, въпреки усъвършенствуванитѣ прибори за теглене, всѣка монета отново се претегля следъ като вече е отсѣчена и готова за обръщение. Въ срѣднитѣ вѣкове везнитѣ били негодни, та законитѣ за монеторѣзането не сж изисквали, всѣка монета да има точно опредѣлено тегло. Отъ монеторѣзача се изисквало, отъ известно количество металъ, да насѣче опредѣлено количество монети, безразлично, че нѣкои монети би били малко по-леки, други по-тежки. Тогава не само теглата не били еднакви въ различнитѣ държави; теглата се различавали и въ всѣки градъ, споредъ рода на тегленитѣ предмети.[3])

Подобна разлика въ теглата сжществуваше и въ България до въвеждането на метрическата система и до създаването на Закона за мѣркитѣ и теглилкитѣ. Сжщата разлика сжществува и днесъ въ Турция, кждето претегленъ изве-

[1]) Babelon, Traité, стр. 642.
[2]) Пакъ тамъ стр. 643 и Babelon, Les origines de la monnaie, p. p. 96 et 121.
[3]) Engel, Traité, t. I. p. XXXVI.

стенъ предметъ въ единъ градъ, ако се претегли въ другъ градъ, непремѣнно ще има нѣкаква разлика въ тяжестьта.

Българскитѣ сребърни монети, добре запазени екземпляри, иматъ следното тегло: Ив. Асѣнь II 1·35 гр. Царица Ирина съ сина си Михаила 1.97 грама; Михаилъ Асѣнъ 1.55 гр.; Георги I Тертеръ 1·35 гр. Светославъ 1.25—1.55 гр.; Михаилъ Шишманъ 16.0—1.70 гр.; Ив. Александъръ съ сина си Михаила 1.50—1.75 гр.; аспритѣ 0.56—0.75 гр.; Ив. Александъръ самъ 1.60—1.80 гр.; Срацимиръ 1.05—1.50 гр.; аспритѣ 0.48—0.75—1.05 гр.[1]) Ив. Шишманъ аспри 0.54—0.65 гр.

Форма на монетитѣ. — И въ срѣднитѣ вѣкове, както и днесъ, обикновената форма на монетитѣ е била кръгла. Обаче не рѣдко се срѣщатъ български медни монети съ изрѣзани краища, та приличатъ на шестоъгълници и осмоъгълници. Навѣрно това произлиза отъ нехайството на монеторѣзача, който при закръгляването не е обръщалъ нуждното внимание, а е изрѣзвалъ само краищата, безъ да заобли добре монетата. Монетитѣ иматъ две страни: лице и опако. По-старитѣ автори като Шафаржикъ, Ljubić и др. навѣрно отъ уважение къмъ светеца, винаги взиматъ оная страна за лицева, на която е изобразенъ светецътъ, ако монетата има такъвъ; страната съ изображението на владетеля считатъ за опачна. Би трѣбвало да се прави обратното и то по съображения, че като погледне човекъ една монета, иска да види, още при пръвъ погледъ, отъ кой владѣтель е тя. Едва по́-сетне той обръща опакото, за да види нейнитѣ второстепенни особности. Грѫцкитѣ, римскитѣ, византийскитѣ, па и повечето срѣдновѣковни монети сѫщо иматъ за лице страната съ образътъ на владетеля.

Западнитѣ срѣдновѣковни монети сѫ повечето плоски, въ Византия и ней съседнитѣ държави сѫ сѣчени и корубести монети. Българскитѣ монети отъ по-първитѣ царе сѫ корубести и плоски, ония отъ Срацимира и Ив. Шишмана — само плоски, съ малки изключения.

Размѣри на монетитѣ. — Както въ цѣла Европа, тъй и въ България, голѣмината на монетитѣ е различна, само че въ Европа, въ началото, монетитѣ нѣмали по-голѣми размѣри отъ 18 мм. въ диаметъръ. Едва по-късно тѣ достигнали голѣмина колкото днешнитѣ петолевки. Въ България — обратното, въ началото достигатъ, както сребърнитѣ тъй и меднитѣ монети 20—22 мм. въ диаметъръ, къмъ края на второто българско царство се намаляватъ до 13 мм. Това се обяснява съ политически и финансовъ упадъкъ на държавата. Естествено, колкото една държава е по-силна и по-заможна, толкова и нейнитѣ монети сѫ по-едри и отъ по-доброкачественъ металъ. Тъй е било презъ класическитѣ времена, сетне при римлянитѣ, византийцитѣ, най-сетне и у насъ.

Ще дамъ размѣритѣ само на сребърнитѣ български монети (меднитѣ сѫ много разнообразни, а освенъ това, тѣхнитѣ размѣри сѫ показани при описанието на всѣка отдѣлна монета). Ив. Асѣнъ II 20 м.м.; Царица Ирина съ сина

[1]) Навѣрно последното число се отнася до грошове, понеже то отговаря тъкмо на първото число отъ теглото на тѣзи монети, при все че типътъ е на асприте, понеже има звезда, а грошоветѣ нѣматъ никакъвъ символически знакъ.

си Михаила 20 мм.; Михаилъ Асѣнъ 21 мм.; Георги I Тертеръ 20 мм.; Светославъ 21 мм.; Михаилъ Шишманъ 21—23 мм. Ив. Александъръ съ сина си Михаила 20—21 мм.; аспритѣ 16 мм.; Ив. Александръ самъ 21—23 мм.; Ив. Срацимиръ 19 мм.; аспритѣ 16 мм.; Ив. Шишманъ аспри 13—16 мм.

Изображения. — Въ разни държави монетитѣ иматъ разни изображения. Върху монетитѣ на по-първитѣ български царе е представенъ на лицето царьтъ самъ или придруженъ отъ светецъ, а на опакото — образъ на Ис. Христа, или кръстъ. Върху други монети царьтъ е представенъ придруженъ отъ своя съуправитель, както е случаятъ съ Константина съ сина си Михаила, Светославъ и сина му Георги II Тертеръ, Михаилъ Шишманъ съ сина си Ив. Стефанъ, Ив. Александъръ съ сина си Михаила, Срацимиръ съ сина си Константина. Върху меднитѣ монети на Ив. Шишмана никжде не е представенъ образътъ на царя. На лицето вмѣсто образъ — монограма отъ букви, съдържаща съкратено името на царя, а на опакото — титлата царь въ монограма. Върху нѣкои медни монети отъ Г. Тертера, и Махаилъ Шишмана е представено символическото животно на силата — двуглавъ орелъ, върху други — конникъ, а върху нѣкои отъ Ив. Шишмана — разяренъ лъвъ.[1]) Върху нѣкои медни монети отъ Ив. Александра съ сина му Махаила — крепоститѣ отъ Царевецъ и Трапезица при Търново.

Надписи и титли. — Надиситѣ върху българскитѣ монети сж славянски. Въ началото надписитѣ, цѣли или съкратени, сж поставени отвесно, отгоре надоле, а понѣкога и обратно, отъ двѣтѣ страни на лицето на монетата, а сетне и околовръстъ. Понеже всички български владетели носили титлата царь върху монетитѣ на всички български царе, съ малки изключения, личи и монограмата

ЦР която е съставена отъ буквитѣ Ц и Р (царь). Този е най-характерниятъ знакъ за разпознаване български монети. Този се срѣща и върху нѣкои сребърни монети отъ сръбския краль Стефанъ Душанъ, който сжщо е носилъ, известно време, сжщата титла и е сѣкълъ съ този знакъ само сребърни монети. Обаче, неговитѣ монети се различаватъ отъ българскитѣ, освенъ по стилъ, но и по надписа сфь — съкращение на Стефань.

Само върху монетитѣ отъ Михаилъ Асѣна личатъ вмѣсто знакътъ ЦР латинскитѣ съкращения I P R, които означаватъ imperator. Това се обяснява съ обстоятелството, че цѣлиятъ надписъ върху монетитѣ на този царь е съ латински букви, затова вмѣсто славянската титла царь, е поставена латинската императоръ. Върху сребърнитѣ монети на Асѣна II и Г. Тертера, както и върху меднитѣ монети на Светослава съ сина му Георги Тертеръ не личи титлата царь, както и върху нѣкои медни монети отъ Михаилъ Шишмана. Пълни надписи се срѣщатъ само на лицето на монетитѣ, а на опакото — само инициали или моно-

---

[1]) Въ списанието „Минало" год. I кн. 2 стр. 182 Баласчевъ казва, че върху монетитѣ на Ив. Шишмана имало изображения на орелъ, муле и пр. Това не е вѣрно. Върху монетитѣ на този царь нѣма никакво друго изображение освенъ лъвъ, а върху ония на царь Г. Тертера и Михаилъ Шишмана — двуглавъ орелъ. Освенъ тѣзи изображения на животни, не се срѣщатъ никакви други върху българскитѣ монети.

грами. Отъ това правило изключение правать Страцимировитѣ сребърни монети, върху които се повтаря еднакъвъ надписъ върху двѣтѣ страни на монетата. Името на града, дѣто била монетарницата, се срѣща само върху меднитѣ монети отъ Иванъ Александра съ сина му Михаила съ изображение на крепостнитѣ стени на Царевецъ и Трабезица въ Търново. Дата, стойность на монетата и други особени знаци, присѫщи на гръцкитѣ, римскитѣ и византийскитѣ монети, не се срѣщатъ върху българскитѣ. Върху западнитѣ срѣдновѣковни монети често се срѣщатъ надписи, заети отъ евангелието.[1])

Титлитѣ на българскитѣ царе върху монетитѣ се срѣщатъ само върху сребърнитѣ монети на Светослава, Ив. Александра и Срацимира и то означени съ съкращения и монограми.

Посребрени монети. — Има много примери на държави, които попаднали въ затруднено икономическо положение, сѫ прибѣгвали къмъ принудителенъ курсъ на монетитѣ. Още презъ гръцкитѣ класически времена, когато държавата имала нужда отъ монети отъ известенъ металъ, а последния липсвалъ, прибѣгвала къмъ принудителенъ курсъ, като е сѣкла вмѣсто златни — сребърни, вмѣсто сребърни — калаени и пр. Отъ тамъ си водятъ началото тъй нареченитѣ гръцки монети monnaies fourées, които сѫ отъ бронзъ, обвитъ съ златна тенекия. Македонскиятъ царь Пердика II вмѣсто сребърни сѣкалъ, за да заплати на войската си, калаени монети, които имали курсъ на сребърни.[2]) Римскитѣ императори сѫщо сѫ прибѣгвали къмъ принудителенъ курсъ, на монетитѣ. Отъ времето на Септими Севера, до когато монетитѣ били отъ чисто сребро, почнали да примѣсватъ среброто съ медь и калай. Този примесъ сè повече се увеличавалъ до като при Галиена (253—268) монетитѣ отъ сребърни се обърнали на чисто медни, а отъ Клавди Готски (268—270) до Диоклециана (284—305) сѣкли, вмѣсто сребърни, чисто медни монети, потопени въ калай, тъй нареченитѣ monnaies saussées.[3]) Къмъ принудителенъ курсъ сѫщото сѫ прибѣгвали и византийски императори.

Отъ българскитѣ царе е вършилъ сѫщото само Иванъ Шишманъ. Това заключение вадя отъ обстоятелството, че до днесъ само отъ този царь сѫ известни медни посребрени монети, кръстени отъ народа цървени аспри. Не може по другъ начинъ да се обясни посребряването на нѣколко серии отъ известнитѣ до сега Шишманови монети, освенъ съ това, че тѣ сѫ посребрени за да иматъ курсъ поне приблизително на сребърнитѣ грошове, защото, за забелѣзване е, че отъ Ив. Шишмана до сега не сѫ извѣстни сребърни грошове, а само аспри, когато отъ други български царе, отъ които има монети, сѫ известни и сребърни грошове. Само отъ Иванъ Шишмана сѫ известни вмѣсто такива грошове медни посребрени монети. Освенъ други серии посребрявани монети отъ царь Ив. Шишмана, посребрени сѫ и ония съ изображение на лъвъ. За жалость

---

[1]) Engel, Traité, T. I p. LVII сл.

[2]) P. Perdrizet, Revue Numismatique 1903 стр. 311 след.

[3]) Mionnet, De la rareté et du prix des Médailles Romaines, Paris, 1853. t. I p. XXI. — Babelon, Traité I p. 362.

никакви сведения нѣмаме, дали поне тѣзи послѣднитѣ монети не сж носили името левове, на това изображение, както се наричатъ днешнитѣ сребърни монети. Защото още отъ грѣцко време монетитѣ сж се наричали или по името на владетеля, който ги е сѣкълъ, или пъкъ по името на изображението.

IV.

ПОДПРАВЯНЕТО МОНЕТИ ВЪ СТАРО ВРЕМЕ И НАКАЗАНИЯТА

Подправени монети. — Наказания. — Модерни фалшификати или измислени монети.

Подправени монети. — Искуството за подправка на антични монети не датира отъ наши дни, а се е практикувало още отъ най-стари времена. Имало два вида подправки: официална и тайна. Официалната подправка се е състояла въ сѣченето на бронзови или калаени монети, сетне обвивани въ златна или сребърна тенекия (monnaies fourrées), а тайната — въ подправка на имащитѣ курсъ монети съ съблюдаване размеритѣ, а по възможность и теглото на оригиналнитѣ монети. Самата власть въ старо време, прибѣгвала до официална подправка. Когато държавата имала нужда отъ златни и сребърни монети, а сребро и злато липсвало, тя пущала тогава въ временно обръщение имитирани монети. Подобни монети въ старо време били сѣчени и за измама при изплащане военна контрибуция, както напр. се предполага съ случая, когато Поликратъ, за да избави островъ Самосъ отъ нашествието на Спартанцитѣ, имъ заплатилъ контрибуция съ бронзови монети, увити въ тенекия отъ бѣло злато (électron). (Спартанцитѣ не могли да усетятъ измамата и се оттеглили. [1])

Обаче следъ подобрението на икономическото състояние на страната, пущанитѣ въ обръщение имитирани монети бивали навѣрно изваждани отъ употрѣбление. По тая причина тѣзи монети се срѣщатъ по-рѣдко даже и отъ истинскитѣ, те сж еднакво ценни както истинскитѣ. Къмъ официалната подправка на антични монети спадатъ и келтийскитѣ монети или както още ги наричатъ „варварски имитации". И следъ смъртьта на Филипа Македонски и Александра Велики тѣхнитѣ монети били подражавани отъ преминалитѣ въ Балканския полуостровъ келти. Келтитѣ подправяли монетитѣ и на наследницитѣ на Филипа и Александра. Приематъ даже, че и скититѣ продължили имитирането на сжщитѣ монети. [2]) Сжщо и римската империя е прибѣгнала къмъ официална подправка на сребърнитѣ монети. Презъ време на републиката, а не само при империята, къмъ среброто, предназначено за монети, все повече и повече сж притуряли други неблагородни метали (калай, олово и пр.) За подобни смеси презъ времето на империята до Диоклециана говори предидущата глава (стр. 22).

---

[1]) Perdrizet, въ Revue Numismatique 1903 стр. 311 слѣд.
[2]) Forrer, Keltische Numismatik 1908 стр. 12.

Едвамъ въ царуването на Диоклециана почнали наново да сѣкатъ монети отъ чисто сребро и това продължавало безъ прекжсване дори до последния отъ Палеологовцитѣ.[1])

Въ Византия, въ по-кжсно време, самата държава фалшифицирала състава на златото. Събирали монетитѣ отъ чисто злато, претопявали ги и ги смѣсвали съ други метали за икономия. Споредъ Пахимера, Ив. Дука Ватаци (1195—1208) сѣкълъ монети отъ 16 крата злато и 8 крата примесъ, а Мануилъ Палеологъ (1261—1266) сѣкълъ монети отъ 9 крата злато съ 15 крата примесъ.

Сжщата практика за примѣсване метала на монетитѣ сжществувала и въ Унгария презъ XII и XIII в.[2]) Заради това презъ срѣднитѣ вѣкове монетитѣ имали повече номинална, отколкото действителна стойность (по метала), следствие на което народитѣ често негодували.

Споредъ сръбскитѣ писменни паметници, въ XIV в. освенъ въ Венеция и Дубровникъ, подправени монети имало и въ Сърбия.[3]) Въ такъвъ случай невъзможно е, да е нѣмало такива и въ България. Толкозъ повече, че XIV в. се слави най-много съ фалшиви монети, поради постояннитѣ смутове, размирици и войни, които способствували за развитието на фалшификацията. Обаче до днесъ е известна само една фалшива българска монета. Тя е медната отъ Ив. Александра съ изображение на лъвъ, издадена отъ менъ.[4])

Наказания. — Тайната фалшификация, вършена отъ частни лица съ користна цель, се преследвала всѣкжде и въ всички времена. Фалшификаторитѣ били наказвани най-строго. Въ единъ договоръ сключенъ въ 430 год. пр. Хр. съ градътъ Фокея, въ Иония, се предвижда смъртно наказание за моноторѣзача, ако той умишлено отсѣче монети по-леки, или отъ по-долно качество злато.[5]) Единъ декретъ отъ Константина Велики отъ 317 г. предвижда смъртно наказание за ония, които изрежатъ, повредятъ или подправятъ златна монета. Въ времето на Констанци II (317—340) наказанието за подправка на монети било още по-строго — изгаряне живъ.[6]) Теодосиевътъ кодексъ (Codex Theodos. IV. t XXI—XXIII) предвижда за подправачитѣ на монети смъртно наказание, изгаряне живъ и изгнание. Въ срѣднитѣ вѣкове (IX в.) въ Франция наказанието за подправка било отсичане на дѣсната ржка, а споредъ Висготскитѣ и Англосаксонскитѣ закони — отсѣчената ржка се окачвала на портата на монетния домъ.

Въ феодалнитѣ времена наказанието на подправачитѣ било умъртвяване чрезъ врѣла вода (попарване), обѣсване или съсичане. Въ Холандия екзекуцията чрезъ врѣла вода била ужасна. За цельта имало специаленъ казанъ, кждето кипвала водата. Осждения улавяли съ специални дълги клещи, обръщали го съ

---

1) Mionnet. цит. съч. т. I. p, XXI.

2) Мијатовић. Гласник XXV 254.

3) Гласник XXV 244.

4) Известия на Бълг. Археол. Д-во IV, 1914, стр. 65, обр. 40 и таб. VII 4.

5) Blonchet. Les monnaies grecques, Paric 1894 p. 39.

6) Sabatier. Descriplion t I. p. 48,

главата надоле и го пъхвали въ казана, дето той издъхвалъ въ ужасни мѫки. Отъ тѣзи казани и клещи и до днесъ има запазени въ нѣкои музеи в Холандия.[1])

Строги наказания за подправка монети имало и въ XIV в. Споредъ законника на Стефана Душана мѣстото на златаритѣ-моneторѣзачи било опредѣлено отъ правителството и всѣко друго село или градъ, които допуснели златарь да сѣче монети, били разрушавани, а златаря изгаряли живъ.[2])

Модерни фалшификати или измислени монети. — Освенъ подправенитѣ монети, има и другъ родъ фалшиви монети отъ модерна фабрикация и затова наречени модерни фалшификати, или измислени монети. Тѣ се наричатъ измислени, защото въ сѫщность подобни монети не сѫществуватъ, тѣхнитѣ изображения сѫ плодъ на фантазията на спекуланти златари, комбинирана съ народнитѣ вѣрвания за скѫпи антики. Тѣзи монети обикновено иматъ за типъ свиня съ 7, 9, 11 или 13 прасета и нахвърляни безразборно и безъ всѣкаква смисъль грѫцки или латински, а често и двата вида букви. Тѣзи монети повечето сѫ отъ бронзъ, има обаче и отъ други метали. Монета отъ този видъ съмъ виждалъ отъ бѣлъ металъ силно позлатенъ, за да може да минава за златна. Типа на свинята съ прасета е взетъ отъ народното повѣрие, че подобни „антики" иматъ голѣма цена.[3]) Лековѣрни невежи хора често пѫти купуватъ подобни „антики" за доста висока цена, съ цель да се обогатятъ. Обаче научатъ ли се че сѫ попаднали въ примкитѣ на хитри спекуланти, сами търсятъ други по-наивни отъ себе си хора, за да ги заблудятъ и излѫжатъ. Не е тукъ мѣстото да се впускамъ въ подробно описание видоветѣ на този видъ монети. Който се интересува отъ тѣхъ ще намѣри подробното имъ описание въ моя нумизматически каталогъ Античнитѣ монети на Балканския полуостровъ и монетитѣ на българскитѣ царе, стр. XVIII—XX и табл. LXX. Искамъ само да изтъкна, че е време вече българското правителство да вземе мѣрки, по закодателенъ редъ, за прекратяването на този родъ престѫпна търговия, която почива на измама и съ това да се прекрати изнудването на простото население чрезъ съблазни за хазартното обогатяване. Ако въ наказателния законъ се предвиждатъ наказания за хазартни игри и други изнудвания, престѫпно е да се търпятъ изнудвания чрезъ нѣкаква фалшива търговия.

Освенъ измисленитѣ монети въ България се фабрикуватъ и фалшиви монети отъ типътъ на античнитѣ и много любители на старитѣ монети ставатъ жертва на искусни мистификации. Много е права мисъльта на единъ нумизматъ, че излѣзлитѣ отъ обрѫщение монети ставатъ исторически документи. Като е тъй, уместно ще бѫде, щото фалшификаторитѣ на монети да се считатъ като фалшификатори на официаленъ документъ и да се наказватъ като такива. Нека България първа, съ подобенъ законъ, да даде поводъ, за да се урегулира престѫплението и нака-

[1]) Engel. Traité t. I p. LXXI.

[2]) Минало II 1912, кн. 7 стр. 217.

[3]) За легендата за монети съ свиня съ прасета, гледай моята статия „Иманяри" въ Свободно имение, год. IV, стр. 57.

занието за подправка на антични монети, даже и на други старини. По такъвъ начинъ ще се премахне едно зло, което уронва престижа и намалява стойностьта на истинскитѣ паметници на миналото.

V.

МОНЕТНАТА СИСТЕМА ВЪ БЪЛГАРИЯ

Класификация на българскитѣ монети. — Художество въ българската нумизматика. — Названия на монетитѣ: Перпери, грошове, аспри, бодки. — Златни български монети. — Най-старни български монети. — Отъ кои български царе сж известни монети. — Съвременнитѣ български монети.

а) Класфикация на българскитѣ монети. — Поради голѣмитѣ политически, търговски, културни и роднински връзки съ Византия, въ България била приета, по отношение на стилъ и изработка, тьй наречената византийска монетна система отъ XIII и XIV в. Само сребърнитѣ монети отъ Асѣня II, Ирина съ Михайла, Михаила самъ, Г. Тертеръ и Срацимира сж подъ венецианско влияние, благодарение на търговскитѣ връзки съ Венеция. Обаче за различие отъ венецианскитѣ и византийскитѣ монети, българскитѣ царе се стремили да представятъ върху своитѣ монети типове, не като тия по византийскитѣ. Българскитѣ монети отъ нашето второ царство, които датиратъ отъ началото на XIII в. не могатъ да се сравнятъ по художество съ византийскитѣ отъ VII до XI вѣкъ. Въ нѣкои случаи, тѣ въ нищо не отстжпватъ, по изработка и вкусъ, отъ последнитѣ презъ XIII и XIV в. Въ всѣки случай, изработката на нашитѣ монети е копирана по съвремената работа на византийскитѣ монети.

Българскитѣ монети се спадатъ къмъ два периода: Първия отъ началото на XIII в., отъ времето на Асѣня II (1218—1241 г.) до 1360 г. Втория периодъ отъ края на царуването на Ив. Александра до завладяването на България отъ турцитѣ (1393 г.).

Монетитѣ отъ първия периодъ се отличаватъ съ образи, изработени въ голѣми подробности и фигури моделирани и сравнително по-живи. Изработката е извършена по византийски маниеръ, съ изключение на сребърнитѣ монети отъ Ив. Асѣня II, Михаилъ Асѣня, Георги Тертера и на Срацимировитѣ, които сж въ западенъ стилъ. Върху монетитѣ отъ този периодъ сж представени на лицето една или две фигури; само въ извънредно рѣдки случаи лицето е заето отъ двуглавъ орелъ или конникъ. На опакото преобладва образа на Христа. Пакъ само въ рѣдки случаи се срещатъ по опакото кръстъ, двуглавъ орелъ, крепостни стени или монограма.

Монетитѣ отъ втория периодъ сж отъ по-груба изработка. Образитѣ сж неподвижни, изработени шаблонно, безъ всѣкаква естетика, въ груби линии, а по нѣкога въ негативна форма. Върху монетитѣ отъ този периодъ преобладава на

лицето една фигура, права; само при единъ случай царьтъ е на конь. Изключение правятъ само меднитѣ, Срацимировитѣ съ сина му Константина. Върху тия монети сѫ представени две фигури. Върху нѣкои медни монети отъ Ив. Шишмана има на лицето монограма. Върху опакото преобладава кръстъ или монограма. съ изключение сребърнитѣ монети отъ Ив. Шишмана, съ образа на Богородица, върху нѣкои отъ меднитѣ — лъвъ.

Споредъ типоветѣ си монетитѣ отъ двата периода се разпадатъ на групи.

ПЪРВИ ПЕРИОДЪ

Група I. Монети отъ Иванъ Асѣня II, Ирина съ Михаилъ-Асѣня, Михаилъ Асѣнь, Константинъ Асѣнь съ сина си Михаила и сребърнитѣ на Георги Тертера.[1]) Работата на тѣзи монети е подробна. Меднитѣ монети на Асѣня II иматъ голѣма прилика съ монетитѣ на византийскитѣ императори Иванъ II Комнинъ (1118—1141 г.), Мануила I Комнинъ (1143—1180 г.), Исакъ Ангелъ (1185—1195) и Тодоръ Ватаци (1255—1259 г.[2]) Монетитѣ на Ирина съ Михайла, много приличатъ на бронзовитѣ монети отъ Андроника II съ Анрдоника III[3]) (1325—1328 г.)

Сребърнитѣ монети отъ Асѣня II, Михаилъ Асѣнъ и Георги Тертеръ сѫ еднакви по типъ съ венецианскитѣ отъ XIII в., както и съ ония на сръбския краль Стефанъ Урошъ I (1241—1272 г.[4]).

Константинъ-Асѣновитѣ монети съ две фигури сѫ приготвени по византийски образецъ.

Група II. Монетитѣ на Константинъ Асѣня самъ, а именно: ония съ царя на конь, царьтъ седналъ на тронъ и царьтъ правъ. Тѣ всички сѫ медни, повечето корубести. Монетитѣ съ конникъ се отличаватъ съ доста подробности въ изработката и движението на коня; надписътъ е въ отвесни редове, името въ българска форма Констандинъ, рѣдко Константинъ. Монетитѣ върху които царьтъ е седналъ на тронъ, — съ по-малко подробности, името на царя съ отвестни букви, фигура неподвижна. Ония върху които царьтъ е правъ, сѫ изработени сравнително по-грижливо, надписитѣ околовръстни или отвесно въ редоветѣ, а по нѣкога въ букви.

Следъ Леона VI (886—912 г.) нито единъ византийски, а по-късно Солунски или Трапезундски владетель, не е представенъ върху монетитѣ седналъ на тронъ, както царь Константина. Върху сребърнитѣ монети пръвъ е представенъ на тронъ

---

[1]) Сребърнитѣ монети на Ив. Асѣня II и Г. Тертеръ не влизатъ въ статията ми „Развитието и Бълг. нумиз. и класфикация на български монети" въ Годишник на народния музеи II 1921 г. стр. 113, понеже тогава тѣ още не бѣха известни.

[2]) Sabatier, цит. съч. II 197, 6 табл. LIII 16 и стр. 296. 5, табл. LXV 6. — Wroth, цит. съч. II табл. LXVIII 2; табл. LXIX 9 и 10, LXX 2; стр. 591 и табл. LXXII 3 и 4.

[3]) Wroth цит. съч. II стр. 628, 50 и табл. LXXVI 3. — Sabatier, II стр. 254, 23 и табл. LXI 2. отдава сѫщитѣ монети на Андроника II и Михаила IX (1294—1320 г.)

[4]) Ljubić, Opis стр. 42 и табл. IV 2 след.

Стефанъ Драгунинъ Стремски (1272—1346 г.)[1]). Византийскитѣ съвременници на Константина сж представени върху монетитѣ въ крайна набжность; Михаилъ VIII Палеологъ (1261—1282 г.) върху златнитѣ монети е изобразенъ на колени предъ Христа и Архангела Михаила.[2]) Андроникъ II Палеологъ (1283—1328 г.) е представенъ още по-набожно върху златнитѣ монети. Той е прегърбенъ предъ Христа, който сложилъ дѣсната си ржка върху главата му и изглежда, като да тегли нѣкого.[3])

Монетитѣ на Константина съ права фигура се схождатъ съ съвременнитѣ византийски монети, понеже този типъ е и най-обикновениятъ.

Монети съ образъ на конникъ, е сѣкалъ пръвъ Константинъ Асѣнь, а едва по-сетне Трапезундския императоръ Алекси II Комнинъ (1297—1330 г.),[4]) следъ него византийскиятъ императоръ Мануелъ II Палеологъ (1391—1423г.) но не той, императорътъ, а придружаващия го светецъ е конникъ.[5]) Между западноевропейскитѣ владетели първа е сѣкла монети съ конникъ Маргарита Константинополска, Фландърска душеса, къмъ 1275 г.[6])

Група III. Монетитѣ на Светослава съ образъ на конникъ, ония, върху които царьтъ е представенъ самъ, правъ и ония съ сина му Георги Тертеръ. Къмъ сжщата група спадатъ и монетитѣ на Михаилъ Шишмана съ образъ на конникъ, ония върху които царьтъ е представенъ до колѣне, ония съ сина му Ив. Стефана, както и ония, върху които на едната страна е представена характерната на Михаилъ Шишмана монограма, отъ другата — кръстъ съ звезди. Монетитѣ на Светослава съ конникъ иматъ надписъ въ отвесни редове; върху сребърнитѣ негови монети надписътъ е околовръстъ; върху меднитѣ на лицето съ права фигура надписътъ е околовръстъ както и върху ония съ два образа.

Монетитѣ на Михаилъ Шишмана, на лицето съ образъ на конникъ, иматъ съкратенъ надписъ и монограма ЦР, а на опакото само монограма въ форма на тризжбецъ. Монетитѣ съ двойни образи на лицето иматъ пъленъ надписъ, на опакото сжщата монограма. Монетитѣ съ права фигура или до колѣне, се отличаватъ съ лоша техника, надписитѣ въ отвесни букви. Монетитѣ съ монограма и кръстъ или монограма и бюстъ на Христа, сж отъ хубавъ стилъ и симетрия.

Византийскитѣ съвременници на Светослава и Михаилъ Шишмана сж представени върху монетитѣ смирени и съ царско достойнство, а Св. Георги и Св. Димитри — като войници съ копие и щитъ (Андроникъ II Палеологъ 1282—1328 г.)[7])

---

[1]) Ljubić, цит. съч. стр. 69 и табл. V, 19 след.

[2]) Wroth, цит. съч. II стр. 609, 3 и табл. LXXIV, 1. Sabatier, цит. съч. II стр. 240—241 табл. LIX 3 и 5.

[3]) Wroth, II стр. 615, 2, 68 и табл. LXXIV 10—12. — Sabatier, II стр. 248, 1—4 и табл. LX 1—4.

[4]) Sabatier, II стр. 320—321, 1—5, табл. LXVIII, 8—12.

[5]) Wroth, II стр. 638, 13 и 14 и табл. LXVII 3—4.

[6]) Engel, Traité, t. III стр. 1431 след.

[7]) Sabatier, II стр. 249, 5—6 и табл. LX 5—6.

Съ Светослава и Михаилъ Шишмана е обратното. Тѣ сѫ представени смели, войнствени, като конници или облѣчени въ ризници.

Група IV. Монетитѣ на Георги Тертеръ и Михаилъ Шишмана съ изображение на двуглавъ орелъ. Тѣ сѫ три серии: Първата отъ Тертеровитѣ монети, втората от Михаилъ Шишмановитѣ върху които, на лицето царьтъ правъ държи кръстъ и земното кълбо съ кръстъ, третата серия отъ монетитѣ на сѫщия царь съ изображение на една страна кръстъ, на другата — двуглавъ орелъ.

Изображението на двуглавъ орелъ върху монетитѣ на Тертера и Михаилъ Шишмана е една особеность, безподобна въ тѣмъ съвременнитѣ византийски монети. Между византийскитѣ императори пръвъ Трапезундскиятъ владетель Васили Комнинъ (1333—1340 г.) сѣкълъ бронзови монети съ изображение на едноглавъ орелъ.[1]) Между владетелитѣ на Латинския изтокъ, по времето на кръстоноснитѣ походи, медни монети съ едноглавъ орелъ сѣкълъ Епирскиятъ владетель Манфредъ Суавски (1259—1266 г.)[2]). Медни монети съ двуглавъ орелъ, между сѫщитѣ владетели, сѣкълъ пръвъ Метелинскиятъ владетель Дорино Гатилузио[3]) (1400—1449 г.). Сребърни монети съ двуглавъ орелъ сѣкълъ и Душановиятъ деспотъ, сетне самостоятеленъ владетель, Иванъ Оливеръ (1341—1361 г.).[4])

Това, което твърди рускиятъ ученъ В. Савва въ статията си „Откуда двуглавий орелъ на денгахъ Тверскаго вел. кн. Михаила Борисовича“,[5]) че двуглавиятъ орелъ се появилъ върху европейскитѣ монети въ половината на XIV в. и че върху византийскитѣ монети този орелъ най-напредъ билъ представенъ върху ония отъ Мануила III Комнина (1390—1417 г.) не е вѣрно. Преди всичко Савва не казва, видѣлъ ли е такива монети и на какво основание ги отдава на Мануила III. При това той не представя никакви образи отъ тѣзи монети. Навѣрно той е видѣлъ нѣкоя българска монета съ сѫщото изображение, съ изличена монограма отъ буквитѣ ЦР и като е забелѣзалъ буквата М, заблудилъ се и я приписалъ на Мануила III, вмѣсто на царь Михаилъ Шишмана, като не е подозиралъ да има български монети съ двуглавъ орелъ. Въ сѫщото заблуждение е попадналъ и рускиятъ нумизматъ баронъ Кьоне, който пъкъ отъ своя страна е заблудилъ гръцкия професоръ Дохисъ. Последния,[6]) като изброява върху какви старини се срѣща двуглавия орелъ казва: „За пръвъ пѫть намираме византийския двуглавъ орелъ върху една монета отъ по-кѫсна епоха, отъ трапезундската империя; тя е на Мануила III Комнина, Трапезундски императоръ — (1390—1417 год.), има и други Трапезундски монети съ двуглавъ орелъ“.

---

[1]) Sabatier, II стр. 324, 8—10 и табл. LXVIII 23 и LXIX, 1—3.

[2]) Schlumberger. La Numismatique de l'Orient latin, стр. 385 и табл. XIII 25.

[3]) Пакъ тамъ стр. 441—442 и табл. XVI, 30—36, XVII 1—5.

[4]) Ljubić, цит. съч. стр. 186—187 и табл. XIV 13—14.

[5]) Труды XIII Археол. съезда въ Екатеринославѣ, II Москва 1908 г. стр. 117.

[6]) Гл. Атинското списание „Неосъ Елиномнимонъ“ (г. VI 1909, стр. 445).

Дохисъ предава само опакото съ изображението на двугл. орелъ, а не и лицето на монетата. Навѣрно и тукъ заблудата е въ буквата М и неразбирането на монограмата ЦР, ако тя не е изтрита. Главно заблудата иде отъ тамъ, че тѣ не сж могли да предположатъ и допуснатъ, че единъ български царь е можалъ да има странната идея, да представи върху своитѣ монети византийския двуглавъ орелъ, който не е представенъ дотогава даже върху византийскитѣ. Действително, идеята на Тертера и М. Шишмана е странна, но тя е фактъ безспоренъ предъ наличностьта на толкозъ много известни монети отъ горния типъ и съ монограма ЦР. А последното доказва, че тѣ сж български, а не византийски. Съображенията ми, по които отдадохъ тѣзи монети на царь Михаила и предполагаемитѣ причини, които сж накарали Михаила да отсѣче тѣзи монети съмъ далъ по-рано.[1]) Обаче предъ наличностьта на Тертеровитѣ монети отъ сжщия типъ, трѣбва да се дойде до логическото заключение, че Михаилъ Шишманъ и въ този случай е последвалъ примера на своя предшественикъ Тертера, както и съ сребърнитѣ и медни монети съ образъ на конникъ, навѣрно взетъ отъ типа на Светославовитѣ и Константиновитѣ медни монети съ конникъ.

Кои сж причинитѣ, които сж накарали Тертера да сѣче този типъ монети. Известно е, че отечеството на двуглавия орелъ е Месопотамия, дето той е служилъ за емблема на града Лагашъ. Отъ Азия той е билъ пренесенъ въ Византия едва въ X в. и е миналъ въ византийското декоративно изкуство. Кога и какъ се появилъ той въ българското хералдическо искуство, дали е донесенъ направо отъ Азия отъ старитѣ българи, или заетъ отъ Византия следъ X в., или пъкъ стои въ нѣкаква връзка съ преселването въ България на Тертеровци, които сж били от куманско потекло, — това сж въпроси, които изискватъ всестранно и обстойно изследване.[2])

---

[1]) „Българскитѣ монети съ двуглавъ орелъ" въ Изв. на Арх. Д-во III (1912 г.) стр. 81 сл.

[2]) Проф. Младеновъ дава следното мнение по този въпросъ отъ етимологично гледище:

„Монограмата върху тая монета допуща различни четения. Още въ заседанието на Българския археологически институтъ, въ което г. Мушмовъ докладва за тая монета, бѣ изказано мнение, че не е съвсемъ изключена възможностьта да се крие името Тертерийнъ въ този монограмъ. Въ полза на такова четене биха могли да се приведатъ различни доказателства и съображения. Измежду последнитѣ не е безинтересно и следното, което заслужава толкова повече внимание, че открай време т. е. народна етимология на имената е заемала и заема значително мѣсто въ духовния животъ на народитѣ. Като знаемъ, че броя на етимологичнитѣ митове е твърде голѣмъ, че съ най-разновидни тълкувания на имена сж препълнени и книгитѣ на Вехтия Заветъ, че дори и до день днешенъ всѣко речи малко дѣте си етимолизува по своему всички новонаучени думи, ние не можемъ да се не съгласимъ съ оня духовитъ англичанинъ, който казва, че човѣкъ е етимолизуващо животно.

Броя на простонароднитѣ етимологии е въ сжщность безконеченъ; най-голѣмата часть отъ тѣзъ етимологии, 99% отъ тѣхъ, пропадатъ незабелѣжени, а се спасяватъ отъ забвение случайно само ония, които се сторятъ нѣкому по-остроумни, които прилегатъ къмъ нѣкой интересъ или пъкъ ласкаятъ нечие самолюбие. Като припомнимъ обстоятелството, че дори и научното етимологично тълкувание въ най-вечето случаи не е нищо друго освенъ посочване на една повече или по-малко вѣроятна възможность, ние трѣбва да кажемъ, че туй важи въ още по-висока степень за народната етимология.

Група V. Сребърнитѣ монети на Ив. Александра съ сина му Михаила, както и меднитѣ монети на сжщия царь на лицето съ две фигури на опакото — крепостни стени. Надписътъ съ името и титлитѣ на царя и неговия съуправитель се състои въ монограми, а рѣдко съ букви.

Следъ Андроника III Палеологъ (1325—1341 г.) и Ивана V Палеологъ (1341—1391 г.) въ изкуството на византийската нумизматика настжпва голѣмъ отпадъкъ. Подробноститѣ въ изображенията отстжпватъ мѣстото си на грубитѣ линии; монетитѣ сж повече сребърни, по-масивни, плоски; има и медни плоски, а златни не.[1]) Сребърнитѣ монети на Ив. Александра, по типъ, приличатъ на ония отъ Андроника III (1328—1341 г.). Сръбскитѣ съвременни монети се различаватъ отъ българскитѣ по своя западенъ стилъ. Върху сребърнитѣ монети отъ Ив. Александра се срѣща, въ монограмитѣ, съдържанието „царь българомъ благовѣрни".

Монети съ крепостни стени, като Александровитѣ, между латинскитѣ владетели отъ времето на кръстоноснитѣ походи, е сѣкълъ пръвъ Триполитанскиятъ владетель Бохемондъ VII Антиохийски (1274—1287 г.).[2]) Тѣзи монети сж по западенъ стилъ и съ най-голѣми подробности, работа, която никакъ не бива да се сравнява съ византийската и българската отъ онова време.

Подобни монети, между византийскитѣ владетели, пръвъ е сѣкълъ Михаилъ VIII Палеологъ, който отне Цариградъ отъ кръстоносцитѣ въ 1261 г. Следъ него монети съ сжщото изображение е сѣкълъ Андроникъ II Палеологъ, синъ на Михаила VIII.[3]) Златни монети съ сжщото изображение е сѣкълъ и Мануилъ II Палеологъ (1391—1423 г.).[4])

И тъй въ полза на предположението, че новооткритата българска монета е Тертериева, ще да говори нелли и появата на орела върху тая монета, понже тюркското име Тертерий е могло да бжде сближено по народна етимология съ арабската дума tair, têr, орелъ, като се е мислило, че тюркското име е било образувано съ т. н. редупликация, или пъкъ е било приравнявано съ изрази отъ рода на „царь на царетѣ", тур. šahynsah и под. че у куманитѣ и други тѣмъ сродни тюркски племена сж могли да проникнатъ отделни семитски, по-точно главно арабски думи, въ това днесъ никой не се съмнява. При туй арабскитѣ думи и въ най-старитѣ тюркски езикови паметници, напр. въ уйгурското Kudatku-Bilik, не сж малобройни. Славянската етимология днесъ съ право приема, че въ старобълг. Бисеръ (Бисьръ, Бисръ), рус. бисеръ. малорус. бысеръ, сърбохърв. biser, словен. biser, чеш. старинно biser „calculus, gemma" се крие араб. büsre, büsüre, пренесено чрезъ посредството на Аспаруховитѣ прабългари, които сж били, както е сега туку-речи всеобщо прието, тюркско племе. Сжщо тъй чрезъ тюркското посредство на тия прабългари е проникнала въ старобългарския езикъ и семитската по коренъ дума коумиръ, сродна съ сирийската kumra „жрецъ", отъ която е заета и староарм. khurm (съ метатеза вм. khumr) „идолски жрецъ, идолослужитель, кумиропоклонникъ", вж. у мене, мнимитѣ фински думи въ българския езикъ въ

[1]) Wroth, II и табл. LXXVI—LXXVII.

[2]) Schlumberger, цит. съч. стр. 106 и табл. IV, 21—22.

[3]) Wroth, II стр. 609, 3—4 и табл. LXXIV, 1—2; стр. 615, 2—8 и табл. LXXIV 10—12. — Sabatier, II стр. 240—241, 3—4 и табл. LIX, 3—4; стр. 248, 1—4 и табл. LX, 1—4.

[4]) Wroth, II табл. LXXVI, 8. — Sabatier, II табл. LXIII, 6.

Изображенията върху византийскитѣ монети сѫ представени въ голѣми подробности и до такава степень неясни, че не даватъ никаква представа за крепости; Св. Богородица, въ срѣдата на монетата, още повече усложнява композицията. Върху монетитѣ на царь Ив. Александра сѫ представени само кулитѣ снабдени съ мазгали, предъ входнитѣ порти на Търновската крепость; изработката е въ едри мити, отъ което се получава по-ясна представа за архитектурната форма на крепостьта. Върху българскитѣ монети е означено и името на града Търново, което въ византийскитѣ липсва. (Името на града, дето сѫ сѣчени монетитѣ, върху византийскитѣ монети личи до Константина V Копронима (741—775 г.), а отъ Лета IV Хазарецъ (775—780 г.) туй престава).

Гурпа VI. Монетитѣ отъ тази група характеризиратъ отпадъка на монетното искуство въ България. Тѣ сѫ послѣднитѣ монети, сѣчени отъ Ив. Александра съ сина му Михаила, навѣрно отъ края на живота на послѣдния († 1355 г.). Тѣ сѫ само медни, на лицето сѫщото изображение на Александра и Михаила, както и сребърнитѣ. Отъ сѫщитѣ монети, макаръ и много рѣдко, се срѣщатъ екземпляри съ хубава работа, които могатъ да конкуриратъ на сребърнитѣ, обаче повечето се отличаватъ съ груба работа, въ едри линии, опакото съ несиметрични и груби монограми. Монетитѣ на византийскитѣ съвременници сѫ несравнено отъ по добъръ стилъ.

Група VII. Сребърни монети отъ Ив. Александра самъ и сребърнитѣ отъ Срацимира. Въ края на първия периодъ, когато Ив. Александъръ, следъ смъртьта на сина му Михаила, почва да сѣче сребърни монети (1355—1360 г.) само съ своя

„Сборникъ въ честь на проф. Ив. Д. Шишмановъ", София, 1920, стр. 87,88. Сѫщо вѣроятни и мними остатъци отъ езика на Аспаруховитѣ българи въ новобългарската речь въ „Годишникъ на Софийския университетъ XVII (София, 1921) стр. 223—224.

Както, значи, въ езика на Аспаруховитѣ прабългари отъ тюркски произходъ сѫ могли да проникнатъ арабски думи, така по-късно и на тюркскитѣ кумани е могла да стане известна н. пр. арабската дума tair, têr „орелъ", па е могла да бѫде сближена съ името Тертерий, за да повлияе за избора на орела върху Тертеровитѣ монети.

Току-що казаното заслужава особено внимание и отъ семантично гледище: обикновеното значение на новоараб. tair, têr е „птица" (нем. „Vogel" напр. у B. Manassewitsch, Die arabische Sprache[3] 184, френ. „oiseau" напр. у A. Cherbonneau, Dictionnaire français arabe pour la conversation en Algérie, Paris MDCCCLXXXIV p. 381 и др.). Ала че тая дума е значила и „орелъ" показва не само общоприетото въ астрономията арабско название на съзвездието орелъ Ал-Таир, Al-Tair = лат. Aquila, вж. напр. Дж. Гембергъ, повѣсть о звѣздахъ (С.-Петербургъ 1897) стр. 16, 58, и прил. II, но и факта, че въ други езици има думи отъ единъ и сѫщи коренъ, които значатъ „птица" и „орелъ", напр. отъ индоевроп. *or — гржц. ὄρ-νιζ „птица, пѣтель, кокошка", слав. о р-ь л ъ, гот. ara, староисл. orn „орелъ" и т. н.

И отъ фонетично гледище сближението на Тертерий съ араб. tair, têr представя интересъ: въ случая имаме лично потвърждение на изговоръ têr вм. tair, сир. трѣба да излизаме отъ простонародното арабско произношение têr, а не отъ литературното, старинно tair. Че дифтонгъ ai сега се изговаря ei, ê. изрично бележи Manassewitsch пос. съч. 33: bait. beit, bêt, „кѫща, Haus"; срав. още староараб. Ukail с Agêl въ сп. „Der neue Orient", т. I (Berlin, 1917) str. 39".

ликъ, се забелѣзва едно значително съживяване въ монетното искуство на България. Къмъ сжщата епоха се отнасятъ и сребърнитѣ монети отъ Срацимира, който е почналъ да царува, като самостоятеленъ владетель, въ 1360 год. Подигането на монетното искуство презъ това време се забелѣзва само върху сребърнитѣ монети на тѣзи двама владетели, но не и по меднитѣ, които макаръ сѣчени по-късно и спадащи къмъ втория периодъ, остава на заденъ планъ.

Монетитѣ отъ тази първата група се отличаватъ съ грижлива работа, голѣми подробности въ царското облѣкло и въ надписитѣ. Върху монетитѣ на Срацимира западното искуство наново се явява, техниката е значително по-добра. И надписътъ е подъ западно влияние.

Типътъ на Александровитѣ монети е сходенъ съ онзи отъ монетитѣ на неговия съвременникъ, Трапезундския императоръ Иоанъ III Комнинъ[1]) (1342—1344 г.).

Само Ив. Александъръ отъ българскитѣ царе и то само върху тѣзи монети носи титлата „царь българомъ и гръкомъ".

Сребърнитѣ монети на Срацимира, по типъ и по стилъ, приличатъ на ония отъ Стефана Уроша IV (1355—1367 г.), но никакъ не на монетитѣ отъ неговитѣ съвременници Вълкашина (1368—1371 г.) и Крали Марка[2]) (1371—1394 г.). Върху полугрошоветѣ на Срацимира, подъ трона на царя, личи брадва, като символъ на сила. Подобенъ знакъ нѣма върху другитѣ български монети, нито върху ония отъ другитѣ южно-славяни. Срацимиръ върху сребърнитѣ монети се нарича „Царь българомъ благовѣрни".

ВТОРИ ПЕРИОДЪ

Началото на втория периодъ почва съ меднитѣ монети отъ царь Ив. Александра, сѣчени следъ смъртьта на сина му Михаила.

Група I. Медни монети на Ив. Александра самъ, съ образъ на конникъ и ония, върху които царьтъ е представенъ правъ. Както еднитѣ, тъй и другитѣ сж доста рѣдки въ сравнение съ другитѣ монети отъ сжщия царь.

Монети съ конникъ сж сѣкли и трапезундскитѣ императори Алекси II Комнинъ (1297—1330) и Васили Комнинъ (1334—1340 г.) но тѣхнитѣ сж сребърни и съ конникъ отъ дветѣ страни[3]).

Група II. Медни монети, на лицето царьтъ правъ, на опакото — съ кръстъ.

Монети съ кръстъ на опакото има и отъ византийскитѣ владетели и отъ времето на кръстоносцитѣ, обаче не подобни на българскитѣ. Монети съ кръстъ, подобенъ на оня, който е представенъ върху българскитѣ, сж сѣкли анонимнитѣ латински императори отъ Цариградъ презъ втората половина на XIII в.[4]). Обаче и тѣ се различаватъ отъ българскитѣ по това, че иматъ на лицето си образа на Христа, когато българскитѣ иматъ образа на царя.

---

[1]) Sabatier, II стр. 326, 1—2 и табл. LXIX, 4—5.
[2]) Ljudić, цит. съч. стр. 151, 1—5 и табл. X, 13—15; стр. 152 и табл. X 17—26.
[3]) Sabatier, II стр. 320, 1—2 и табл. LXVIII 8—12 и стр. 323, 1—2 и табл. LXVIII 16—17.
[4]) Sabatier, II стр. 235 и табл. LVIII 15—17.

Група III. Медни монети на Ив. Александра, върху които на лицето царьтъ въ голѣмъ бюстъ до подъ пояса, безъ всѣкакви монограми, надписи или букви; на опакото — кръстъ, както при група II. Има случай, когато, вмѣсто печата да бжде изработенъ въ негативна форма, той е направенъ въ позитивна, та затова изображението върху монетата е излѣзло въ негативна форма. Върху подобни монети, царьтъ държи кръстъ въ лѣвата си ржка, вмѣсто въ дѣсната.

Група IV. Монети на Срацимира самъ и съ сина му Константина. Първитѣ на лицето си иматъ монограма съ името, а по нѣкога, и съ титлитѣ на царя; на опакото — бюстъ на Христа. Вторитѣ на лицето си иматъ образитѣ на Срацимира и Константина, на опакото — сжщата монограма, както първитѣ, комбинирана и съ буквата К.

Група V. Сребърни монети (аспри, полугрошове) на Ив. Шишмана. По техника и типъ тѣ приличатъ на монетитѣ на Мануила II Палеологъ (1391—1423 г.) и ония на Иоана VIII Палеологъ (1423— 1448 г.) [1]). Върху византийскитѣ монети на опакото е представенъ бюстъ на Христа, върху българскитѣ — този на Богородица „Знамения".

До сега не сж известни грошове отъ Ив. Шишмана. Причината навѣрно, трѣбва да се търси въ економическия отпадъкъ на държавата, вследствие на постояннитѣ борби съ турцитѣ. А може да се допусне, че Ив. Шишманъ въ началото на своето царуване е ималъ въ обръщение доста голѣмо число грошове отъ баща си, който е сѣкълъ такива въ доста голѣмо количество (тѣ и до днесъ много се срѣщатъ) но не и достатъчно полугрошове отъ Александра (които и сега се срѣщатъ доста рѣдко). Навѣрно Шишманъ затова е сѣкълъ отъ среброто, което е ималъ, само полугрошове, за да попълни тази завещана липса. Но Шишмановата хазна е обедняла къмъ края на неговото царуване и той е билъ принуденъ да пусне въ обръщение три серии медни посребрени монети „цървени аспри".

Група VI. Медни и посребрени монети на Ив. Шишмана. Първитѣ иматъ на едната страна монограми съ името на царя, на другата — монограма съ титлата на царя. Къмъ тая серия трѣбва да се отнесатъ и препечатанитѣ монети отъ сжщия царь. Другитѣ монети на едната страна иматъ монограма съ името и титлата на царя, на другата — равнораменeнъ кръстъ съ четири лжчи. Последнитѣ монети сж посребрени, тѣ сж тъй нареченитѣ „цървени аспри". Другата серия на едната страна иматъ сжщата монограма, на другата — разяренъ лъвъ, изправенъ на заднитѣ си крака. И тѣ сж посребрени.

Типични сж меднитѣ монети на Ив. Шишмана съ монограми отъ двѣтѣ страни и безъ изображения. Подобни монети не сж известни нито отъ византийцитѣ, нито отъ другитѣ югославянски народи. До скоро не бѣха известни и Шишмановитѣ. Любичъ [2]), който описа много видове български монети, не дава

[1]) Wroth, II стр. 637, 11, 638, 12 и табл. LXXVII 1—2; стр. 642, 10 и табл. LXXVII 13.
[2]) Ljubić, цит. съч. стр. 26—27 и табл. III.

нито единъ екземпляръ отъ въпроснитѣ, които сега сж толкозъ много. У византийцитѣ има доста подобни монети, но тѣ иматъ отъ едната страна една или две фигури, отъ другата — кръстъ или само букви, съвсемъ друга направа и стилъ, но не монограми.

Монети съ изображение на лъвъ и до день днешенъ нѣма между Цариградскитѣ, Никейскитѣ, Трапезундскитѣ и Солунскитѣ византийски владетели. Между латинскитѣ владетели отъ времето на кръстоноснитѣ походи, такива монети пръвъ е сѣкълъ Критскиятъ владетель Хенрихъ II (1285—1342)[1]). Монети съ лъвове, представени като декорация при трона, е сѣкълъ сръбскиятъ владетель Стефанъ Урошъ IV[2]). Вълкъ Бранковичъ (1389—1398 г.) и Георги Бранковичъ (1427—1456 г.) сж сѣкли монети съ образъ на лъвъ, подобни на българскитѣ[3]). Отъ горепоменатитѣ монети само българскитѣ сж медни, посребрени, а другитѣ — сребърни.

Художествената стойность на българскитѣ монети.— Българската нумизматика не е бедна въ типоветѣ въ сравнение съ византийската, която е особено богата въ това отношение съ златни монети. Въ Византия не сж сѣчени голѣмо количество сребърни монети. Типоветѣ върху тѣхъ сж по-еднообразни отколкото върху златнитѣ (сѣчени въ по-голѣмо количество). Затова, когато се говори за художеството на византийската нумизматика, разбира се нейната златна монета. Тя е носителка на художественото развитие на византийската глиптика[4]). Всички български царе, отъ Асѣня II (съ изключение на Константина, отъ когото още не сж известни сребърни монети) до Ив. Шишмана, сж сѣкли само сребърни и медни монети, а златни и до день-днешенъ не сж известни. Ако българскитѣ царе наистина не сж сѣкли златни монети (а ако сж сѣкли тѣ би били въ съвършено ограничено количество за времето си) — това се обяснява съ голѣмото количество, сѣчени отъ византийскитѣ императори златни монети и то отъ чисто злато. Вследствие на послѣдното тѣ сж имали всесвѣтски курсъ. При непосредственото съседство на България съ Византия и взаимната търговия на двѣтѣ държави, българскиятъ пазаръ не билъ лишенъ отъ златни монети, та българскитѣ царе сж сѣкли сребърни монети, за да задоволятъ нуждитѣ на вжтрешния пазаръ. Толкова повече, че византийскитѣ императори сж сѣкли този видъ монети въ по-ограничено количество. Затова като се говори за художество въ българската нумизматика, трѣбва да се има предвидъ главно сребърната монета и отчасти, по отношение на типоветѣ, медната.

Типоветѣ върху сребърнитѣ монети на българскитѣ царе отъ XIII в. (Асѣнь II, Ирина съ Михаила, Михаилъ Асѣнь и Георги Тертеръ) сж подъ западно влияние и сж заимствувани отъ монетитѣ на Венецианската република, която, както и Дубровникъ, споредъ запазенитѣ до днесъ договори, е имала силно развити тър-

[1]) Schlumberger, цит. съч. стр. 190, табл. VI. 15—19.
[2]) Ljubić, цит. съч. стр. 150—151 и табл. X, 11—15.
[3]) Пакъ тамъ стр. 171 и табл. XIII 2; стр. 174 и таб. XIII 5—10.
[4]) Regling, Jahrbuch d. Königl. preus. Kunstsammlungen (Berlin, 1916) B I и II стр. 116 слѣд.

говски сношения съ България. Поради тѣзи връзки, не само златнитѣ но и сребърнитѣ монети на Венеция и Дубровникъ преминавали въ България, а българскитѣ сребърни — въ тия две адриатически републики. Това се вижда отъ обстоятелството, че въ България се намиратъ много златни и сребърни монети венециански и добрувнишки, а въ Венеция и Дубровникъ български монети и по цѣлия далматински брѣгъ, както е случая и съ сребърнитѣ монети на Асѣня II и Георги Тертеръ, намерени тамъ. По този начинъ сѫ заимствувани и типоветѣ на моненитѣ отъ една държава на друга.

Обаче при все това, българскитѣ царе сѫ гледали да придадатъ нѣкаква особеность на своитѣ монети за различие отъ венецианскитѣ и др. Напр. върху венецианскитѣ монети владетелитѣ сѫ представени гологлави, безъ корона, каквито сѫ и монетитѣ на Михаилъ Асѣна. Обаче върху монетитѣ на Асѣна II, Ирина съ Михаила и нѣкои отъ Георги Тертера владетелитѣ сѫ съ корона. Работата върху тѣзи монети е досущъ еднаква съ венецианскитѣ монети. Разликата се състои само въ това, че венецианскитѣ монети иматъ латински надписъ, както и Михаилъ Асѣновитѣ, а ония на Асѣна II, Ирина съ Михаила и Г. Тертера сѫ съ български надписъ. Стилътъ е шаблоненъ, фигуритѣ безжизнени. На лицето царьтъ е представенъ придруженъ отъ светецъ, който му подава знаме, символъ на върховна държавна власть. На опакото е представенъ Христосъ на тронъ. Съ по-хубавъ стилъ се отличаватъ монетитѣ на Ирина и Михаила. Фигуритѣ сѫ по-елегантно представени, съ по-малко подробности и за това по-ясни, коронитѣ имъ сѫ украсени съ растителни листа и вмѣсто знаме, тѣ държатъ дългъ двоенъ кръстъ.

Типоветѣ върху меднитѣ български монети сѫ заимствувани, въ много случаи, отъ византийскитѣ. Особено стилътъ и изработката сѫ подъ византийското влияние. Това се вижда отъ издаденитѣ до сега български и византийски монети отъ XIII—XIV в. Обаче за различие отъ византийскитѣ, българскитѣ царе, въ много случаи, сѫ се стремили да представятъ вжрху своитѣ монети различни отъ византийскитѣ типове, както това е изтъкнато и на друго мѣсто въ този трудъ.

Работата върху меднитѣ Асѣнови монети е твърде подробна. Царскиятъ костюмъ е представенъ въ най-голѣмъ блѣсъкъ, обсипанъ съ скъпоцени камъни и фигуритѣ сѫ сравнително по-живи. На лицето на монетата сѫ представени царьтъ и Св. Димитри въ ризница и съ мечъ, подава на царя препорецъ, украсенъ въ горния край съ звезда. На опакото е представенъ бюстъ на Христа, изработенъ въ доста елегантна форма[1]).

Монетитѣ на Константинъ Асѣня сѫ сѫщо подъ византийско влияние. Работата е доста подробна и по нѣкога съ вѣрни анатомически схващания. За сега сѫ известни отъ Константина три типа монети: 1) съ конникъ, 2) седнала фигура и 3) права фигура. Съ типоветѣ съ конникъ Константинъ е изпреварилъ визан-

---

[1]) Въ този отделъ нѣма да правя сравнение съ чужди монети и нѣма да давамъ цитати, още повече, че тѣ сѫ дадени въ отдела Класификация на българскитѣ монети.

тийскитѣ императори. Работата на монетитѣ съ образъ на конникъ е доста подробна, обаче коньтъ по някога е стилизуванъ и прилича на волъ. Конникътъ е представенъ въ ходъ — съ развѣваща се задъ гърба му мантия, по подобие на Св. Георги, отъ когото е заето, навѣрно, изображението. На опакото е представенъ бюстъ или глава на Христа съ осѣнка.

Върху монетитѣ съ седнала фигура образътъ е изработенъ съ по-малко подробности, но съ пропорция въ формитѣ и съ изражение на лицето. Царьтъ седналъ на престолъ, държи препорецъ — символъ на военно могжщество — и свитъкъ, като гражданска законность. Надъ царя се подава отъ небето Божията дѣсница, която го закриля. На опакото равнораменenъ кръстъ, украсенъ при раменетѣ съ звезди.

Върху монетитѣ съ права фигура образътъ е изработенъ съ по-малко подробности, грижливо. Царьтъ е въ мантия и царски костюмъ, богато украсенъ, държи препорецъ и земното кжлбо, като символъ на държавническа власть. На опакото е представенъ съ малко линии бюстъ на Христа благославящъ.

Върху меднитѣ монети на Георги Тертеръ на лицето сж представени монограми въ едри линии, но симетрични, а на опакото — двуглавъ орелъ въ едри линии, но подробно и ясно, съ доста добри анатомически схващания. И Георги Тертеръ е изпреварилъ византийскитѣ императори съ този типъ монети, каквито тѣ никога не сж имали.

Сребърнитѣ и медни монети отъ XIV в. сж работени сжщо по византийски образецъ. Обаче има български типове, които значително се различаватъ отъ византийскитѣ. Образитѣ върху Светославовитѣ сребърни монети сж подробни въ костюма, но шаблонни, неподвижни. Особено сж характерни буквитѣ отъ надписа, едри, ясни, съ лигатури на две и повече букви и съ хубава форма. Царьтъ държи само кръстъ. На опакото — Христосъ седналъ на тронъ, благославя. Меднитѣ монети на Светослава сж два типа: съ права фигура и конникъ. Първитѣ подробни — по-груби, безъ симетрия въ тѣлото; надписитѣ непълни, буквитѣ груби и разбъркани. Работата подробна, занаятчийска и непохватна. На лицето е представенъ царьтъ облеченъ въ ризница, държи кръстъ и щитъ. На опакото бюстъ на Христа въ груби линии и безъ всѣкакво художество.

Монетитѣ съ конникъ — груби, занаятчийски, съ неподвижни фигури, безъ симетрия. Коньтъ е представенъ съ пълно невежество по анатомия. Надписътъ е непъленъ, а монограмитѣ сж свидетелство за неграмотность. Царьтъ държи кръстъ. На опакото е представенъ равностраненъ кръстъ, въ нѣкои случаи доста симетриченъ и въ сполучлива форма. Отъ сжщия типъ монети напоследъкъ намерихъ единъ екземпляръ въ Варненския музей съ елегантна форма, вѣрни анатомически схващания на коня, работа на опитенъ майсторъ.

Монетитѣ на Светослава съ сина му Георги II Тертеръ сж сжщо занаятчийски; образитѣ работени подробно, шаблонни, фигуритѣ неподвижни. Надписитѣ неправилни, погрѣшни, буквитѣ груби. На лицето сж представени обра-

зитѣ на Светослава и Георги II, заедно държатъ дългъ кръстъ, на опакото е представенъ образа на Христа.

Сребърнитѣ монети на Михаилъ Шишмана сѫ изработени по-художествено и съ по-добра техника. Образътъ на царя е изразителенъ, коньтъ съ особена техника и познание анатомията. Буквитѣ и монограмитѣ прости, ясни. На лицето— царьтъ на конь въ ходъ, държи кръстъ, на опакото — Христосъ седналъ на тронъ, благославя.

Меднитѣ монети отъ сѫщия царь сѫ петь типа. Ония, върху които царьтъ е представенъ правъ или въ голѣмъ бюстъ сѫ занаятчийска работа. Образътъ е грубъ, непохватно изработенъ. Буквитѣ и монограмитѣ недовършени. На лицето царьтъ държи тристрѫкъ скиптъръ и кѫсъ кръстъ и като че ли е тръгналъ на дѣсно, а отгоре, отъ небето, подаваната божия дѣсница го благославя. На опакото е представенъ, макаръ и въ едри линии и изразително, образътъ на Христа благославящъ.

Монетитѣ съ царя на конь сѫ по образеца на сребърнитѣ, обаче на тяхъ липсва онова художество, което се забелѣзва върху сребърнитѣ. Тукъ коньтъ е безъ всѣкаква следа отъ анатомични познания, шаблонъ и безъ движение. Образътъ на царя е по-изразителенъ и безъ подробности. Опакото е заето отъ доста симетрична монограма, въ едри линии.

Монетитѣ, върху които сѫ представени монограми въ форма на тризѫбецъ сѫ отъ простъ стилъ, тѣ сѫ приготвени и съ вкусъ. Особено елегантно е представенъ кръстътъ съ знацитѣ IC—XC и двѣтѣ звезди.

Монетитѣ съ царски образъ на лицето и двуглавъ орелъ на опакото се отличаватъ съ известно художество на царския образъ и съ добри пропорции въ тѣлото. Въ нѣкои случаи царьтъ е представенъ, че държи кръстъ и земното кѫлбо, въ други — само кръстъ. Често пѫти двуглавиятъ орелъ е изработенъ много сполучливо.

Монетитѣ на лицето съ кръстъ украсенъ, въ долния край, съ акантови листа, а на опакото двуглавъ орелъ, сѫ художествени, елегантни, въ едри и ясни линии.

Монетитѣ на Михаила съ сина му Ив. Стефана, се отличаватъ съ художество и добра симетрия въ образитѣ. Надписитѣ сѫ съ хубави отчетливи букви. Опакото е заето отъ монограмата, прилична на тризѫбецъ, елегантно и симетрично представена.

Сребърнитѣ монети отъ Ив. Александра съ сина му Михаила сѫ работени по шаблонъ, но се отличаватъ съ подробности. Работата е грижлива. И двамата владетели сѫ въ богато украсенъ царски костюмъ, безъ мантия. Доста сложни, но красиви, сѫ монограмитѣ на лицето и на опакото. На лицето Александъръ и Михаилъ заедно държатъ знаме на дълга върлина. На опакото Христосъ съ добри очертания, правъ, благославя съ разгърнати рѫце.

Меднитѣ монети отъ Александра съ Михаила сѫ два типа. Типътъ на лицето на еднитѣ и другитѣ е еднакъвъ съ сребърнитѣ. Ония съ изображение на крепостни стени на опакото сѫ грижлива работа. Кулитѣ на крепостьта Трапезица

въ нѣкои случаи сж много духовито и типично представени въ архитектурно отношение. Другиятъ типъ медни монети на лицето съ два образа, а на опакото — само монограми, сж, съ малки изключения, занаятчийска, груба работа. Образитѣ сж шаблонни и груби, съ неправилни очертания. Монограмитѣ на опакото сж безъ вкусъ и симетрия.

Сребърнитѣ монети на Ив. Александра самъ, сѣчени следъ смъртьта на Михаила († 1355 г.) съ право характеризиратъ тази епоха, като разцвѣтъ на изкуството на българската нумизматика. Тѣзи монети се отличаватъ съ грижлива работа на вещъ майсторъ. Особено внимание е обърнато на орнаментиката на царскитѣ одежди и царското достоинство. Царьтъ е въ богато царско облекло, съ лоранъ украсенъ при гърдитѣ съ лилия и обсипанъ съ скжпоценни камъни и преметнатъ на лѣвата ржка, въ която държи земното кълбо съ кръстъ отгоре, въ дѣсната — скиптъръ съ кръстъ. Монограмитѣ и буквитѣ ясни, елегантни и съ композиция. Въ опакото сж по-малко орнаментирани, обаче образътъ е шаблоненъ. Отъ меднитѣ монети отъ Ив. Александра (царьтъ като конникъ и на опакото монограма; царьтъ правъ и на опакото монограма и царьтъ правъ и на опакото кръстъ), стильтъ на монетитѣ съ конникъ е еднакъвъ съ онзи на сребърнитѣ монети отъ Михаилъ Шишмана, работа подробна, коньтъ съ вещина по анатомия и съ движение. Царската фигура е безжизнена и шаблонна. Монетитѣ съ права фигура на лицето, съ малки изключения, сж занаятчийско произведение, изработено въ груби линии. На опакото груби букви и монограми безъ симетрия. Ония съ права фигура и кръстъ на опакото сж сжщо занаятчийска работа, груби и несносни линии. Само кръстътъ на опакото е съ доста елегантна форма, украсенъ въ долния край съ акантови листа.

Невежеството въ изразяването на образитѣ при този типъ монети е отишло до тамъ, че въ нѣкои случаи печатътъ е билъ извършенъ въ позитивна форма, затова царьтъ държи кръста въ лѣвата си ржка, вмѣсто въ дѣсната, както обикновено е прието въ художеството. И при тѣзи монети кръстътъ на опакото има елегантна форма.

Сребърнитѣ монети отъ Ив. Срацимира сж изработени по западенъ стилъ, съ грижлива работа. Царскиятъ образъ е съ малко линии, изразителенъ. Особено внимание е обърнато на орнаментиката и на буквитѣ. Надписътъ е пъленъ и правиленъ, съ хубави български букви.

Меднитѣ монети отъ Срацимира се отличаватъ съ хубавъ стилъ и грижлива работа. Майсторътъ на тѣзи печати изглежда, че е билъ доста добре запознатъ съ българската писменость, за да може да комбинира орнаментално, съ букви и монограми, името и титлитѣ на царя.

Монетитѣ на Срацимира съ сина му Константина сж груби, шаблонни, на опакото — неумело подражание по майстора на меднитѣ Срацимирови монети.

По сребърнитѣ монети отъ Ив. Шишмана личи работа занаятчийска, груба, безъ симетрия. Образътъ шаблоненъ, мъртавъ. Буквитѣ и монограмитѣ

произведение на полуграмотенъ занаятчия. Срѣщатъ се и екземпляри отъ сравнително по-сносна работа.

Тѣзи монети на Ив. Шишмана сж най-добрата характеристика за отпадъка на Българското царство въ политическо и економическо отношение. Борбитѣ за сжществуването на държавата сж били така сждбоносни, щото не е оставало време да се мисли за художество. Царската хазна е била изпразнена и едва сж могли да сѣкътъ само дребни сребърни монети и медни посребрени.

И меднитѣ монети отъ Ив. Шишмана сж, по работа, чисто занаятчийски, цельта е била да се прѣдставатъ върху монетитѣ само царскитѣ знаци — името и титлата — за да иматъ монетитѣ курсъ. Обаче има серии и отъ тѣзи монети, дето не липсва вкусъ и симетрия въ монограмитѣ.

Названия на българскитѣ монети.[1]) — Както въ Римъ, тъй и въ Византия, е билъ въведенъ въ монетната система златенъ еталонъ, т. е. известно тегло отъ злато е било прието за монетна единица. Този еталонъ въ Римъ билъ приетъ следъ С. Севера. Среброто и медьта се считаха, като второстепенни метали, а сребърнитѣ и медни монети — като добавъчни, които имали поскоро номинална, отколкото действителна стойность. За златото най-много се интересували държавната хазна и състоятелната класа отъ населението. Затова взети били всички мѣрки, златото да остане чисто, безъ примеси, вследствие на което, среброто, до Диоклециановата реформа, се бѣше обърнало на смесъ отъ калай и медь, както видѣхме по-горе. Поради чистотата си, златото бѣ придобило свещенъ характеръ, а златната монета се наричала свещена монета — „sacra moneta". Златната монета се наричала солидъ, — solidus и тежала $^1/_{72}$ отъ римска литра, или 4·49 до 4·55 грама.[2]) Единъ солидъ струвалъ 12 сребърни милиарезии, или 288 медни фоли, или 5760 медни нумии, или монетни единици, (нѣщо като стотинки). Една римско-византийска ливрия тежала 328·32 грама, дѣлела се на 12 унци и 24 скрупули, отъ които всѣки тежалъ 1·14 грама. До Диоклециана сребърнитѣ монети, вследствие на долнокачественостьта си, изгубили всѣкаква сжществена стойность. Диоклециянъ подигналъ стойностьта имъ, като далъ заповедь да се отсѣкатъ монети отъ чисто сребро, като ония на Нерона. Въ това време отъ една римска литра сребро сж сѣкли 96 денара, по 4·41 грамъ всѣки, или 192 квинара, или половинаденари. По-късно отъ единъ килограмъ сребро сж сѣкли 72 милиарезии, които стрували $^1/_{1000}$ отъ килограмъ злато, 4·55 грама всѣки. Следъ Лъва III (716—741) не може вече да се опредѣли точната класификация на стойностьта на сребърнитѣ монети, или на тѣхното наименование, тѣзи монети ставатъ по-рѣдки, до като златнитѣ изобилствуватъ. При разнитѣ сребърни монети

---

[1]) Макаръ и материалътъ върху названията на българскитѣ монети да е вече публикуванъ отъ менъ въ Извѣстия на Българ. Истор. Д-во 1915, IV стр. 189 след., при все това тукъ го прѣдавамъ изцѣло, понеже той е нераздѣлна часть отъ цѣлия материалъ на настоящия трудъ и безъ него настоящата глава не би била пълна.

[2]) Babelon, цит. съч. стр. 532 слѣд.

размѣра и теглото не били съблюдавани, но вѣроятно сѫ се наричали кератиони, отъ които 24 стрували единъ златенъ солидъ.

Диоклециановата реформа се отнасяла и за меднитѣ монети, които били два вида: фоли, follis и половина фоли. Отъ Константина Велики (306—337 г.) до Аркадия (395—408 г.) имало четери вида медни монети, а при Аркадия и Хонория (395—423 г.) сѣченето на голѣми медни монети било преустановено. Въ 498 год. Анастаси I е установилъ четири вида медни монети, всѣки видъ съ знакътъ на стойностьта на монетата. По-късно тѣзи монети станали шесть вида съ различна стойность и се наричаха: фоли отъ 40 нумии, 3/4 фоли отъ 30 нумии, половина фоли отъ 20 нумии, десетонумия (10 нумии), петонумия (5 нумии) и нумия или денаръ.

Размѣритѣ и теглото на меднитѣ монети престанали да съблюдаватъ още при Анастаси I, Юстина и Юстиниана (527—565) и нѣмали никакво съотношение съ стойностьта на метала, тѣхната стойность просто била указана.[1])

Въ Византия финансовата система често пѫти е претърпявала измѣнения. До като въ началото строго държели за запазване светостьта на златната монета, къмъ края на XI и въ началото на XII в. Трапезундскиятъ императоръ Алекси Комнинъ (1081—1118), изпадналъ въ много затруднено финансово положение, пусналъ въ обрѫщение, заедно съ монетитѣ отъ чисто злато и смѣсени съ медь или сребро монети, които стрували само 4 милиарезии вмѣсто 12.[2])

Въ България била приета византийската монетна система. Отъ писменитѣ паметници, оцелѣли до наши дни, се вижда, че монетната единица въ България презъ XIII и XIV в. била златната монета — златица или по гръцко название перпера. Държавнитѣ берии и глоби се събирали и смѣтали на перпери, затова държавнитѣ бирници се наричали перпераки пе́рпиракы, пер҄ъпиракы[3]). И външната търговия на България ставала въ златни монети — перпери. Сребърнитѣ и меднитѣ монети служили, като добавъчни къмъ златнитѣ, сѫщо както въ Византия. Тѣ сѫ сѣчени за вѫтрешна търговия.

Какви сѫ били, както златнитѣ и сребърнитѣ монети въ България, тъй и тѣхнитѣ съотношения, за това ще говоря по доле, (подъ заглавието: перпери и грошове). За съотношението на меднитѣ монети къмъ сребърнитѣ, нищо не знаемъ, понеже до днесъ нѣмаме никакви сведения. Мѫчно може да се разбере това съотношение, защото при сѣченето на меднитѣ монети, такова не е спазвано въ отношенията на металитѣ, размѣритѣ и теглото. Отъ това трѣбва да се заключи, че тѣ сѫ имали само номинална стойность.

Перпери, златици. — Отъ писменнитѣ паметници само въ една забелѣжка върху договора на царь Ив. Александра съ венециянцитѣ отъ 1352 год. се споменуватъ названията на монети: перпера, грошъ и аспра. Въ всич-

---

[1]) Sabatier, цит. съч. I p. 38. — Engel Traité t. I p. 3-4.

[2]) Васильевски, въ Журналъ Министерства Народ. Просвѣщения ССХ стр. 388—389.

[3]) Ильински, Грамоты болгар. царей, въ Древности труды Слав. Ком. 1911, т. V стр. 120 — Минало год. I стр. 411. — Бобчевъ, История на Старобългарското право 1910 стр. 350.

китѣ останали документи не се споменаватъ други названия, освенъ думата перпера, пєрпєра, пєрпнра отъ грѫцката дума ὑπέρπυρον, латински hiperperum, което значи монета отъ чисто префинено злато отъ 24 крата[1]). Du Cange казва, че името перпера едва ли било познато на западъ преди кръстоноснитѣ походи (Ut et hanc monetae aureae (hyperperum) nomenclaturam vix cognitam ante nostrorum in Orientem expeditiones[2]). Въ нумизматиката не се споменува нигде думата перпера, а въ литературата — къмъ началото на XII в. Въ централна Европа тази дума е слабо позната. Навѣрно отечеството на перперата е въ Азия, (Никея и Трапезундъ) и първи никейскитѣ и трапезундскитѣ императори сѫ дали това име на златнитѣ византийски монѣти до тогава наричани: numinium, solidus, quinarius, semissus. (Въ единъ договоръ, сключенъ въ 1219 год. между венецианската република и никейскиятъ императоръ Тодоръ Ласкарисъ, Венеция се задължава да не сѣче златни перпери, а Ласкарисъ — грошове — матанани)[3]).

Византийскитѣ златни монети (солиди или нуминии) отъ Константина Велики и до края на византийската империя, имали тегло $1/72$ отъ литра злато. Ако приемемъ мнението на Васильевски, че перпера и солидъ е едно и сѫщо, излиза, че една перпера има 4.55 грама и струвала 12 среб. милиарезии, отъ които всѣка тежела $1/1000$ отъ литра[4]). Обаче споредъ Мијатовића[5]) перперата отговаря на византийскиятъ квинеръ (quinarius) или половинъ солидъ или семиса — златни монети, които тежатъ, споредъ нѣкои, 2.35, споредъ други, 2.27 грама, т. е. близо равно на $1/2$ солидъ, или 2 перпери стрували единъ солидъ. Прѣзъ XIII в. и втората половина на XIV в. се смѣтало, че единъ златенъ дукатъ е билъ равенъ на 2 квинара, а въ сѫщата епоха и 2 перпери стрували единъ дукатъ, отъ дето следва, че перпера и квинаръ е едно и сѫщо. Квинаръ или quinarius билъ наученъ класически терминъ, който по византийски се наричалъ семиса, а народно популярно сѫщата монета се наричала перпера. Сѫщо споредъ Миатовича перперата често се споменува не като истинска монета, а като смѣткарска (XXV. 207) и това предположение е много вѣроятно, като се има предвидъ

---

[1]) Louis Cibrario въ Économie Politique du moyen-âge. Paris, 1859, т. II p. 231, прѣдполага, че обичаятъ да се изразява чистотата на златото въ крати е останалъ отъ перперата, която имала 24 крата, т. е. най-чистото злато. Единъ кратъ злато струва около 46 ст. наши пари въ злато. Обаче споредъ Babelon, Traité des monnaies Grecques et Romaines prem. par. t. I стр. 537, когато златниятъ солидъ билъ примесенъ съ другъ металъ, тогава се наричалъ ὑπέρπυρον, hyperperum, hyperpereum nummum „нажежена монета“ (препечатна).

[2]) Glossarium, hyperperum, стр. 272.

[3]) Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, p. 275—276.

[4]) Васильевски, Материалы для внутрѣнней исторіи Византийскаго государства въ Журналъ Министерства Народ. Просв. CCX стр. 385—386. — Sabatier, цит. съч. t. I стр. 54 сл.

[5]) Финанција српског кралевства въ Гласник српског ученог друштва, Београд 1869, XXV стр. 203.

голѣмата смѣсица въ названията на разнитѣ монети презъ XIII—XV в., както ще видимъ по-доле[1]).

Перперата не е била всѣкога една точно опредѣлена монетна единица. Това название сж носили различни златни монети. Споредъ Чибрарио, единъ дукатъ въ 1284 год. се равнявалъ на 18 гроша = $1\frac{1}{2}$ перпера; въ XIV в. на 2 перпери = на 24 гроша. Перпери имало отъ различно тегло и качество злато. Тѣ се наричали: обикновени перпери, жълти перпери, паглиолакати перпери, латински перпери, перпери съ роза, съ звезда и пр.[2]) Алекси Комнинъ (1091—1118) се намиралъ въ много затруднено финансово положение, затова сѣкълъ и пусналъ въ обръщение, наредъ съ монетитѣ отъ чисто злато и такива смесени съ медь и злато или сребро и злато, които стрували само 4 милиарезии, вмѣсто 12, но пакъ се наричали перпери[3]). Перперитѣ, поради различното качество на материала, имали и различна стойность, различенъ курсъ. Това се потвърждава и отъ нѣкои официални документи.

Въ договорътъ отъ 27 Май 1387 год. на князь Иванко, синъ Добротичевъ, съ генуезцитѣ, се предвижда глоба отъ 100,000 златни перпери по курсътъ на Пера за оная страна, която би нарушила договора[4]). Върху договора на царь Ив. Александра отъ 1352 г. съ венецианската република, тогавашниятъ венециански консулъ въ Варна, Марко Леонардо, е направилъ забелѣжка, че варненската перпера тежела $16\frac{2}{3}$ крата и струвала 6 гроша и 5 аспри[5]). Споредъ изследванията на Чибрарио (II. 231) въ 1366 год. имало и месемврийски златни перпери, отъ които 17 стрували 8 флорини отъ тъй нареченитѣ въ онова време boni ponderis (вѣрна мѣрка) т. е. флорини, които стрували по-малко отъ флорентийскитѣ или около 11 л. 89 ст. наши пари, когато флорентийскиятъ флоринъ струвалъ 12 л. 36 ст. (Cibrario, цит. съч. II 222). Значи месемврийската перпера струвала половина флоринъ boni ponderis и $\frac{1}{17}$, или около 6 л. днешни пари. Тъй че, перперата, поради нееднаквостьта, въ различни търговски центрове имала и различенъ курсъ. По тази причина, и въ

[1]) Всѣки ще може да си обясни, какво значи смѣткарска пара, който помни отъ турско време курсътъ на тогавашнитѣ всевъзможни австрийски, германски, руски, испански, френски, италиански и др. сребърни монети, хоито вървѣха въ Турция и всѣки видъ монети имаха своята различна стойность. За по-голѣма търговия тогава се пазареше на лири и наполеони. Лиритѣ имаха курсъ 100, 108 и 124 гроша, а наполеонитѣ — 96, 98 и пр. гроша. Макаръ и пазарлъкътъ да ставаше на лири и наполеони по опредѣленъ курсъ, обаче изплащанията ставаха въ горепоменатитѣ сребърни монети, на които курсътъ опредѣляха сарафитѣ, споредъ качеството на среброто. Въ такива случаи лирата и наполеонътъ бѣха само въображаеми смѣткарски монети. Сжщиятъ хаосъ въ курсътъ на монетитѣ е билъ и презъ срѣднитѣ вѣкове въ международната търговия.

[2]) Cibrario, цит. съч. т. II р. 231 и цитирания отъ него Balducci Pegolloti).

[3]) Васильевски, пакъ тамъ, стр. 388—389.

[4]) Известия на Историческото Д-во. кн. III 1911 г. стр. 35.

[5]) Любичъ, Opis, стр. XI.

старо (както и въ турско врѣме) златнитѣ монети се приемали изъ пазаря чрезъ предварителна провѣрка на теглото.

Въ финансово-економическия животъ на българската държава, перперата е играла голѣма роль. Отъ писменнитѣ паметници знаемъ, че тя е била монетната единица въ България още отъ XIII в., ако не като действителна монета, то като смѣткарска пара. Всички данъци, и въобще държавни берии, се изплащали въ перпери и отъ тамъ държавнитѣ бирници се наричали перпираки[1]. Въ Рилската грамота на царь Ив. Шишмана отъ 1378 г. въ редъ 53 и 54 се поменува думата перпераке; да имь не смѣѫт забавлѣти... потом ни перпираке и пр. Сѫщо и на редъ 9 въ Витошката грамота отъ 1382 г. се казва: ... потомъ ни перъпираке. Перперата се поменува и въ Зогвафската грамота на царь Ив. Александра отъ 1342 г. (редъ 57 и 65). Колко популярна е била думата перпера въ България може да се сѫди и отъ обстоятелството, че тя си пробила пѫтъ и въ народнитѣ обичаи, дѣто се нарича перпера, пирпиличка, преперичка и пр.[2]. Калоянъ, когато искалъ отъ папа Инокенти III разрешение да сѣче монети, между другитѣ дарове му изпратилъ 4 литри перпери (yperperum libras quattor).

Освенъ перпера, въ България презъ XIII в. на златнитѣ монети казвали и златици. Въ Вирпинската грамота на царь Константина отъ 1277 год. освенъ думата перпера (редъ 88), се поменува и златица (редъ 79). Чиновникъ който престѫпвалъ монастирскитѣ привилегии се наказвалъ съ глоба една златица[3]. Навѣрно думата златица е преводъ отъ гръцката ὑπέρπερον = чисто злато, златица. Думата златица се употрѣбявала и въ Сърбия презъ XV в. Въ единъ сръбски хрисовулъ отъ 1496 г. деспотица Ангелина съ синоветѣ си се задължаватъ да даруватъ на Хилендарския монастиръ по 1000 златици[4].

Отъ горнитѣ изследвания става явно, че перперата била по цѣлия изтокъ текуща, а въ последствие и смѣткарска монета. Тя не е само българска монета, защото тя не е била въ обръщение само въ България, нито пъкъ думата перпера е българска. Колкото за златицата, подъ тая дума въ Вирпинската грамота на царь Константина се разбира перперата. Както видѣхме по-горе монетитѣ златици били известни и въ Сърбия презъ XV в. и то въ толкова голѣмо количество отъ тази монета ставатъ дарявания отъ сръбскитѣ деспоти и деспотици, че е немислимо да се касае за български и сръбски златици; тѣзи златици, чисто и просто сѫ чужди златни монети жълтици или златици.

Макаръ и всички съобщения изъ българскитѣ вестници за намерени златни български монети, да се отнасятъ до византийски монети, не е изключена възможностьта да се намѣрятъ съ време и български златици. Златни монети

---

[1] Ильински, цит. съч. стр. 120. — Минало год. I стр. 411. — Бобчевъ, История на Старобългарското право 1910 г. стр. 350.

[2] Ат. Илиевъ, Погледъ върху Българ. нумизматика въ С. М. Н. Просв. I стр. 107.

[3] Иричекъ, История на българитѣ, стр. 519. — Бобчевъ, цит. съч. стр. 362.

[4] Гласник српског ученог друштва, XXV стр. 272.

отъ времето на първото българско царство до сега сж известни само три екземпляра (единия въ Британския музей въ Лондонъ, а другитѣ два — въ Нумизматическия кабинетъ при Народната Библиотека въ Парижъ, въ отдѣла на неопредѣленитѣ златни византийски монети). Тѣзи монети били съвсемъ тънки и малки. Още въ 1877 год. Schlumberger е публикувалъ единъ екземпляръ отъ тѣзи преинтересни за българската история и нумизматика монети. Описанието имъ ще предамъ по Шлюмберже.

Лице: известната традиционна монограма върху византийскитѣ монети, образувана отъ буквитѣ: ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ (Θεοτόκε βοήθει).

Опако: надписъ въ три реда: ΖΕΡΜ-ΩCTP-ΤΗΛΑΤ за ΖΕΡΜΩ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤ. Първитѣ две букви отъ третия редъ сж съединени. Всѣки редъ е поставенъ между двойни хоризонтални линии. Надписътъ върху монетата билъ ясенъ, отчетливъ. Преведенъ на български той гласи: Богородице, помагай на стратилата Сермона (или Зермона). Рисунка на тази монета, която предавамъ въ надлежния отдѣлъ „Описание на монетитѣ", се намира въ трудътъ на Engel, Traité de Numismatique du moyen-âge, Paris 1894 t. II p. 893., който я заелъ отъ поменатата по-горе статия на Шлюмберже. Тѣзи монети били намерени заедно съ византийски менети къмъ 1877 год. покрай Дунава и продадени. Тѣзи монети, казва Шлюмберже, иматъ съвсемъ особенъ изгледъ, при все, че приличатъ, по монограмата, на византийскитѣ и на нѣкои южнославянски монети по надписътъ на опакото. Разпредѣлението на надписътъ на опакото съ двойнитѣ линии между редоветѣ много се схожда съ монетитѣ на Крали Марка.[1])

Сведения за Сермона давамъ въ отдела „Описание на монетитѣ".

Грошове. — Както казахъ вече, думата грошъ се поменува само въ грамотата на царь Ив. Александра отъ 1352 год. и то въ забелѣжката, направена отъ венецианскиятъ консулъ въ Варна, Марко Леонардо. Ако въпросътъ за златни български монети отъ второто царство още не е рѣшенъ, не сжщото е съ сребърнитѣ и меднитѣ. За сега най-стари български сребърни и медни монети сж известни отъ царь Иванъ Асѣня II (1218—1241 г.).

Сребърнитѣ монети въ разни други държави и въ разни времена имали различенъ курсъ и разни названия. Въ 1284 год. венецианскиятъ дукатъ се равнявалъ на 18 гроша = $1\frac{1}{2}$ перпера; въ XIV в. — на 2 перпери = 24 гроша, а единъ грошъ ималъ 30 венециански parvuli, медни пари; въ 1335 год. въ Албания дукатътъ струвалъ 32 grossi de cruce, а въ 1379 год. смѣтали дукатътъ = 30 grossi de Ragusio.[2]) Въ най-старо време сребърнитѣ монети се наричали драхми — Δραχμή отъ δράττομαι — зърно, въ римско време — денари — denarius, въ византийско — драхми, аспри — ἄσπρον, а въ срѣдата на XIII в. въ времето на Людовика IX (1226—1270) за пръвъ пжть въ Франция сѣкли сребърни

---

[1]) Срав. Мушмовъ, Античнитѣ монети стр. 501 и табл. LXVIII 9. — Ljubić, — Opis, стр. 157 и табл. XI 2 и 185 табл. XI 5.

[2]) Иширковъ, Изъ срѣдневѣковната търговска история на градъ Варна въ Списание на Бъл. Економ. Д-во кн. 4 год. X стр. 238.

монети по-голѣми отъ денаръ, които нарѣкли грошове, gros, т. е. голѣма, едра пара, защото тѣ били най-голѣмитѣ сребърни монети въ онова време и единъ грошъ струвалъ 12 денара. Падуанската република (южна Италия) е сѣкла грошове — grossi, още въ началото на XIII в.[1]). Тази дума навѣрно е пренесена на Истокъ отъ кръстоносцитѣ, които пъкъ на връщане сж отнесли съ себе си разни златни монети съ тѣхнитѣ названия, като: солиди, оболи, безани, михалети, шифати, константини, тари, дирхеми, динари и пр.[2]). Въ Босна, въ времето на Стефена I Катроманича (1290—1313) сребърнитѣ монети се наричали грошове[3]). Полскитѣ грошове начеватъ отъ времето на Казимиръ III Велики (1332—1370).[4]) Въ Чехия грошоветѣ се появяватъ отъ 1300 год.; въ Франция 1266 г.; въ Ирландия презъ XIV в.; въ Германия въ 1308 г.; въ Турция въ началото на XIV в., въ Сърбия, въ времето на Уроша III (1321—38), сребърнитѣ монети се наричали грошове[5]), а въ чл. 63 отъ законникътъ на Душана се поменуватъ динари: „И да имъ се продава жита и вина меса за динаръ што иному за два".[6]) Споредъ Engel въ България, Сърбия, Далмация, Босна, Влахия, сребърнитѣ монети се наричали грошове и полугрошове.[7]) Споредъ изследванията пъкъ на Чибрарио (II. 231), въ 1366 г. единъ флоринъ boni ponderis струвалъ 18 гроша или денара, или единъ грошъ равенъ на около 66 стотинки златни наши пари. Въ XVII в. грошове наричали голѣмитѣ сребърни монети, като днешнитѣ петлевови.[8])

Навѣрно забелѣжката върху грамотата на царь Александра отъ 1352 г. се отнася за венециански грошове, а не за български, защото консулътъ Марко Леонардо обяснява курсътъ на перпера на свой езикъ и за улеснение на своитѣ сънотечественици венецианцитѣ. И като се има предъ видъ, че най-старитѣ известни за сега сребърни български монети (ония на Асѣня II, Ирина и Михаила, както и ония на Михаила самъ и Г. Тертера) сж сѣчени по типътъ на венецианскитѣ, нѣкои съ латински надписи, и че презъ XIII — XIV в. сребърнитѣ монети изъ цѣла централна Европа се наричали грошове, трѣбва да се приеме, че и монетитѣ на българскитѣ царе сж се наричали грошове. Толкова повече, че монетитѣ на Асѣня II, царица Ирина съ Михаила, на Михаила самъ, Г. Тертера, нѣкои отъ царь Ив. Александра самъ и всички на царь Срацимира сж сѣчени по венециански типъ.[9]) Навѣрно монетитѣ на Михаила сж сѣчени въ самата Венеция, защото немислимо е да се допусне, тѣзи монети да сж сѣчени въ България съ

---

[1]) Engel, пакъ тамъ т. II р. 802.
[2]) Cibrario, цит. съч. т. II стр. 203.
[3]) Engel, пакъ тамъ, т. II стр. 896.
[4]) Engel, пакъ тамъ стр. 868.
[5]) Engel, цит. съч. т. III стр. 1400.
[6]) Бобчевъ, цит. съч. стр. 348.
[7]) Engel, цит. съч. т. II стр. 894 слѣд. и т. III стр. 1399 слѣд.
[8]) Милевъ Н., Католишката пропаганда въ България презъ XVII в., 1914 г. стр. 87, забел. 54.
[9]) Извѣстия на Бъл. Арх. Д-во I стр. 31 забел. 1. — Мушмовъ, Атич. монети, стр. 495 изображението и стр. 496 и табл. LXV 6.

такива грѣшки въ езика и въ правописа. Нито една известна до сега монета отъ царь Михаила нѣма правиленъ надписъ. Писано е ASORNIV вмѣсто ASENVS; MIHOEL и MIHOBL вмѣсто MIHAIL.[1]) Освенъ по типъ и стилъ, горнитѣ монети отговарятъ, по размѣри и приблизително и по тегло, на венецианскитѣ грошове, които иматъ диам. 20 мм., 2 грама тегло. Монетитѣ на Ирина и Михаила иматъ диам. 20 мм. и тяжесть 1.972 грама, а ония на Михаила диам. 21 мм. и тяжесть отъ 1.36—1.55 грама.

Сетне важно е изследването на Енгелъ, споредъ което, българскитѣ сребърни монети се наричали грошове и полугрошове (II. 894), макаръ че споредъ изследванията на Чибрарио българскитѣ сребърни монети въ 1366 год., (въ времето на Ив. Александра 1331—1371) се наричали още и български сребърни денари — denier d'argent bulgare, отъ които 18 влизали въ единъ флоринъ boni ponderis и всѣки струвалъ около 66 ст. наши пари[2]). (Освенъ за български денари, Чибрарио е събралъ сведения за сжщата година и за месемврийски сребърни денари — denier d'argent de Messembria, отъ които 17 влизали въ единъ флоринъ bani ponderis, или всѣки денаръ струвалъ около 70 ст. наши пари[3]). Благодарение на тѣзи изследвания днесъ знаемъ, че българскитѣ сребърни грошове отъ царь Ив. Александра, които иматъ средно 1·62 грама, стрували на времето си около 66 ст. наши пари, или $40^1/_{18}$ ст. грамътъ. Среброто на днешния левъ, който има 5 грама, струва по 20 ст. грамътъ. Тъй че старитѣ сребърни грошове имали почти двойно по-голѣма цена отъ сегашнитѣ левове въ пропорция съ тежестьта.

Колкото за названието български денаръ, denier bulgare, трѣбва да забелѣжа, че то е по френската терминология въ онова време и въ случая думата денаръ е употребена вмѣсто пара, монета.

Отъ изложеното до тукъ трѣбва да се заключи, че по-голѣмитѣ български сребърни монети отъ срѣдата на XIII в. до втората половина на XIV в. се наричали грошове.

Аспри. — Въ нумизматиката думата аспра, отъ гръцката дума ἄσπρον - бѣла, се поменува за пръвъ пжть при възцаряването на Комниновата династия въ Трапезундъ, отъ времето на Алекси I Комнинъ (1204—1222). Въ тази епоха всички плоски сребърни монети отъ Комниннитѣ, освенъ корубеститѣ отъ Мануила I, се наричали аспри[4]). Heyd казва, че въ 1314 год. 15 комнински аспри, които вървѣли въ Трапензундъ, стрували една перпера[5]) Значи нѣма никакво съмнение, че отечеството на асприте е Азия и отъ тамъ сж минали въ Европа чрезъ търговията. Както у насъ, тъй и въ Сърбия, Далмация, Влашко и пр. названието аспра, е получило гражданство между търговския светъ и се смѣтало на аспри,

[1]) Ljubić, Opis стр. 20. — Мушмовъ, Антич. Монети, стр. 486.
[2]) Cibrario, цит. съч. стр. 231.
[3]) Пакъ тамъ.
[4]) Sabatier, цит. съч. I. II. стр. 306—337.
[5]) Histoire du Commerce du Levant au moyen-âge, Leipzig 1886 стр. 103. Заб. 2.

Въ България за аспритѣ имаше сведения отъ XIV в. Въ забелѣжката върху споменатата вече грамота на царь Ив. Александра отъ 1352 год., до венецианитѣ, се споменуватъ освенъ перпери, грошове и аспри. Споредъ Венелина въ всички влахо-български грамоти (XV—XVI в.) изчисленията на ценитѣ ставали на аспри[1]). Въ XIV в. аспритѣ проникнали и въ Италия (Галичиоли I, § 551)[2]). Курсътъ на аспритѣ не билъ на вѣкжде и вѣкога еднакъвъ. Това често зависело отъ качеството и количеството на метала. Комнинскитѣ аспри, както и другитѣ отъ началото на XIII в., били едни и сжщи съ грошоветѣ или денаритѣ въ други държави[3]). Съ време тяжестьта на аспрата намалява до като тя станала наймалката монетна единица. Споредъ Санудио и Карли две аспри стрували една перпера или дукатъ. Обаче Миатовичъ мисли, че тукъ трѣбва да има грѣшка, понеже въ такъвъ случай аспритѣ трѣбва да сж били златни, или пъкъ сребърни, но голѣми, колкото талери (сегашни петь левови), но толкова голѣми монети нѣмало. Галичиоли сжщо мисли, че аспрата струвала 4 гроша или половина перпера (I, § 551)[4]). Обаче споредъ Чибрарио, (II 231) въ 1366 год. единъ златенъ дукатъ струвалъ 30 цариградски аспри, или 28 сребърни дуката, или 18 български денара, или 17 сребърни месемврийски денара. Тукъ понятието за аспри, грошове, денари, сребърни дукати е смесено или по-добре въ различни мѣста сребърнитѣ монети — а както видѣхме и златнитѣ — имали разни названия. Галичиоли въ своя „Catalogo di moneta“ наброява повече отъ 62 названия на монети (Гласникъ XXV. 193).

Въ XIV в. по Далматинското крайбрѣжие се смѣтало на аспри, безъ да се гледа, че вѣка държава у дома си е наричала своитѣ монети по привичката на народа. До като въ втората половина на XIV в. единъ дукатъ е струвалъ 17—32 аспри, въ първата половина на XV в. единъ дукатъ струвалъ 40—45 аспри, а въ началото на XVI в. — 50 аспри; Дошло време по-късно по цѣлия Балкански полуостровъ една пара да е равна на три аспри![5])

Отъ изложеното до тукъ трѣбва да заключимъ, че българскитѣ сребърни монети, въ търговията съ венециянци, добрувчани, сърби и хървати, се наричали грошове, понеже въ тѣзи държави се употрѣбявала думата грошъ, а въ търговскитѣ сношения съ византийската държава — аспри, понеже сребърнитѣ пари тамъ се наричали аспри или бѣли пари. Може да се предполага, че по-късно, полугрошоветѣ на царетѣ Ив. Александъръ, Срацимиръ и Иванъ Шишманъ да сж се наричали аспри. Такова предположение е толкова по допуснимо,

---

[1]) Венелинъ, Влахо-Българския грамоти стр. 96.

[2]) Мијатовић, Гласникъ XXV. стр. 207.

[3]) Пакъ тамъ стр. 208.

[4]) Пакъ тамъ стр. 207.

[5]) Мијатовић, Гласникъ XXV, стр. 210. — Споредъ една ржкописна числителница отъ 1857 г. на учителя Пенчо Р. Маринополски отъ Търново една пара е струвала 3 аспри. — И въ Харватско една пара струвала 3 аспри а една кеса (кесия)=500 гроша. Гл. Vjestnik Harvatskoga Archeol Društva 1895, стр. 143.

че, както полугрошоветѣ на царь Ив. Александра, тъй и на Срацимира и Иванъ Шишмана нѣматъ точно мѣрката на полугрошъ, а само $^1/_3$ отъ грошъ. Тъй напримеръ, грошоветѣ на царь Ив. Александра иматъ 1·50—1·75 грама; средното на тѣзи две числа е = 3·25, раздѣлено на 3=1·62. Значи тѣзи грошове средно иматъ 1·62 гр., раздѣлено това число на 65 — средната тяжесть на полугрошоветѣ=54 — или равно на тежестьта на Шишмановитѣ полугрошове, а повече отъ грошоветѣ на Срацимира, които иматъ 0·40—0·45 гр. Съ други думи въ единъ сребъренъ грошъ влизатъ не 2, а три полугрошове. Това е едно вѣрно обстоятелство, за да се предположи съ голѣма вѣроятность, че сребърнитѣ дребни пари отъ царетѣ Ив. Александъръ, Срацимиръ и Ив. Шишманъ сж били българскитѣ аспри. Освенъ това известно е, че понеже до днесъ не сж намерени сребърни грошове отъ царь Ив. Шишмана, до като неговитѣ аспри сж известни въ доста голѣмъ размѣръ, той не ще е сѣкалъ грошове, а само аспри. Това обстоятелство съвпада съ народното предание за популярностьта на аспритѣ, които не рѣдко се поменуватъ въ народнитѣ умотворения. А аспритѣ сж били толкозъ много популярни между българския народъ, че до скоро въ Македония се смѣташе на кесии аспри, като се имаше за норма, кесия равна на 500 гроша. За опредѣляне за голѣми стойности се смѣтало презъ XV в. и сетне, на товари аспри (Единъ товаръ равенъ на 100.000 аспри. Миатовичъ XXV 210). За товари аспри се поменува и въ нашитѣ коледни песни[1]). Като се притури къмъ всичко това и народното понятие, че аспритѣ сж ситни бѣли пари, и че освенъ тъй нареченитѣ полугрошове на Александра, Срацимира и Шишмана, не сж известни други по ситни сребърни монети, и че тѣзи полугрошове, както видѣхме не отговарятъ на $^1/_2$ отъ тяжестьта на грошоветѣ, а на $^1/_3$, трѣбва да дойдемъ до заключението: дребнитѣ монети на горепоменатитѣ трима български царе се наричали аспри.

Немислимо е да се предположи, че аспритѣ би били още по-дребни монети, отъ които до сега още да не сж намерени екземпляри. Защото най-потрѣбнитѣ и най употрѣбяванитѣ въ търговията монети винаги сж били сѣчени въ най-голѣмо количество, чието абсолютно изчезване е немислимо. Българскитѣ аспри сж ситнитѣ сребърни монети, тъй нареченитѣ полугрошове.

Цървени аспри. — Освенъ сребърнитѣ аспри, въ народнитѣ умотворения се поменуватъ и цървени аспри. Въ българското понятие аспрата е най-малката монетна единица, а цървената аспра — най-малката парична стойность. Въ речника на Найденъ Геровъ, на стр. 14 думата аспра е опредѣлена така „Бодка, дукато. Третья часть пери. Цървена аспра загинува ли? Камилата била за аспра, нямало кой да іж купи". Въ родния ми градъ Струга, по-старитѣ хора, за да изразятъ незначителностьта на известна вещъ, или несериозностьта и простотата на човешкия умъ, казватъ: „Не чини ни цървена аспра". Сжщо казватъ на присмяхъ: „Не се губи цървена аспра!" Подобни изрази и понятия

[1]) Министер. Сборникъ I стр. 104.

трѣбва да има и въ други мѣста изъ България и Македония. Но коя е тази пара, която и днесъ се споменува въ българския народъ, като цървена аспра?

Както златнитѣ, тъй и сребърнитѣ монети иматъ своитѣ названия. Само за названието на меднитѣ монети нѣмаме никакви сведения. Не е много отдавна, когато меднитѣ стари български монети бѣха рѣдкость. Тѣ бѣха занемарени и по извѣстни бѣха сребърнитѣ. Обаче днесъ е обратното: Много повече типове медни български монети има, отколкото сребърни. И много естествено; нашитѣ царе сѫ сѣкли въ голямо количество медни монети, които сѫ били отъ голѣмо значение за вжтрешната търговия и затова не сѫ могли да останатъ безъ име. А пъкъ понеже не сѫ известни никакви сведения за названието имъ, трѣбва да прибегнемъ къмъ преданията и народнитѣ умотворения. Ако сѫдимъ по тѣхъ, трѣбва да дойдемъ до заключението, че подъ цървени аспри, трѣбва да се разбиратъ меднитѣ монети. Действително, значението на думата аспра, която означава бѣло, бѣла пара, не се съгласява съ понятието за не бѣла, а червена, медната пара. Обаче въ нумизматиката има много примери отъ подобно противоречие, произтичаще отъ обстоятелството, че известно название изменя първоначалното си съдържание и придобива гражданство въ известенъ народъ, както е случаятъ съ пара отъ персийската дума парче — частица[1]). Подъ тази дума разбиратъ всѣкакви монети, и златни, и сребърни, и медни и пр. Освенъ този най-обикновенъ примеръ, още и следнитѣ:

Още отъ най-старо време подъ драхма — δραχμή отъ δράττομαι — зърно, се разбирало сребърна монета. Обаче въ Византия се наричали медни драхми — drachma aerea — ония медни монети, които иматъ тяжесть еднаква съ сребърната драхма и стрували $^1/_{60}$ отъ последната[2]). Освенъ сребърна и медна има и златна драхма — drachma auri. Половината златенъ статеръ се казвалъ и златна драхма по сжщата горе приведена причина[3]). — Презъ римската република били сѣчени за първъ пжть въ 269 год. пр. Хр. сребърни монети, наречени denarius — δηνάριον — денари, монетна единица у римлянитѣ. При римската империя, въ II вѣкъ, златнитѣ монети наричали, макаръ и неправилно златни денари — denarius aureus[4]) Отъ до тукъ цитираното следва, че подъ денаръ разбирали и златни, и сребърни, и медни монети. Златнитѣ монети отъ царетѣ на Кимирейския Босфоръ, копирани отъ римскитѣ aureus, се наричали златни денари. Названието денаръ или динаръ — dinar преминало и у арабитѣ още по времето на първитѣ халифи. Даже преди исляма, подъ динаръ

---

[1]) Парата била сребърна монета по-голѣма отъ акче — аспра. Пръвъ е сѣкълъ пари Мурадъ IV (1622—1639). Една пара струвала 4 акчера, а грошътъ се дѣлелъ на 40 пари, както и днесъ. Ихчиевъ, Материали за монетното дѣло въ Турция, въ Известия на Българ. Историч. Д-во III 1911 г. стр. 149.

[2]) Lenorman въ Daremberg, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, стр. 402. Drachma Aerea.

[3]) Пакъ тамъ стр. 402, Drachma auri.

[4]) Пакъ тамъ стр. 100 — Denarius aureus.

разбирали златна монета[1]). Къмъ края на XIII вѣкъ монетитѣ почнали да получаватъ названия по стойностьта си, по формата си, по голѣмината си, по видътъ си, по цвѣтътъ и по металътъ. Въ Франция меднитѣ монети народътъ ги наричалъ изгорѣлитѣ (brûlés) по причина на червения цвѣтъ на метала. Въ Германия названията Weisgroschen (бѣли грошове), Witten, Albus Blaffert сж отъ сжщото произхождение. Гулденътъ е златна монета (guld, gold), а сетне, следъ като се забравила етимологията на тази дума, гулдени се наричали и сребърнитѣ монети, отъ гдѣто произлѣзълъ плеоназмътъ goudgulden[2]). Савойскиятъ графъ Амедей VI въ 1349 год. сѣкълъ долнокачествени сребърни монети, които нарекли черни или мургави пари — monnaies mires ou brunes[3]). Французитѣ, както днесъ тъй и презъ XIV в., подъ думитѣ ecu и franc разбиратъ сребърни монети. Обаче презъ XIV в. въ Франция е имало златни екю и златни франки, които стрували 15—16 гроша[4]). Въ Турция подъ монголската дума мангаръ, която означава монета, разбирали и днесъ разбиратъ само медни монети. Обаче за по-ясно опредѣление на тѣзи монети презъ XVII вѣкъ наричали ги още кжзълъ-мангъръ (червени монети)[5]). Все въ Турция думата аспра била заменена съ акче — бѣло, и всички сребърни монети още отъ времето на Орхана I (1326—1358 г.) се наричали акче[6]). Въ времето на Мохамедъ IV (1648—1687) турското държавно съкровище се намирало въ крайно мизерно положение, а къмъ 1658 г. последвала царска заповедь да се събератъ отъ еснафа въ Цариградъ всички чупени и червени акчета и отъ този материалъ, смесенъ съ калай и медъ, насѣкли монети, които сжщо се наричали акчета[7]). Ахмедъ II (1690—1694 г.) е сѣкалъ медни грошове — „кебиръ — бакъръ[8]).

За да стане още по убедително, че цървенитѣ аспри сж меднитѣ старобългарски монети, ще приведа още единъ доводъ. Отъ всички български царе, отъ които до днесъ знаемъ монети, известни сж и сребърни грошове (съ изключение на Константина, отъ когото до сега имаме само медни монети), само отъ царь Иванъ Шишмана сж известни само аспри и медни монети, а не и грошове. Затова пъкъ, само отъ този царь сж известни медни посребрени монети. (Отъ находящитѣ се въ сбирката на Народния музей въ София около 60 медни монети отъ Царь Иванъ Шишмана върху 25 и до днесъ личатъ, повече или по-малко, следи отъ посребряване). Обаче посребренитѣ монети, следъ късо обръщение, се изтрили, медьта е лъснала и народа е кръстилъ и тѣзи монети

---

[1]) Пакъ тамъ стр. 100.
[2]) Engel, цит. съч. стр. LXVII.
[3]) Cibrario цит. съч. II стр. 189.
[4]) Cibrario цит. съч. II стр. 234.
[5]) Ихчиевъ цит. статия стр. 95.
[6]) Ихчиевъ цит. статия стр 91.
[7]) Ихчиевъ цит. статия стр. 152.
[8]) Ихчиевъ цит. статия стр. 160.

червени аспри, за различие отъ сребърните, които били само аспри. Тъй че може да се предполага, че названието на червенитѣ аспри води началото си, може би, отъ меднитѣ посребрени монети на царь Иванъ Шишмана, а може би още отъ първитѣ царе отъ второто българско царство.

Бодки. — Освенъ асприте, подъ понятието дребни пари, въ нѣкои мѣста въ България, разбиратъ още и бодката. За тази дума нигде нищо не се поменува въ писменнитѣ паметници. За бодката до сега е писалъ само Т. Джамджиевъ[1]); неговото мнение е че „тя е била ¼ отъ пара, т. е. най-малката монетна единица била разрѣзана на 4 кжса и всѣки отъ които се наричалъ бодка, по причина на бодливитѣ върхове образувани отъ разрѣзването на монетата". Това мнение е неприемливо, защото до днесъ не сж намѣрени такива рѣзаници отъ монети, а пъкъ представената отъ него на стр. 795 не е часть, а цѣла монета, върху която при печатането, печата се плъзналъ и засегналъ само единия край, та изображението излѣзло непълно. Бодката не е известна навсѣкжде изъ България, въ Македония тя никакъ не е позната. Навѣрно тя е църковна пара.

Златни български монети. — До сега сж известни три екземпляра златни български монети отъ българскиятъ военноначалникъ и управитель на Срѣмската область въ време на царь Самуила — Сермонъ, който, следъ смъртьта на последния български царь отъ първото българско царство, Ив. Владислава, се обявилъ за самостоятеленъ господарь на споменатата область и продължилъ войната съ Васили II Българоубиеца до като Сермонъ билъ падналъ измѣнически убитъ.

Златни монети отъ второто българско царство не сж известни до днесъ. Обаче отъ това не може да се вади положително заключение, че такива не сж сѣчени. До неотдавна половината отъ днесъ известнитѣ монети бѣха неизвестни. Ако златни български монети до днесъ не сж намѣрени, трѣбва да се предположи, че това се длъжи и на тѣхната рѣдкость и на лесното имъ унищожаване отъ златаритѣ, които ги претопяватъ за разни украшения. Не е допустимо да не сж сѣчени златни български монети. Не ще да е било напусто и даденото му въ 1204 г. разрешение на Калояна отъ папа Инокенти да сѣче монети. То ще да се отнасяло за златни монети, но по никой начинъ не и за сребърни или медни, за които, като вжтрешни монети, не ще да е имало нужда отъ разрешение никакво и отъ никого. Толкова по-вече, сребърни и медни монети въ срѣднитѣ вѣкове сж сѣкли и частни лица, корпорации, монастири и пр. Ако Калоянъ, въ условията си за унията е поставялъ и сѣчене монети съ своя гербъ, този въпросъ трѣбва да е билъ отъ праженъ държавенъ характеръ, та за това, не може да се допусне, Калоянъ, умрѣлъ близо 4 години следъ полученото разрешение, да не се е възползувалъ отъ даденото му разрешение. Сетне, какъ би могло да се допусне, Иванъ Асѣнь II, който царувалъ тъй славно 23 години, да не се е възползувалъ отъ придобитото право на чича си Калояна и да не е сѣкълъ заедно съ известнитѣ ни сребърни и медни и златни монети? Въ времето

[1]) Най-малката стара българска монета — бодка въ спис. Трудъ, 1890 г. стр. 795—799.

на Ив. Асѣня II България се е намирала въ пъленъ разцвѣтъ, съ международни търговски сношения съ византийци, венгри, сърби, франки, неаполитанци, генуезци, венецианци, па даже и съ египетскитѣ султани. Възможно ли е Ив. Асѣнь II да е нѣмалъ свои златни монети? Ако такива до днесъ не сж известни, не бѣха ли до вчера неизвестни и неговитѣ сребърни и медни монети? Колцина специалисти до сега сж издирвали и следили грижливо въобще за български монети и частно за златни? Освенъ другитѣ причини да не бждатъ открити до сега златни български монети, ако такива били сѣчени, сж и слѣднитѣ: 1) До сега не е било обръщано нужното внимание на подобни монети отъ страна на българитѣ, недопускащи никога, че златни български монети може да сжществуватъ и да иматъ значение и като друго, а не само като злато; 2) Златнитѣ български монети, трѣбва да сж били сѣчени въ по-ограничено количество, предназначени главно за външна търговия, както е и днесъ, толкова по-вече, че и византийскитѣ златни монети сж били въ обръщение въ България. Дългия периодъ време е способствувалъ за унищожението на монетитѣ. Обаче нумизматиката е наука на изненади, единъ день може би да бждемъ изненадани и въ това отношение. Тогава ще се реши въпроса за сжществуването изобщо на славянски златни монети (отъ XII — XIV в.), каквито до сега още не сж известни. (Като куриозъ предвамъ следния случай: Презъ 1874 год. сръбскиятъ кралъ Миланъ купи за много висока цѣна нѣколко златни монети на Стефана Уроша II Милутина (1275—1321), Стефана Душана (1336—1355), Стафана Уроша III (1355—1367), Вълкашина (1367—1371) и Лазара (1371—1389), който описа Стоянъ Новаковичъ въ Бѣлград. спис. Отачбина, отъ 1875 год. I стр. 648—657. Обаче впослѣдствие се указа, че всичкитѣ тѣзи монети били **фалшиви**, изкалъпени въ Призренъ. До колкото ми е известно сетне били намерени и самитѣ печати, съ които били сѣчени въпроснитѣ златни монети и сега се съхраняватъ въ Бѣлградскиятъ музей).

Най-саритѣ български монети. — По старитѣ нумизмати приписватъ монети и на царь Симеона, отъ първото българско царство. Въ **Гласник Друштва Сърскыiя Словесности**, 1847 год., стр. 94, върху монета отъ Михаилъ Асѣня е прочетенъ надписъ SIMEON ASEN вмѣсто MIHOIL или MIHAIL ASENVS. (Обр. 20, табл. VI, 4). Раковски пъкъ предполага, че тази монета е отъ Асѣня I, сѣчена по случай миропомазането му отъ Търновския патриархъ Иоанъ въ 1186 год., надписътъ трѣбвало да се чете S ION = свети Иоанъ.[1]) Любичъ съ резерва отдава две сребърни монети отъ царь Ив. Александра съ сина му Михаила на Симеона.[2]) Той даже отива и по-далечъ, като се

---

[1]) Нѣколко рѣчи о Асьню първому, стр. 97.

[2]) **Любичъ**, Opis, стр. 3 и табл. I 2 и 3. Тѣзи описани отъ Любича монети сж интересни и единствени за сега. Че тѣ сж на царь Ив. Александра опредѣли г. Ковачевичъ въ известната вече негова статия: **Најстарији бугарски новаца**; монограмитѣ на опакото той прочита за Сласъ мирѹ. Обаче проф. Златарски въ статията си: **Къмъ въпроса за найситѣ български монети** (Изв. Арх. Д-во I стр. 40), предполага, че тѣ сж сѣчени по случай смъртьта на Александровия синъ Михаила и монограмитѣ прочита Синоу Михаилѹ.

опитва да отдаде една неопредѣлена златна монета отъ Петербуския Ермиажъ на Симеоновия братъ Владимира.[1])

Всички хипотези за монети отъ царетѣ: Симеонъ, Владимиръ и въобще отъ първото българско царство, останаха напразни. До днесъ поне, освенъ описанитѣ по-горе златни монети отъ началника на Сремската крепость Сермана, други монети отъ тази епоха не сж известни. Какъ може да се обясни, че и до днесъ не сж известни монети отъ владетелитѣ на първото българско царство? Дали тѣ не сж сѣкли монети, или пъкъ още не сж открити такива, както не бѣха известни до скоро и монети отъ нѣкои царе презъ второто българско царство, като Асѣнъ II, Константинъ Тихъ и др., отъ които сж намерени вече такива. За да може да се даде задоволителенъ отговоръ на този вжпросъ, трѣбва да се иматъ предвидъ две условия. Първо, за да можелъ единъ владетель въ срѣднитѣ вѣкове да сѣче монети, трѣбвало е да има нужния металъ свой или докаранъ отъ странство, и второ, трѣбвало е да има нужното разрешение за правосѣчене монети. Ценнитѣ метали поставямъ като необходимо условие, защото всички български монети сж сѣчени въ страната, съ изключение на ония отъ Михаилъ Асѣня, които сж съ латински надписъ и които, може би, сж сѣчени въ Венеция и готови донесени въ България, както става и днесъ. Даже и за тѣхъ може да се предполага, че само печатитѣ сж приготвени въ странство, а монетитѣ да сж сѣчени въ България.

Покрайнинитѣ, които сж владели старитѣ българи, сж прочути съ своитѣ златни и сребърни мини. Още въ VII и VI в. пр. Христа сж известни златнитѣ мини въ Македония по планината Пангей (сега Пърнаръ-дагъ). За да бжде близо при тѣзи мини Филипъ Македоиски, бащата на Александъръ Велики, въ 356 г. основалъ града Филипи (сега градище Филибеджикъ до с. Рочка, Драмско). Отъ тѣзи мини въ първитѣ години той изкарвалъ годишно по хиляда таленти злато (26,200 килограма). Не по-малко богати били и златнитѣ мини въ Родопитѣ[2]). Аристотелъ казва, че толкова били богати съ злато Пеонскитѣ планини, че при голѣми дъждове измивали се златни буци отъ една до петь мини[3]).

Въ римско време въ Дакия, Мизия и Македония продължавали да работятъ рудницитѣ, които надзиравли специални чиновници, които въ Теодосиева кодексъ (I. 325) се наричатъ „procuratores metalorum intra Macedoniam, Daciam mediterraneam, Moesiam seu Dardaniam“. Въ меднитѣ мини при Елисейна се намериха римски и ранно-византийски медни монети, отъ които се доказва, че те сж били експлоатирани най-рано до Юстинана Велики, до срѣдата на VI в. Напоследъкъ при с. Колачево, Чирпанско, близо при римското градище Pisus, е открита златна мина, експлоатирана въ римско време, дето се намериха две бронзови монети отъ императоръ Каракала, сѣчени въ Сердика (София). Обаче, дали нашитѣ

---

[1]) Любичъ, Opis стр. 1 и табл. I 1.

[2]) Babelon. Traitè, I. 782 сл.

[3]) Svoronos, L'helénisme primitif de la Macédoine. Paris. 1919, 165 сл. (Една мина=100 драхми 400 гр.).

стари българи сж се занимавали съ рударство, не може да се установи отъ писменитѣ паметници и историята. Знае се, че презъ срѣднитѣ вѣкове въ нашитѣ страни сж се преселили отъ Влашко и Маджарско рудари саксонци, които сж извършвали важнитѣ рударски работи; тѣ сж се преселили у насъ съ семействата си, работили сж рударството и въ турско време, но сетне турцитѣ сж ги избили и семѣйствата имъ пръснали изъ държавата и така сж изчезнали[1]).

Родопскитѣ беси още въ 400 г. пр. Хр. плавели злато по рѣкитѣ. Този начинъ на събиране злато тамъ е продължавалъ и въ римско време. Жителитѣ на нѣкои села въ Родопитѣ и до днесъ се наричатъ златаре и мияци, поради златоплаването, което упражняватъ. Златоносни рѣки въ Българния има доста, като Арда въ Родопитѣ, Котленския балканъ, Тополница въ Златишкото поле, потока Палагария въ Витоша, Княжевската рѣка, рѣчицитѣ около Брезникъ, Дупнипа, Кюстендилъ, Струма и др., както това знаемъ отъ народнитѣ песни и монетитѣ[2]).

Обаче отъ известнитѣ до сега паметници никжде не се вижда, че старитѣ българи сж се занимавали съ рударство.

Отъ писменитѣ паметиици, които ни сж останали отъ времето на второто българско царство може да се долови, че злато и сребро въ половината на XIII в. се е внасяло отвънъ. Напр. споредъ търговския договоръ, сключенъ въ 1253 г. между българския царь Михаилъ Асѣнъ и Дубровнишката република, разрешава се на българитѣ да купуватъ отъ Дубровникъ вьсаки тръгъ, кои имь на потребу, злато, сребро, свите и златьне постабѣ или ино що имь не годѣ.[3]) Обаче отъ договора на Иванко съ генуезцитѣ се вижда, че последнитѣ имали право да изнасятъ изъ България безъ мито злато, сребро, бисеръ и други драгоцености[4]). Значи, скжпоценни метали не сж липсвали въ България презъ срѣднитѣ вѣкове. Освенъ това, че злато и сребро не липсвало на българскитѣ царе личи и отъ това, че царь Калоянъ, отъ когото сжщо не сж известни до сега монети, когато е искалъ разрешение отъ папа Инокенти III въ 1203 г. за сѣчене монети, изпратилъ на папата, като подаръкъ, освенъ златни перпери, още и златни и сребърни сждове. Даже нѣщо повече. Ако Калоянъ не е разполагалъ съ скжпоценни метали, защо му е било разрешение за сѣчене монети? Пакъ въ писменитѣ паметници сж запазени сведѣния, въ които се говори, че съвременника на превзимането на Цариградъ отъ кръстоносцитѣ въ време на Борила, Робертъ де Клари, се очудва отъ богатството въ злато и сребро, което било дадено, като зестра при женитбата на българската княгиня Мария, дъщеря на Борила, съ императора Хенриха[5]).

---

[1]) Срв. Г. Бончевъ. Старото рударство въ България и Македония. Сп. Б. А. Н. XIX, клонъ природо-математ. 1920, 3 сл.

[2]) Илиевъ. Погледъ върху българскята нумизматика. Мсб. I, 112.

[3]) Ljubić, op. cit., 17.

[4]) Иречекъ, op. cit., 533.

[5]) Иречекъ. op. cit., 503, съобщава, че зестрата била натоварена на 60 коня.

Отъ гореизложеното трѣбва да се заключи, че ако българитѣ действително не сж се занимавали съ рударство, българскитѣ царе отъ второто българско царство все пакъ сж разполагали съ достатъчно количество скжпоценни метали. Това се вижда и отъ сребърнитѣ монети отъ това време.

Сведенията, които имаме за търговията съ злато и сребро, както и за рударство и златоплаване презъ второто българско царство, липсватъ за първото. Тогава нека приемемъ за минута, че българитѣ отъ езическата епоха и по-късно, поради своята по-долна култура, нѣмали голѣма нужда отъ монети за вжтрешната си търговия и сж се ограничавали да си служатъ, въ рѣдки случаи, съ византийскитѣ монети, които минавали въ България чрезъ търговията, която вжтре въ страната е била твърде ограничена, а народа си е служилъ главно съ заменка на предмети, следователно монетитѣ сж имъ били малко потрѣбни.

Въ времето на царь Самуила данъкътъ се плащалъ въ натура. Стопанинъ на единъ чифтъ волове плащалъ годишно по една мѣра просо и жито и по една стомна вино. Този обичай е продължавалъ и следъ покорението на България отъ Васили II и когато последния се опиталъ да го измени, става бунътъ на Деляна[1]).

Въ срѣднитѣ вѣкове нуждата отъ монети не е била тъй голѣма, както днесъ, особено въ славянскитѣ страни, дето въ голѣма степенъ била развита разменната търговия. Въ паметницитѣ на сръбския кралъ Стефанъ Неманя никъдѣ не се поменуватъ монети. Стефанъ Първовенчани издавалъ заповеди, глобата да се плаща въ коне и волове. За наказание за разставяне на съпрузи да се плаща: „аще ли котори боудеть ѡть властель, да оуzьмлеть се на немь кралю. ѕ҃. конь; аще ли отъ ниихъ конникь да оуzьмлеть се на немь по. є҃. кона; аще ѡть оубогихъ люди створить се да оуzемлеть се на нихъ по. є҃. коли". (Mon. Serbica 14)[2]). Въ законникътъ на Душана (§ 200) сжщо се казва, че дажбитѣ могатъ да се плащатъ въ натура или въ пари, (както и днесъ става съ пжтната повиность и до скоро съ десятъка). Сетне има и друго едно обстоятелство, което не прави необходимо размѣната да става въ монети. То е, че въ онези времена е нѣмало голѣми и многолюдни градове, както днесъ и затова вжтрешната търговия повечето е ставала чрезъ замѣнка на предмети, както е и днесъ по нѣкои села, отдалечени отъ голѣмитѣ центрове. Следъ общо-европейската война виждаме такава замѣнка да става и въ международнитѣ пазари.

Въ време на Симеона, външната търговия съ сурови материали е била твърде развита, следователно и нуждата отъ монети трѣбва да е била по-голѣма. Извѣстно е отъ историята, че въ онова време България, като кръстопжть между Римъ и Византия, е била сборенъ пунктъ на сурови произведения отъ Германия, Горна Моравия, Русия, Черноморието за обмѣна съ гръцки манифактурни стоки и произведения отъ Азия и Африка. Известно е още, каква голѣма важность имала въ онова време външната търговия за България, че вследствие на измест-

---

[1]) Иречекъ, op. cit.. 528.

[2]) Мијатовић, Финанције српског краљевства, въ Гласник српског ученог друштва, Београд, 1869, XXV стр. 184.

ването, отъ страна на гърцитѣ, на българския пазаръ отъ Цариградъ въ Солунъ, Симеонъ започва дългогодишнитѣ кръвопролитни войни съ Византия[1]).

Отъ друга страна, пакъ отъ историята знаемъ, че блѣсъкътъ и богатството на Симеона били голѣми. Въ „Шестоднева“ на Иоанъ Екзархъ се казва, че Симеоновиятъ дворъ въ Преславъ и църквитѣ били украсени отвънъ съ безбройни украшения отъ камъкъ, резбарство и живописъ, а вжтре — съ мраморъ, медъ, сребро и злато. Царьтъ билъ облеченъ въ одежди обсипани съ бисери, съ низи жълтици на гушата и златни гривни на ржцетѣ, съ пурпуренъ поясъ и златенъ мечъ. Съ сжщото разкошно облѣкло били облѣчени и неговитѣ боляри[2]). Сжщо историята ни разказва, че когато Симеонъ се срещалъ съ византийския императоръ Романъ Лакапенъ при Влахенрския дворецъ, една часть отъ тѣлохранителитѣ на Симеона били вързжени съ златни копия и щитове, а друга — съ сребърни[3]).

Всичкия този блѣсъкъ доста краснорѣчиво говори за огромнитѣ богатства на царь Симеона, за да има нужда отъ навеждане други доказателства, че този царь е разполагалъ съ достатъчни количества злато, сребро и медъ, за да може да сѣче монети. Обаче такива и до днесъ не сж известни отъ него.

Следователно не ще да е причината въ липсата на злато и сребро, ако до сега не сж известни монети отъ първото царство и до Борила отъ второто.

Правото за сѣчене монети въ римско време, въ началото, принадлежало на сената, сетне — на императора, а въ срѣднитѣ вѣкове — на краля или папата. Даването на това право отъ последнитѣ ставало по тържественъ начинъ. Често пжти разрешението за сѣчене монети ставало при известни условия и съ ограничение, да се сѣкатъ само единъ видъ монети и въ опредѣлено заведение[4]).

Отъ писменитѣ паметници и историята се вижда, че царската титла и корона царь Симеонъ получилъ отъ папата[5]), а никжде не личи, че той е искалъ отъ сжщия и разрешение за сѣчене монети, нито пъкъ че такова му е дадено. Отъ сжщитѣ източници знаемъ, че и Петъръ и Самуилъ отъ сжщото мѣсто сж получили царската титла и корона, но и за тѣхъ нѣма сведѣния, че сж искали разрешение за сѣчене монети и че сж получили такова, или пъкъ че имъ е отказано, а сжщо и отъ тѣзи царе до сега не сж известни монети. Знае се само за Калояна, че е искалъ и че е получилъ такова разрешение. Обаче Калоянъ преди да получи царската титла отъ папата се наричалъ царь.

Въпреки всичко гореизложено мжчно може да се допусне, че въобще владетелитѣ отъ първото българско царство не сж сѣкли монети. Защото ако

---

[1]) Иречекъ, op. cit., 20à.

[2]) Иречекъ, op. cit., 205.

[3]) Ibid 216.

[4]) Engel. цит. съч. 1894. I. стр. XL.

[5]) Иречекъ op. cit. 210. — Че Симеонъ е получилъ царска титла и корона отъ папата се вижда отъ двѣтѣ послания на Калояна до папа Инокенти III, въ които му напомня, че неговитѣ (на Калояна) предшедственици Симеонъ, Петъръ и Самуилъ сж получили отъ римската църква „coronam imperii et patriarchalem benedictionem“. Theiner, Mon, Slav. merid. I. 16. 28. Дриновъ, 61.

допуснемъ това, ще трѣбва да дойдемъ до заключението, че търговскитѣ нужди съ чуждиятъ свѣтъ въ България сж се задоволявали съ византийскитѣ златни монети, които по своята доброкачественость, имали всесвѣтски курсъ и които въ България навѣрно се намирали въ доста голѣмо количество, пренасяни чрезъ търговия и отчасти отъ трибутитѣ, който Византия е плащала на българскитѣ царе. Въпроса тукъ се заплита, но една недавнашна находка иде, ако не да го разреши въ положителна смисъль, то да го остави още по-широко откритъ.

Думата ми е за оловения печатъ отъ Царь Бориса, намеренъ въ Варненско, който сега се съхранява въ археологическото дружество въ този градъ. Не е ли логично да се заключи, че ако царь Борисъ еималъ свои оловни печати, е ималъ и свои монети? Друго нѣщо. Ако въпросътъ за сѣчене монети не е билъ само една економическа нужда, а и една амбиция на единъ владетель да има свои пари, въ такъвъ случай, какъ е могала да остане неудовлетворена амбицията на гордия царь Симеона, отъ когото е трепеляла Византия и къмъ когото и папата се отнася съ нужното почитание? Какъ е можалъ да се помири съ положението гордия царь Симеонъ, който е разполагалъ съ такива богатства, да гледа образитѣ на своитѣ противници, византийскитѣ императори, върху монетитѣ, съ които той си служилъ, а да не отсѣче свой монети? Отъ де е дошла идеята на Стратиматъ Сермона да сѣче монети, и то златни, ако неговия господарь, царь Самуилъ, е нѣмалъ свой монети? Всичкитѣ тѣзи въпроси издаватъ улики, че, ако не всички, но нѣкои отъ българскитѣ царе отъ първото царство трѣбва да сж сѣкли монети, макаръ и въ по-малко количество и затова тѣ сж рѣдки. Има и друго едно обстоятелство. Колкото една епоха е по-отдалечена отъ насъ, толкозъ и монетитѣ отъ това врѣме сж по-рѣдки. Това напълно се доказва отъ известнитѣ до сега монети отъ второто българско царство. Отъ Асѣна I, Петра и Калоянна, Борила и пр. не сж извѣстни монети, отъ Асѣня II, Константина извѣстни сж твърдѣ малко екземпляри; отъ М. Шишмана, Ив. Александра сж известни повече типове, а отъ Срацимира и Ив. Шишмана — още повече. Значи отсжтствието на монети отъ първото българско царство, трѣбва да се обясни, главно, съ отдалечената отъ насъ епоха, а не съ факта, че първитѣ български царе не сж сѣкли монети. Съ сигурность трѣбва да се вѣрва, че тѣзи монети сж съ гръцки надписи, както Сермоновитѣ, което още повече затруднява откриването имъ, понеже тѣ сж взимани за византийски и не имъ е обръщано нужното внимание. Ако се следи зорко, увѣренъ съмъ, че ще се откриятъ и монети отъ първото българско царство.

Нумизматиката е наука на изненади и може единъ день да ни изненада съ нови открития, само трѣбва да се следи и внимава.

Отъ кои български царе сж известни монети. — Освенъ златнитѣ монети отъ стратилатъ Сермона отъ първото българско царство, до сега сж известни монети отъ следнитѣ български царе отъ второто царство:

1. Асѣнь II. Единъ типъ сребърни грошове и два типа медни.

2. Михаилъ Асѣнь и Ирина. Единъ типъ сребърни грошове.

3. Михаилъ Асѣнь. Единъ типъ сребърни грошове.

4. Константинъ Асѣнь, четири типа медни.

5. Константинъ Асѣнь и синъ му Михаилъ, единъ типъ медни.

6. Георги Тертеръ I. Два типа сребърни и медни монети.

7. Тодоръ Свестославъ. Единъ типъ сребърни грошове, три типа медни монети.

8. Светославъ и синъ му Георги II Тертеръ. Единъ типъ медни монети.

9. Михаилъ Шишманъ. Единъ типъ сребърни грошове и 6 типа медни монети.

10. Михаилъ Шишманъ и синъ му Иванъ Стефанъ. Едиъ типъ медни монети.

11. Иванъ Александъръ съ сина си Михаила. Единъ типъ сребърни грошове и полугрошове и два типа медни монети.

12. Иванъ Алаксандъръ самъ. Единъ типъ сребърни грошове и аспри и три типа медни монети.

13. Иванъ Срацимиръ. Единъ типъ сребърни грошове и аспри и единъ типъ медни монети.

14. Иванъ Срацимиръ и синъ му Константинъ. Единъ типъ медни монети.

15. Ив. Шишманъ. Единъ типъ сребърни аспри и три типа медни монети.

Значи до сега сѫ известни около 40 типа стари български монети съ голѣмъ брой вариации, което произлиза по споменати вече технически причини.

Съвременни български монети. — Въ съвременна България монетната единица е левъ. Днешното Българско царство има четири вида монети: Златни, сребърни, никелови и медни или бронзови.[1]) Сѣкътъ се монети въ България съ законъ, гласуванъ отъ Народното Събрание и утвърденъ отъ Царя. Правото за сѣчене монети принадлежи изкрючително на държавата. Понеже въ България нѣма монетенъ домъ, сѣченето на монетитѣ се отдава на предприемачъ и се извършва въ странство подъ условия, изработени отъ българското правителство. Златни български монети има отъ 100, 20 и 10 лева; сребърни отъ 5, 2, 1 левъ и 50 ст.; никелови отъ 20, 10 и 5 ст., а бронзови или медни отъ 2 и 1 стотинки.

Златнитѣ монети иматъ на лицето образътъ на царь Фердинанда I и на около подписъ: Фердинандъ I Български князь. На опакото е изобразенъ българскиятъ гербъ съ два лъва; подъ герба надписъ: Княжество България, отъ двета страни е означена стойностьта на монетата, а отъ доле годината на сѣченето. Освенъ тѣзи златни монети презъ 1912 г. сѫ отсѣчени и други златни монети отъ 100 и 20 лв. за споменъ за провъзгласяването незави-

---

[1]) Заржчени сѫ и алуминови монети, но до днесъ не сѫ приготвени.

симостьта на България, които иматъ на лицето образътъ на царь Фердинанда и наоколо надписъ: Фердинандъ I царь на българитѣ, на опакото въ срѣдата българскиятъ гербъ, въ лѣво венецъ отъ лаврови листа, а въ дѣсно венецъ отъ житни класове; подъ герба годината на сѣченето 1912, отъ двета страни на герба стойностьта на монетата. Околовръстъ надписъ; Царство България 22 септемврий 1908. По ржба на монетитѣ вдлъбнатъ надписъ: Боже пази България.

Сребърнитѣ монети сж два вида. Еднитѣ на лицето иматъ българския гербъ и наоколо надписъ: България. Съединението прави силата. Другиятъ видъ, по-новитѣ, на лицето съ ликътъ на Царь Фердинанда и надписъ: Фердинандъ I Български князь на по-старитѣ, а на по-новитѣ: Фердинандъ I царь на Българитѣ. На всички сребърни монети на опакото — стойностьта на монетата и годината, когато е сѣчена, наоколо венецъ отъ житни класове, рози и палмови листа. Всички сребърни и златни монети (освенъ златнитѣ отъ 10 лв. и сребърнитѣ отъ 50 ст.) иматъ по ржбътъ вдлжбнатъ надписъ Боже пази България, златнитѣ десеть левови, сребърнитѣ отъ 50 ст. по ржбътъ само нарѣзи, на никеловитѣ и меднитѣ ржба е гладъкъ.

Никеловитѣ и меднитѣ монети иматъ на лицето българския гербъ съ единъ лъвъ и корона и на около надписъ: България. Съединението прави силата. Опакото — както при сребърнитѣ.

Златнитѣ монети и петь левовитѣ сребърни иматъ съставъ 900 части чистъ металъ и 100 части медъ; левоветѣ и половина левоветѣ иматъ 835 части сребро и 165 части медъ. Никеловитѣ монети иматъ чистъ никелъ. Бронзовитѣ монети иматъ 950 части медъ, 40 — калай и 10 — цинкъ.[1]) Презъ 1917 г. се отсѣкоха и желѣзни монети отъ 20, 10 и 5 ст. отъ сжщия типъ, както и никеловитѣ.

VI

ЗНАЧЕНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА НУМИЗМАТИКА

Историческо значение на монетитѣ. — Значение на монетитѣ въ стопанствено отношение. — Значение на монетитѣ въ ахреологическо отношение.

Значение на българската нумизматика. — Знаменитиятъ френски нумизматъ, Ернестъ Бабелонъ, като говори за значението на монетнитѣ колекции и монетитѣ казва: Монетитѣ сж въскресение на миналото чрезъ образи[2]). Ако за другитѣ страни, като Гърция, Римъ, Азия и други, които сж богати съ всевъзможни паметници отъ своята стара култура, монетитѣ сж възкресение на миналото чрезъ образи, за насъ българитѣ, лишени отъ своитѣ стари културни паметници отъ престжпна ржка и отъ невежеството, за насъ

---

[1]) Срав. Законъ за монетитѣ въ Княжеството отъ 1907 год., таблицата къмъ чл. 4.

[2]) Babelon, Les Collections des monnaies, Paris 1897, p. 121.

българскитѣ монети сж възкресение на нови страници отъ нашата тъмна история. Ето защо, тѣзи на гледъ безинтересни и незначителни паметници, останали отъ нашето минало, за насъ иматъ голѣмо значение. Тѣзи дребни, но необорими и несъмнени свидетели на нашето минало, допълватъ и осветляватъ не малко страници отъ нашата отечествена история; тѣ сж въ сжщото време и важни паметници отъ нашата цивилизация още отъ началото на XIII вѣкъ.

Изразътъ на немския нумизматъ Фридрихъ Крейцеръ, че „старитѣ монети сж металическо огледало, въ което се отразява цѣлия животъ на стария свѣтъ" е много сполучливъ. За да се увѣримъ въ това, достатъчно е да хвърлимъ единъ погледъ върху монетитѣ отъ Иванъ Асѣня II до Иванъ Шишмана, за да видимъ степенитѣ на развитието и благосъстоянието на България презъ второто българско царство. Техниката въ работата на монетитѣ показва състоянието на държавата при всѣки царь.

Важностьта на старитѣ български монети не може днесъ никой да отрече. Тя е била разбрана и отъ нашитѣ патриоти и книжовници още въ началото на епохата отъ нашето възраждане. Това се доказва отъ грижитѣ за издирване български монети. Нашитѣ монети иматъ значение не само като документи за нашата история. Даже и въ художествено отношение ние имаме право да се гордеемъ отъ нашитѣ стари монети. Напримеръ, монетитѣ отъ Иванъ Асѣня, Михаилъ Асѣня, нѣкои отъ Константинъ Асѣновитѣ, сребърнитѣ отъ Георги Тертера, Михаилъ Шишмана и Иванъ Александра, сравнени съ византийскитѣ съвременни монети, въ нищо не отстжпватъ отъ последнитѣ. Разбира се, това се обяснява съ влиянието на тъй наречената византийска култура. При това ние имаме случай, когато не византийскитѣ императори, а българскитѣ царе Георги Тертеръ и следъ него Михаилъ Шишманъ първи сж сѣкли монети съ изображение на двуглавъ орелъ, макаръ този символъ на сила да е билъ пренесенъ въ Византия отъ Азия още въ X вѣкъ[1]). А отъ византийскитѣ императори и до днесъ не е известна монета съ сжщото изображение[2]). Примерътъ на тѣзи наши царе е последвалъ и Рускиятъ велики князь Иванъ III, сѣкълъ монети съ изображение на двуглавъ орелъ по случай женидбата му съ гръцката принцеса София Палеологиня[3]).

Монети съ изображение на конникъ, между византийскитѣ и българскитѣ царе, пръвъ е сѣкълъ царь Константинъ, сетне Светославъ, Михаилъ Шишманъ и Ив. Александръ и едва следъ тѣхъ иде византийскиятъ императоръ Мануелъ II Палеологъ (1391—1423). [4]) Освенъ това Иванъ Шишманъ е сѣкълъ монети съ образъ на лъвъ, каквито византийски и до днесъ не сж известни.

---

[1]) Срав. „Българскитѣ монети съ изображение на двуглавъ орелъ, Изв. на Бълг. Арх. Д-во 1920, III св. 1 стр. 87.

[2]) Дохисъ, Неосъ Елиномнимонъ t. VI, 1909 стр. 445.

[3]) В. Савва, Труды XIII Археол. Съѣзда въ Екатеринославѣ, II, Москва 1908 стр. 117.

[4]) W. Wroth. Catalogue of the Jmp. Byzant. coins II, p. 638 № 13—14, pl. LXXVII 3 и 4.

Тѣзи исторически факти, които длъжимъ изключително на старитѣ български монети, сж доказателство за доста завидна култура въ България презъ XIII и XIV вѣкъ, заслужила вниманието и подражението на Византия и Русия.

Историческото значение на монетитѣ. — Историята има за задача да отбелѣзва главнитѣ сжбития въ живота и развитието на единъ народъ или една държава, а второстепеннитѣ факти, които често пжти иматъ голѣмо значение за историята на единъ народъ, обикновенно не сж отбелѣзани отъ историцитѣ. Въ такива случаи често пжти ни иде на помощь нумизматиката, която неуборимо допълва историческитѣ факти. Напр. отъ историята и писменитѣ паметници знаемъ, че само Констонтинъ Асѣнь, Ив. Александъръ и Срацимиръ сж имали за съуправители на царството своитѣ синове наследници, които сж носили титлата царь, както това се вижда и отъ монетитѣ. Освенъ това отъ монетитѣ виждате, че и Светославъ е ималъ за съуправитель сина си Георги II Тертеръ, който, следъ смъртьта на баща си, е царувалъ само една година (1322—1322). Сжщото е и съ Михаилъ Шишмана, който е ималъ за съуправитель на царството сина си Ив. Стефанъ, роденъ отъ сръбкинята Ана, сестра на кралъ Уроша III.

Да не би били монетитѣ, тѣзи сведения щѣха да бждатъ изгубени за българската история.

Ако сждимъ вече отъ изложената система на съуправителство, която е била възприета отъ Византия, трѣбва съ пълно основание да предполагаме, че и Иванъ Асѣнь е ималъ за съуправитель сина си Михаилъ Асѣня и навѣрно и той е сѣкълъ монети съ ликоветѣ на двамата царе, но такива монети до днесъ не сж намерени, а трѣбва да се търсятъ. Сжщото трѣбва да се каже и за Ив. Шишмана, който, навѣрно, по примѣра на брата си Срацимира, ще да е ималъ за съуправитель сина си Александра. Трѣбва да се търсятъ монети съ ликоветѣ и на тѣзи двама царе.

Само отъ тритѣ златни български монети отъ стратилата Сермонъ, военоначалникъ и управитель на Сремската область въ времето на царь Самуила, ние днесъ знаемъ, че този военноначалникъ, следъ смъртьта на последния отъ българскитѣ царе на първото българско царство, Иванъ Владиславъ, не се подчинилъ на Византия, а се провъзгласилъ за самостоятеленъ господарь и се борилъ до смъртьта си за независимостьта на своето отечество. Благодарение на тѣзи 3 монети, френския византологъ Шлюмберже се заинтересува за личността на Сермона (както той се нарича въ монетитѣ) и установи, че този стратилатъ билъ отъ български болярски родъ (famille de boliades bulgares) съ титла прото-спатари при двора на Самуила,[1]) военноначалникъ въ армията на Самуила, фактъ неспоменатъ до днесъ нигде въ българската литература, макаръ за него Шлюмберже и да е писалъ още въ 1877 год.[2])

---

[1]) Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, стр. 697.

[2]) Ср. Мушмовъ, Названията на старобългарскитѣ монети въ Известия на Истор. Д-во ст. 189 след.

Чрезъ монетитѣ се допълватъ и историческитѣ сведения и за титлитѣ на българскитѣ царе.

Значение на монетитѣ въ стопанствено отношение. — Отъ намеренитѣ до сега писмени и други паметници отъ нашето минало не се знае, че въ България е имало монетарници. За това трѣбваше да се сѫди само отъ обстоятелството, че има български монети, следователно, трѣбва да има и монетарници, но кѫде е било тѣхното мѣстонахождение никой не можалъ да знае положително, а само чрезъ догадки. Благодарение, обаче, на монетитѣ днесъ положително знаемъ, че въ времето на царь Ив. Александра въ Търново имало монетарница. Това узнаваме отъ меднитѣ монети, върху които личи този царь и на опакото изображение на крепостни стени, съкратено името на гр. Търново **T N B**, кѫдето били сѣчени монетитѣ. [1]). Това доказва още, че въ Търново освенъ другитѣ занаяти цъфтяло и златарство и гравйорство, безъ които е невъзможно да може да сѫществува една монетарница.

Освенъ тѣзи занаяти въ Търново въ XIV в. било развито до висока степень и искуството за зидане на крепости, което се доказва отъ оцелѣлитѣ до наши дни развалини отъ крепоститѣ на Царевецъ и Трапезица. За изгледа и архитектурната форма на тѣзи крепости дължимъ пакъ на монетитѣ отъ сѫщия царь, върху които сѫ представени тѣзи крепости съ сводеститѣ порти и кулитѣ по тѣхъ.

Ако да не бѣха тѣзи монети не щѣхме днесъ да имаме понятие за изгледа на тѣзи крепости.

Монетарници трѣбва да е имало навѣрно и въ Видинъ, като столица на самостоятелното Срацимирово царство и тамъ да сѫ сѣчени срацимировитѣ монети. Обаче това е само едно предположение, понеже нѣмаме никакви доказателства за това.

Значение на монетитѣ въ археологическо отношение. — Монетитѣ иматъ голѣмо значение и за археологията, като средство за опредѣляне датата и епохата на стари градове, калета, църкви, монастири, гробове и др. старини. За това нумизматиката наричатъ факла на археологията. Ако напр. една открита находка на старини, нѣма и монета, не винаги може съ положителность да се опредѣли епохата на старинитѣ. Находка лесно се опредѣля, придружена съ монета. Сѫщото е и за сгради и гробове.

---

[1]) Споредъ сведенията, които имà любезностьта да ми даде г. К. Шкорпилъ, въ Търново по предание и днесъ една местность въ крепостьта при „Сарая“ се наричала „Тарапаната“. Навѣрно тукъ е била българската монетарница. Тамъ трѣбва да се направятъ разкопки, които ще допринесатъ много за изяснение на този въпросъ.

При една обиколка презъ 1921 г. изъ музеитѣ и археологическитѣ дружества въ България посетихъ и крепостьта при Провадия. Тамъ, на източната часть, е издълбана въ скалата искуствена пещера около 10 м. вѫтре въ скалата и около 2 м. висока. Тази пещера носи името „Тарапана“. Отъ намеренитѣ на крепостьта старини и отъ историческитѣ сведения се знае, че тази крепость била обитавана отъ времето на първото българско царство, както и отъ второто. Названието на пещерата дава поводъ да се предполага, че тя е била монетарница. Това мое мнение се подкрепя отъ обстоятелството, че неотдавна въ Франция се откри въ такава една пещера монетарница, дето се намериха монетни печати и монети отъ сѫщитѣ печати.

Всѣки археологъ при затрудненията си да опредѣли епохата или сюжета на известенъ паметникъ, надписъ, оржжие, ваза или гравирано камъче, той често пжти е принуденъ да прибегне към старитѣ монети, въ които ще намери аналогии и досещания и ще се осветли върху работата и издирванията си.

VII

ПЕЧАТИТѢ НА БЪЛГАРСКИТѢ ЦАРЕ И БОЛЯРИ

Както типа на монетитѣ, тъй и формата и типа на печатитѣ, българскитѣ царе и боляри сж заимствували отъ Византия, дето печатитѣ (bullae, sigilla, σφραγίδες = sceaux) бивали изливани най-често отъ олово и восъкъ, а по-рѣдко отъ злато и сребро [1]).

Печатитѣ служели за скрѣпяване на държавна и частна кореспонденция, на разни официални и частни грамоти и актове. Въ Византия златни и сребърни печати употребявали само царе въ дипломатическитѣ си кореспонденции съ чуждитѣ господари и васали. Оловени печати употрѣбявали всички, отъ царя до последния поданикъ. Съ тѣхъ завѣрявали своята кореспонденция и осигурявали нейната тайна. До колко било развито въ Византия употрѣблението на печата се вижда отъ голѣмата серия на византийскитѣ печати, издадени въ Sigillographie de l'Empire byzantin (Paris 1834 г.) отъ G. Schlumberger и др. учени, като Панченко въ Известія Рус. Арх. Института въ Константинополѣ, т. VIII 1913 стр. 198—243 и табл. XXVIII—XXXIII и пр.

Поради обстоятелството, че въ Византия постжпвали на служба разни „варвари", които достигали до най високи длъжности и положение, макаръ и да били неграмотни, употрѣблението на печата е било извънредно много развито. Печатътъ е служелъ на неграмотнитѣ, както и на грамотнитѣ и образованитѣ, и за подписъ, който завѣрявалъ или замѣствалъ подписътъ.

Отъ писменнитѣ паметници знаемъ, че съ златни, сребърни и оловени печати си служили и българскитѣ царе. Съ тѣзи печати скрепявали разни актове, укази и грамоти. Въ българската история изрично се споменуватъ грамоти, скрепени съ златни печати или хрисовули — χρησόβουλλος λόγος — **хрїсωвоулъ** — *златопечатно слово* [2]). Върху хрисовулитѣ не се подписвали царетѣ, а за доказателство, че хрисовулътъ излиза отъ тѣхната власть и ржка, служилъ златенъ или сребъренъ печатъ, прикаченъ на долния край на хрисовула [3]) и продупченъ отвѣсно, за да може да се прокара прѣзъ него връвъ за прикрѣпване къмъ документа или писмото.

---

[1]) Schlumberger, Sigillographie de l'Empire byzantin, Paris 1884 стр. 8 сл.

[2]) Иречекъ, Історія Болгаръ, Одеса 1878 г. стр. 527—529. — Ильинскій, Грамоты Болгарскихъ царей, Москва 1911, стр. 33 слѣд.

[3]) Бобчевъ, История на Старобългарското право, София 1910 г., стр. 182.

До днесъ сж известни само следнитѣ печати на български царе и боляри: 1) Оловени: отъ Сермона, Самуилъ Алусиана; отъ царь Бориса, намеренъ въ Варненско, Асѣня I, Борила, Ивайло. 2) Златни: отъ царь Ив. Асѣня II върху компликация на христовула на Ивана Калимана I, въ Заграфския монастиръ [1]); отъ Константинъ Асѣня; отъ царь Ив. Александра върху грамотата, дадена на Орѣховския монастиръ, сега въ Хилендарския монастиръ [2]). 3) Позлатени: отъ Ив. Александра; Иванъ Шишмана върху грамотата, дарена на Рилския монастиръ [3]). До сега други български печати не сж известни на менъ. Горнитѣ описвамъ въ края на настоящия трудъ, фотографическитѣ снимки давамъ върху отдѣлна таблица.

Отъ печатитѣ на Сермона и Самуилъ Алусиана трѣбва да се заключи, че и отдѣлни официални лица въ България сж си служили съ печати, както е било въ Византия. Горното се подкрепва и съ обстоятелството, че сребърни печати и такива върху камъкъ, както и пръстени съ лични имена, сж били въ употрѣбление (вместо подписи и за скрепяване на подписи върху записи, продавателни и пр.), както въ по-старо, тъй и до последно време въ България.

Освенъ това въ края давамъ описание и образи на оловенитѣ печати на славянитѣ, преселени въ VII в. отъ България въ Азия; на византийскитѣ управители на България следъ покорението ѝ отъ Василий Българоубиеца презъ XI в. и др.

VIII

ОПИСАНИЕ НА МОНЕТИТѢ

1. Стратилатъ Сермонъ (1019 г.)

Исторически бележки. — Споредъ Кедрина, следъ покоряването България отъ Василий II Българоубиеца и убийството, при обсадата на Ограхиумъ при Драчъ, на Иванъ Владислава, последенъ царь отъ третата българска династия на първото българско царство, напразна била борбата на българскитѣ военоначалници Фружина, Ивеца, Николица и др. Тѣ, както и всички други боляри, били подчинени подъ властьта на Василий II. Само Сермонъ, казва Кедринъ, началникъ на войскитѣ и управитель на знаменитата крепость при Сирмиумъ, братъ на Нестога, не се подчини: μόνος δὲ ὁ τοῦ Σιρμίου κρατῶν ἀδελφὸς τοῦ Νεστόγγου Σέρμων πυθῆσαι οὐκ ἤθελε.

Като се научилъ за смъртьта на царь Владислава, Сермонъ се провъзгласилъ за самостоятеленъ, независимъ господарь на управляваната отъ него

[1]) А. П. Стоиловъ въ Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin, 1908 стр. 81—96. — Ильинскій цит. съч. стр. 12.

[2]) Ильинскій, цит. съч. стр. 24—29 и табл. № 4. — Баласчевъ въ Минало год. I 1909 стр. 401.

[3]) Ильинскій, цит. съч. стр. 26—29 и Табл. № 5. — Минало год. I, 1909 стр. 400—411.

область, и сѣкълъ монети, тогава още или пъкъ при самата обсада на крепостьта презъ 1019 год. (За тази обсада Кедринъ не съобщава никакви подробности. Споредъ Диогена крепостьта е паднала следъ коварното убийство на нейния началникъ и защитникъ — Сермона).

Тукъ давамъ описанието на една отъ тѣзи златни български монети, както го намирамъ у Шлюмберже [1]).

Златни монети отъ Стратилатъ Сермона

1. Лице: Монограма, образувана отъ буквитѣ: ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ (Θεοτόκε Βοήθει).

Опако: Гръцки надписъ въ три реда: ΖΕΡΜ-ΩCΤΡ-ΤΗΛΑΤ за ΖΕΡΜΩ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤ. Първитѣ две букви отъ третия редъ сж съединени. Всѣки редъ е поставенъ между двойни хоризонтални линии, както е върху монетитѣ на Крали Марка [2]).

Цѣлиятъ надписъ, преведенъ на български, гласи: Богородице, помагай на Стратилата Сермона! Обр. 1.

Споредъ Шлюмберже, тѣзи монети били малки и толкозъ тънки, че на нѣкои мѣста се сливало лицето съ опакото. Отъ тѣхъ не може да се предаде фотографическа снимка, понеже не може да се направи нужниятъ отпечатъкъ. При все това, надписътъ билъ много ясенъ и отчетливъ.

Обр. 1. — Златна монета отъ Сермона.

2. Ив. Асѣнь II (1218—1241 г.)

Исторически белѣжки. — Както за всички български царе, тъй и за Иванъ Асѣня II, синъ стараго Асѣнѣ царѣ, както той самъ се нарича въ своя търновски надписъ отъ 1230 год. (въ църквата „Св. Четиридесеть мжченици") не знаемъ деньтъ и годината на рождението му.

Веднага следъ тайнственото убийство на царь Калояна предъ Солунъ (1207 год.), въ което се подържа, че ималъ пръстъ Борилъ, тогава малолѣтниятъ Ив. Асѣнъ, макаръ законенъ наследникъ на престола, билъ принуденъ да избѣга въ южна Русия. Своитѣ блѣскави военни и държавнически дарби младиятъ Асѣнь проявилъ още въ Русия, дето е проживялъ 4 години. Взелъ съ себе си единъ воененъ отрядъ, а на помощь призовалъ тримата князе отъ Кумания съ отрядитѣ имъ, Асѣнь се отправилъ за България да завземе бащиното си наследство. Седемъ години се борилъ той съ узурпатора Борила, привлѣкълъ на своя

[1]) Revue Archéologique 1877 I стр. 173 след.

[2]) Срав. Мушмовъ, Античнитѣ монети, стр. 501 и табл. LXVIII 9. — Ljubić, Opis стр. 175 и табл. XI 2 и 185 табл. XI 5.

[illegible]

Ив. Асѣнь II [illegible]

[illegible]

коию [illegible] вѣротърпимость [illegible] походъ. Царь [illegible]

Въпреки [illegible] води война. [illegible] билъ нарушенъ отъ [illegible] Тодоръ II Ангелъ Ком[illegible] била за гърцитѣ гибе[illegible] били разбити и пленени [illegible] Одринъ.

Въ паметь на Клюкот[illegible] (9 мартъ 1230 год.) царь Асѣнь II [illegible] Св. Четиридесеть мжченици въ Т[illegible] тази битка. Асѣнь II е носилъ [illegible]

Асѣнь II самъ провъзгласилъ въ [illegible] църква, а въ 1235 год. била възста[illegible]

Въ юни 1241 год. умрѣлъ ве[illegible]

Величието на България въ времето [illegible] отъ неговата личность, затова следъ [illegible] да отпада.

Отъ царь Асѣня II за сега сж известни [illegible]

---

¹) Отъ последнитѣ изследвания на писменит[illegible] подъ върховната власть на Асѣня II. Срав. Минало, год. [illegible]

дреха, [illegible]а къмъ [illegible]а глава [illegible] си ржка [illegible]abarum) [illegible]ршва въ [illegible]ъ нея с,

[illegible]не).

[illegible] славя, а въ [illegible]. Монетата [illegible] Неизвестна

[illegible]ета отъ Асѣня II.

[illegible]рната монета;

[illegible]не). Въ полето

[illegible]ято прилича на

область, и сѣкълъ монети, тогава още или пъкъ при самата обсада на крепостьта презъ 1019 год. (За тази обсада Кедринъ не съобщава никакви подробности. Споредъ Диогена крепостьта е паднала следъ коварното убийство на нейния началникъ и защитникъ — Сермона).

Тукъ давамъ описанието на една отъ тѣзи златни български монети, както го намирамъ у Шлюмберже [1]).

Златни монети отъ Стратилатъ Сермона

1. Лице: Монограма, образувана отъ буквитѣ: ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΕΙ (Θεοτόκε Βοήθει).

Опако: Гръцки надписъ въ три реда: ΖΕΡΜ-ΩСТР-ΤΗΛΑΤ за ΖΕΡΜΩ ΣΤΡΑ ΤΗΛΑΤ. Първитѣ две букви отъ третия редъ сѫ съединени. Всѣки редъ е поставенъ между двойни хоризонтални линии, както е върху монетитѣ на Крали Марка [2]).

Цѣлиятъ надписъ, преведенъ на български, гласи: Богородице, помагай на Стратилата Сермона! Обр. 1.

Споредъ Шлюмберже, тѣзи монети били малки и толкозъ тънки, че на нѣкои мѣста се сливало лицето съ опакото. Отъ тѣхъ не може да се предаде фотографическа снимка, понеже не може да се направи нужниятъ отпечатъкъ. При все това, надписътъ билъ много ясенъ и отчетливъ.

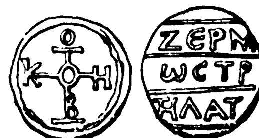

Обр. 1. — Златна монета отъ Сермона.

2. Ив. Асѣнь II (1218—1241 г.)

Исторически белѣжки. — Както за всички български царе, тъй и за Иванъ Асѣня II, синъ стараго Асѣнѣ царѣ, както той самъ се нарича въ своя търновски надписъ отъ 1230 год. (въ църквата „Св. Четиридесеть мѫченици") не знаемъ деньтъ и годината на рождението му.

Веднага следъ тайнственото убийство на царь Калояна предъ Солунъ (1207 год.), въ което се подържа, че ималъ пръстъ Борилъ, тогава малолѣтниятъ Ив. Асѣнъ, макаръ законенъ наследникъ на престола, билъ принуденъ да избѣга въ южна Русия. Своитѣ блѣскави военни и държавнически дарби младиятъ Асѣнь проявилъ още въ Русия, дето е проживялъ 4 години. Взелъ съ себе си единъ военнъ отрядъ, а на помощь призовалъ тримата князе отъ Кумания съ отрядитѣ имъ, Асѣнь се отправилъ за България да завземе бащиното си наследство. Седемъ години се борилъ той съ узурпатора Борила, привлѣкълъ на своя

[1]) Revue Archéologique 1877 I стр. 173 след.

[2]) Срав. Мушмовъ, Античнитѣ монети, стр. 501 и табл. LXVIII 9. — Ljubić, Opis стр. 175 и табл. XI 2 и 185 табл. XI 5.

страна голѣма часть отъ болярството, до като узурпатора избѣгалъ отъ Търново, обаче въ 1218 год. падналъ въ пленъ и билъ ослѣпенъ по тогавашнитѣ обичаи.

Следъ като поелъ върховната власть, царь Асѣнь се заелъ да умиротвори и нареди разстроеното българско царство. И той не само постигналъ това, но и обединилъ всички българи.

При царь Ив. Асѣня II — единъ отъ най-великитѣ български царе — България е достигнала най-голѣмъ разцвѣтъ. Българското царство се е простирало до тритѣ морета: Черно, Бѣло и Адриатическо. Освенъ Дунавска България, то обхващало Браничево и Бѣлградъ, Нишъ и Кюстендилъ, Тракия съ Димотика и Одринъ, цѣла Македония съ Солунъ[1]), Албания съ Елбасанъ и Дурацо.

Ив. Асѣнь II се грижилъ и за економическото повдигане на народа си, като подържалъ търговски сношения съ цѣлъ изтокъ и съ западна Европа, посрѣдствомъ дубровничанитѣ, на които съ грамоти далъ права, свободно да търгуватъ въ България и въ подчиненитѣ му солунско и епирско деспотства (сѫщитѣ права добилъ и за българскитѣ търговци въ Дубровникъ).

Той билъ кротъкъ, инъкъ вѣротърпимъ и човѣколюбивъ, обичали го даже и гърцитѣ. Всички го считали за забелѣжителенъ човѣкъ. До като на западъ еретицитѣ били преследвани съ огънь и мечъ, въ царството на Ив. Асѣня спокойно едни до други живеяли православни, католици и богомили. За тази му вѣротърпимость папата го отлъчилъ отъ църквата и заплашилъ съ кръстоносенъ походъ. Царь Асѣнь нито се уплашилъ, нито измѣнилъ своитѣ убеждения.

Въпреки миролюбието си той билъ принуденъ, поради гръцка измѣна, да води война. Мирниятъ договоръ, сключенъ между България и Солунската империя, билъ нарушенъ отъ гърцитѣ. Войната между Солунскиятъ императоръ киръ Тодоръ II Ангелъ Комнинъ и българскиятъ царь Ив. Асѣнь II била неминуема. Тя била за гърцитѣ гибелна. Въ 1230 год. киръ Тодоръ, болѣритѣ и войскитѣ му били разбити и пленени при с. Клокотница (сега Семидже) между Пловдивъ и Одринъ.

Въ паметь на Клокотнишката битка, станала въ деня на Св. 40 мѫченици (9 мартъ 1230 год.) царь Асѣнь II издигналъ и изписалъ съ фрески църквата Св. Четиридесеть мѫченици въ Търново, съ мраморенъ надписъ за споменъ на тази битка. Асѣнь II е носилъ титлата: царь на българитѣ и гърцитѣ.

Асѣнь II самъ провъзгласилъ въ 1232 год. самостойностьта на българската църква, а въ 1235 год. била възстановена българската патриаршия.

Въ юни 1241 год. умрѣлъ великиятъ български царь Иоанъ Асѣнь II.

Величието на България въ времето на царь Асѣня II се крепѣло само отъ неговата личность, затова следъ смъртьта му царството започнало бързо да отпада.

Отъ царь Асѣня II за сега сѫ известни сребърни и медни монети.

---

[1]) Отъ последнитѣ изследвания на писменитѣ паметници се доказа, че Солунъ билъ подъ върховната власть на Асѣня II. Срав. Минало, год. II. кн. 7, 1912, стр. 259—272.

А. Сребърни монети отъ Ив. Асѣня II

Монети съ два образа

2. Лице: Въ дѣсно светецъ (навѣрно св. Димитри) съ осѣнка около главата, облѣченъ въ фелонъ, разгърнатъ въ долната часть, правъ на срѣща, съ дѣсната ржка подава знаме на дълга върлина на Асѣня, който стои до него, а въ лѣвата държи евангелие; царьтъ, съ низка корона на глава, украсена съ висулки при ушитѣ, съ дѣсната си ржка поема знамето отъ светеца. Въ полето въ лѣво, отъ дѣсно къмъ лѣво, надписъ съ български букви асѣнь; буквитѣ є и ь сж обърнати; въ дѣсно, отъ лѣво на дѣсно, другъ надписъ а с є н (асєн).

Изображението и надписътъ сж въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Христосъ съ осѣнка около главата, седналъ на престолъ насрѣща, съ прибрани ржце; горе знацитѣ ІС—ХС. Монетата е плоска, диам. 20 мм., 1·35 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 2 и **Табл. I.**[1])

Сбр. 2. — Сребърна монета отъ Асѣня II.

3. Лице: Сжщото изображение, както предидущето. При тази монета запазено е само името а с є н въ сжщата форма, както по-горе, а надписътъ въ лѣво е изтритъ.

Опакото е сжщото, както предидущето. Монетата е плоска, диам, 20 мм. Отъ сбирката на Дръ К. Щокертъ въ Виена. Обр. 3 и **Табл. I.**

Обр. 3. — Сребърна монета отъ Асѣня II.

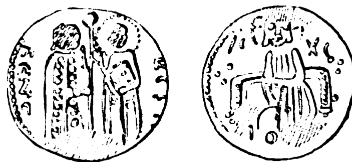

Обр. 3а. — Сребърна монета отъ Асѣня II.

3а. Лице: Сжщото изображение, както при брой 2 и 3, Тукъ ясно личи, че царьтъ въ лѣвата си ржка държи свитъкъ, а съ дѣсната поема знамето. Въ лѣво, отъ дѣсно къмъ лѣво, надписъ: асєнь; буквата є обърната и недовършена; въ дѣсно, отъ лѣво къмъ дѣсно, надписъ: ɐсєн; буквата а обърната.

Опакото сжщото, както предидущитѣ. Плоска, продупчена, диам. 20 мм., 1·35 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей. Последна придобивка. Обр. 3а.

---

[1]) Нумерата на монетитѣ върху таблицитѣ отговарятъ на поредвитѣ нумера въ текста.

Б. Медни монети отъ Ив. Асѣня II

а) Монети съ два образа

4. Лице: Въ дѣсно св. Димитъръ съ осѣнка около главата, въ кѫса дреха, правъ, на срѣща, съ лѣвата си рѫка държи за дръжката мечъ, съ върха къмъ земята; до него, въ лѣво, Ив. Асѣнь правъ, въ богато царско облѣкло, на глава съ низка корона, украсена съ дълги бисерни висулки; царьтъ въ дѣсната си рѫка държи скиптъръ съ кръстъ на върха. Между светеца и царя препорецъ (labarum) на дълга върлина, долниятъ ѝ край опира до земята, а горниятъ — завършва въ видъ на звезда; въ полето, при дѣсната рѫка на царя, букви: ω и подъ нея с,

по-доле монограмата ЦР [1]) (І)ω(ань А)сє(нь) царь.

Въ полето въ дѣсно вертикаленъ надпись
СТ
ЪІ
Д
М
Н
Т
(скатъі Д(н)мит(рнє).

Опако: Бюстъ на Христа до пояса, съ дѣсната рѫка благославя, а въ лѣвата държи евангелие; около главата му осѣнка и знацитѣ IC—XC. Монетата е корубеста, диам. 28 мм., 4·58 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Неизвестна на Любича. Обр. 4 и **Табл. I.**

Обр. 4. — Медна монета отъ Асѣня II.

Обр. 5. — Медна монета отъ Асѣня II.

5. Лице: Изображението е почти еднакво съ онова на горната монета; въ полето въ дѣсно вертикаленъ надпись
СТ
ЪІ
Д
М
Т
І
скатъі Д(н)м(н)тр(нє). Въ полето въ лѣво, до дѣсното рамо на царя, запазена само буквата ω, която прилича на монограмата ЦР, безъ долната чъртица.

---

[1]) Този знакъ на всѣкѫде ще се замѣства съ буквитѣ ЦР.

Опакото сжщото, както на първата монета. И тази монета е корубеста, диам. 27 мм., 4·20 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Неизвестна на Любича. Обр. 5.

6. Лице: Лицето е сжщото, както при брой 4 и 5; въ полето въ лѣво, горе, следи отъ надписъ, а по-доле добре запазена монограмата ЦР; въ дѣсно надписътъ изтритъ.

Опако: Сжщото, както при двѣтѣ по-горни монети. Монетата корубеста, диам. 27 мм. Отъ Пловдивската Народна Библиотека. Неизвестна на Любича. Обр. 6 и **Табл. I.**

Обр. 6. — Медна монета отъ Асѣня II.

И тритѣ тѣзи монети сж еднакви по типъ и направа. Благодарение на добре запазената монограма ЦР, нѣма никакво съмнение, че тѣ сж български. При бр. 4 и 5 добре е запазенъ славянскиятъ надписъ, отъ който узнаваме, че светецътъ е св. Димитъръ. Стилътъ и на тритѣ монети е чисто византийски, отъ XII вѣкъ. Той наподобява монетитѣ на Ивана II Комнинъ[1]) (1118—1143), Мануила I Комнинъ[2]) (1143—1180), Исака II Ангелъ[3]) (1185—1195) и донѣкжде тѣзи на Теодора III Ватаци (1255—1259). Ако не бѣха запазени монограмитѣ и славянскиятъ надписъ, тѣзи монети навѣрно биха били отнесени къмъ нѣкой отъ горнитѣ византийски императори.

Сравнени съ известнитѣ досега български монети, тѣзи екземпляри се различаватъ значително по стилъ и типъ. Монети съ изображение на две фигури имаме, както ще видимъ по-доле, още отъ следнитѣ български царе: Михаилъ Асѣнь, Михаилъ и Ирина, Георги Тертеръ, Тодоръ Светославъ и синъ му Георги II Тертеръ, Михаилъ Шишманъ и синъ му Иванъ Стефанъ, Ив. Александъръ и синъ му Михаилъ, Светославъ и синъ му Константинъ. Обаче нито една отъ монетитѣ на тѣзи царе не прилича на Асѣновитѣ. Тѣ всички (освенъ при Михаилъ Асѣня и Г. Тертера) иматъ на лицето си два образа на царе (при Г. Тертеръ светецъ) облечени въ дълги царски одежди, докато върху тѣзи монети въ дѣсно е представенъ св. Димитъръ и до него царска фигура съ корона на главата.

Наистина по сребърнитѣ монети отъ Асѣня II, Михаилъ Асѣня и Тертера е изобразенъ, както ще видимъ по-доле, заедно съ царя и светецъ, който подава знаме на последния. Обаче стилътъ и типътъ на тѣзи монети сж съвсѣмъ други. Тѣ сж сребърни и плоски, сѣчени по венециански типъ, съ латински надписъ, безъ характерната монограма ЦР. Меднитѣ не могатъ да се припишатъ на Михаила, тѣ сж отъ типа на византийскитѣ монети отъ XII и началото на XIII вѣкъ и трѣбва

---

[1]) Sabatier. Цит. съч. II 197, 6 табл. LIII, 16; Wroth, Цит. съч. II, 1908, табл. LXVIII 2.
[2]) Wroth II табл. LXIX 9 и 10, LXX 2.
[3]) Wroth II стр. 591, табл. LXXII 3 и 4; Sabatier II стр. 223, 4, табл. LVII 18.

да се отнесатъ къмъ българскитѣ царе отъ сжщата епоха, а именно Асѣня I (1186—1195 год.), Калояна (1197—1207), Борила (1207—1218) или Асѣня II (1218—1241 год.). Въпросъ е само, на кого отъ тѣзи царе тѣ трѣбва да се припишатъ. Азъ ги отдавамъ на последния. Двeтѣ отъ тѣзи монети сж издадени отъ менъ[1]).

б) Монети съ единъ образъ, кръстъ и монограми

7. Лице: Ив. Асѣнь, на главата съ низка корона, украсена съ висулки, правъ на срѣща, въ дѣсна ржка държи кръстъ, въ лѣвата — държава (кълбо). Въ полето отъ дѣсно, надъ лѣвата ржка на царя, монограмата ЦР въ негативна форма; подъ нея монограма отъ буквитѣ ас(ѣнь). Печатътъ е билъ изработенъ съ груби контури и затова върху монетата не личатъ никакви подробности на образа и облеклото. Фигурата е била въ зрънчестъ кржгъ, който сега е запазенъ отчасти.

Опако: Кръстъ, украсенъ въ долния край съ акантови листа. Опакото на монетата е силно повредено. Монетата е плоска, диам. 22 мм., 1.83 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 7.

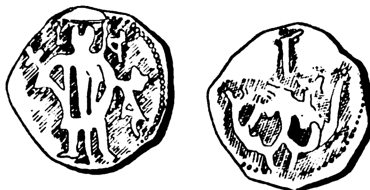

Обр. 7. — Медна монета отъ Асѣня II.

Тази монета, по грубия си стилъ, никакъ не прилича за Асѣнова, обаче монограмата е много ясна и затова я отдавамъ на този царь. Издадена е отъ менъ[2]).

3. Ирина съ сина си Михаилъ Асѣня (1242—1246 г.)

Исторически бележки. — Ирина била дъщеря на плененият отъ Ив. Асѣня Солунския императоръ Киръ Тодоръ. Ив. Асѣнь II се оженилъ за нея въ 1238 год., когата баща й билъ още пленникъ при него. Ирина е известна като голѣма интригантка; съ нейно съдействие е билъ отровенъ Калиманъ I, за да тури на престола сина си Михаила. Тя е била истинска ржководителка на сждбинитѣ на България въ време на царуването на нейния малолѣтенъ синъ Михаилъ. Като регентка и настойница сѣкла е монети съ своя ликъ и оня на сина си Михаила.

Сребърни монети отъ Ирина съ Михаила

8. Лице: Царица Ирина съ сина си Михаила съ високи зжбести корони на главитѣ, въ богато царско облѣкло, прави на срѣща, държатъ заедно дългъ двоенъ кръстъ, който опира до земята; свободнитѣ имъ ржце сж сложени на

[1]) Мушмовъ, Двѣ неиздадени български монети въ Извѣстия на Българ. Арх. Д-во томъ III. св. 2, 1913 год., стр. 223—234 и табл. IV 1 и 2.

[2]) Античнитѣ монети № 7463 и табл. LXIII, 3.

ѓърдитѣ. При лѣвата фигура, която трѣбва да представя Ирина, надписъ, който начева отъ лѣво къмъ дѣсно: ц. єрина, при дѣсната, която представя Михаила, надписътъ начева отъ горе на доле: ц. міхаіл. За забелѣзване е, че високитѣ зѫбести корони не се срещатъ върху никоя отъ досега известните български монети.

Опако: Христосъ съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ ІС—ХС, седналъ на престолъ на срѣща, въ скута си държи евангелие. Монетата има диам. 20 мм. 1·73 гр. Обр. 8.

Монетата бѣ притежание на полковникъ Ханджиевъ сега въ Пловдивската Народна Библиотека. Подобенъ екземпляръ описва и Любичъ, Opis, стр. 20 № 1 и табл. II 17. За сега сѫ известни само тѣзи два екземпляра отъ Ирина и Михаила. Този екземпляръ е издаденъ отъ менъ (Антич. монети № 7466 и Изв. Бъл. Арх. Д-во IV 1914 стр. 52).

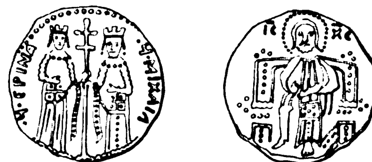

Обр. 8. — Сребърна монета отъ Ирина и Михаила.

4. Михаилъ Асѣнь (1246—1256 г.)

Исторически белѣжки. — Следъ смъртьта на Ив. Асѣня II възцарилъ се синъ му Калиманъ I, роденъ отъ маджарката Мария. Обаче той въ 1246 година билъ отровенъ отъ хората на Ирина, за да възцари, подъ свое регентство, сина си Михаила и за да изгуби скоро половината отъ великото Асѣново господарство.

Презъ 1254—1256 год. Михаилъ водилъ война съ византийцитѣ. Тя излезна несполучлива за него, той изгубилъ обичьта на народа и презъ следнята година билъ убитъ въ Търново отъ братовчеда си Калимана II, съ съдействието на недоволнитѣ български боляри.

Съ смъртьта на Михаила се затрила и династията на Асѣновци. Настанали страшни вѫтрешни смутове. Царь Михаилъ билъ женենъ за дъщерята на рускиятъ князь Ростиславъ, която Калиманъ, следъ убиството на първия, заграбилъ. Ростиславъ се намѣсилъ въ вѫтрешнитѣ работи на България и се провъзгласилъ за български царь съ титлата imperator Bulgarorum. Следъ убиството на Калимана II, боляритѣ избрали за български царь Константина, синътъ на Тиха.

Отъ Михаилъ Асѣня сѫ известни сребърни грошове съ неговия ликъ, сѣчени по венециански образецъ.

Сребърни монети отъ Михаилъ Асѣня

9. Лице: Въ дѣсно Св. Димитъръ[1]) съ осѣнка около главата, облѣченъ въ дълги дрехи, правъ, на срѣща, съ дѣсна рѫка подава знаме на дълга върлина на Михаила, който стои до него, въ лѣвата държи евангелие. Михаилъ

[1]) Не може да има съмнение, че светецътъ представя Св. Димитрия, защото е известно, че и Асѣнь II, бащата на Михаила, е ималъ за патронъ Св. Димитрия. Сравни Извест. на Бъл. Арх. Д-во, III стр. 230.

гологлавъ, въ дълга дреха, съ дѣсна ржка поема знамето, което му подава светеца. Въ полето, въ дѣсно, надписъ съ латински букви: MIhOIL, а въ лѣво: ASENVS; въ срѣдата при главата на Михаила: I P R т. е. imperator. Надписътъ се чете: Михаилъ Асѣнь Императоръ. Изображението и надписътъ сж въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Христосъ съ осѣнка на главата, седналъ на престолъ, на срѣща, дѣсната ржка на гърдитѣ, съ лѣвата държи свитъкъ. При главата му съкращенията IC—XC. Образътъ е въ зрънчестъ кржгъ. Монетата е сребъренъ грошъ отъ венециански стилъ; диам. 21 мм.; тежи 2·55 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 9 и **Табл. I.**

Обр. 9. — Сребърна монета отъ Михаилъ Асѣня.

Обр. 10. — Сребърна монета отъ Михаилъ Асѣня.

Любичъ описва и други четири монети отъ сжщия типъ [1]). Този екземпляръ е издаденъ отъ менъ [2]).

10. Лице: ASENV MIhOI, сжщото изобретение.

Въ срѣдата между главитѣ на Михайла и светеца I P R

Опакото сжщото. Монетата е сребъренъ грошъ, диам. 20 мм., 1·40 гр. Отъ сбирката на Народния Музей № 544. Обр. 10.

5. Константинъ Асѣнь (1257—1277 г.)

Исторически белѣжки. — Съ прекратяването династията на Асѣновци, единствениятъ кандидатъ билъ Мицо, жененъ за сестра на Михаилъ Асѣня. Но той билъ ленивъ и негоденъ. Затова българскитѣ боляри отхвърлили неговата кандидатура и избрали за царь храбрия и уменъ Константинъ. Неговитѣ владения се намирали около София и Витоша. За да осигури династията си, той напусналъ първата си жена и се оженилъ за дъщерята на византийския императоръ Тодоръ II Ласкари, Ирина, внучка на Ив. Асѣня II и се нарекълъ Константинъ Асѣнь. (Ликоветѣ на Константина и Ирина се намиратъ заграфисани, въ естествена величина, въ Боянската църква Св. Пантелеймонъ централната — двуетажната — часть на

[1]) Opis, стр. 19—20 и табл. II 15 и 16.

[2]) Антич. монети № 7464 и табл. LXIII 13; Изв. на Бъл. Арх. Д-во. IV стр. 53.

която била издигната и заграфисана отъ братовчеда на царь Константина, севастократора Калоянъ въ 1259 год. (И ликоветѣ на Калояна съ жена му Десислава, като ктитори, сѫ представени сѫщо въ естествена величина въ сѫщата Боянска църква.[1])

Въ 1270 год. царица Ирина умрѣла. Царь Константинъ се оженилъ за Мария, племѣницата на византийския императоръ Михаила VIII Палеологъ. Трона на Константина билъ оспорванъ отъ маджаритѣ, които искали да поставятъ на българския престолъ своя васалъ Ростислава. Войната съ тѣхъ, започната още съ самото възцаряване на Константина, се продължила доста дълго. Въ началото щастието било промѣнчиво. Обаче въ края маджаритѣ превзели Видинъ, Плѣвенъ и достигнали до Търново и ги дали на своя васалъ Якова Светославъ, руски князь. Между това Мицо не билъ победенъ и борбата съ него още продължавала. Той надвилъ Константина, който се затворилъ въ Станимака и потърсилъ помощь отъ гърцитѣ. Тѣ това и търсили. Съ гръцка помощь, той надвилъ Мица и го заставилъ да се затвори въ Месемврия. Но и Мицо се обърналъ за помощь къмъ императора, като обещалъ да му предаде града. Михаилъ Палеологъ изменилъ на Константинъ Асѣня, изпратилъ войска да завземе Месемврия, а Мица прибралъ въ Цариградъ. Следъ това гърцитѣ завзели Анхиало и всичката земя въ източна Тракия до Балкана. Вѣроломната постѫпка на императора силно разярила царь Константина, но маджарската война не давала възможность на българския царь да си отмъсти, та българитѣ били принудени да отстѫпятъ на гърцитѣ всички завзети отъ тѣхъ земи.

Между маджарскиятъ кралъ Бѣла IV и сина му Стефана се породили недоразумения и борби, което накарало маджаритѣ да прекратятъ войната противъ България. Въ сѫщото време и на царь Константина се удало да си отмъсти на византийскиятъ императоръ Михаила Палеологъ. Царь Константинъ въ 1265 год. се съюзилъ съ татаритѣ; съ своя войска и единъ татарски отрядъ, преминалъ балкана, нападналъ византиицитѣ и опустошилъ цѣла източна Тракия.

Обаче маджаритѣ подновили нападенията си противъ българитѣ. Михаилъ Палеологъ се възползувалъ отъ това положение на българитѣ, сполучилъ да прогони българитѣ, които изгубили и северна Македония. Войната съ маджаритѣ се свършила въ 1267 г. Въ това време, между Бѣла IV и сина му Стефана пакъ се започнала борба. Царь Константинъ успѣлъ да възвърне назадъ земитѣ си, съ изключение на Видинската областъ, която се обособила като княжество на Якова Светославъ, които споредъ обстоятелствата, бивалъ принуденъ да приеме сюзеренството ту на маджарския кралъ, ту на българския царь.

При оженването на царь Константина за византийската княгина Мария било уговорено, императорътъ да отстѫпи на царя, като зестра, градоветѣ Анхиало и Месемврия. Обаче Михаилъ, подъ разни предлози, отказалъ да стори това, даже

[1]) Цвѣтни репродукции отъ ликоветѣ на царь Константина и царица Ирина въ списанието „Минало" I кн. I табл. I и II., а такива на Калояна и Десислава — въ сѫщото списание I, кн. 3, табл. I. — Репродукции отъ сѫщитѣ и въ Die Altbulgarische Kunst отъ проф. Б. Филовъ.

й когато на Константина се родилъ синъ отъ Мария. Тогава Константинъ обявилъ война на Византия, презъ 1272, въ която взелъ участие, като васалъ, деспотъ Яковъ Светославъ. Константинъ превзелъ не само Месемврия и Анхиало, но и много други градове по Черноморското крайбрѣжие, както и северна Македония съ Скопие. Отъ своя страна Михаилъ се съюзилъ съ татаритѣ и заставилъ Константинъ да отстѫпи завзетитѣ земи и да се помири.

Царь Константинъ си счупилъ крака и тежко заболѣлъ. Вмѣсто него, властолюбивата царица Мария, взела властьта въ рѫцетѣ си. Тя коронясала малолѣтния си синъ Михаила за царь и започнала да управлява, като регентка. Мария докарала, съ интригитѣ и преследванията си, голѣми бедствия на България. Първата й работа била да се отърве отъ всички мощни лица, които считала опасни за нейната власть, като започнала най-напредъ отъ деспота Яковъ Светослава.

Следъ войната презъ 1272 год. византийскиятъ императоръ Михаилъ Палеологъ, за да всее раздори въ България и да направи деспотъ Светослава, при сгоденъ случай, сериозенъ кандидатъ на българския престолъ, влѣзалъ въ преговори съ него и го оженилъ за втората дъщеря на Теодора II Ласкари. Съ този бракъ Светославъ ставалъ баджанакъ на българския царь Константина по първата му жена и получавалъ еднакви права съ него на българския престолъ, като мѫжъ на една отъ внучкитѣ на Иванъ Асѣня II. Но Мария схванала кроежитѣ на императора и намерила възможность да ги осуети. Тя примамила съ приструвки и обещания Светослава въ Търново, дето публично, въ време на едно тържествено богослужение, разтворила си царската мантия и съ едната си рѫка прегърнала него, а съ другата — сина си Михаила. Съ това тя осиновила по най-тържественъ начинъ Светослава, при всичко, че той, може би, билъ по старъ отъ нея. Тогава Светославъ се завърналъ въ владенията си съ надежда, че като осиновенъ отъ царицата, ще може единъ день да стане царь на България. Скоро обаче, измамениятъ деспотъ станалъ жертва на интригитѣ на новата си майка. Следъ това много отъ преданнитѣ на царя боляри загинали, единъ следъ други, отъ преследванията и коварствата на царицата, ала заедно съ нейното външно закрепване, растело и негодуванието противъ нея.

Освенъ отъ тиранията на царица Мария, народътъ страдалъ и отъ грабежитѣ и безчинствата на татаритѣ. Поради болестьта си и предъ тиранията на жена си, царь Константинъ изгубилъ всѣкакво значение. Боляритѣ били раздвоени и безсилни да се защитяватъ и спомагатъ на народа, затова въ народа се породило чувство на самозащита. Въ 1276 г. изъ срѣдата на народа се издигналъ Ивайло Бърдоквата, като спаситель на България. Той билъ отъ най-долното съсловие на народа, принадлежелъ на свиняритѣ, но билъ хитъръ, буденъ и съ предприемчивъ духъ. Той страдалъ отъ състрадание къмъ народнитѣ теглила и ималъ видения: Явявали му се светии и му казвали, че трѣбва да повдигне народа и да го освободи, като човекъ предопредѣленъ отъ Бога да спаси България отъ погибелъ. Събралъ малка дружина отъ свой близки, убедилъ ги въ своето предназначение и започналъ да напада и разбива пръснатитѣ по грабежъ татарски шайки. Раз-

несла се вестьта за Ивайло между нещастния изоставенъ народъ и скоро се събрала цѣла войска, съ която Ивайло започналъ да очиства България отъ татаритѣ. Цѣли области се отказали отъ царя и преминали къмъ Ивайло. Царь Константинъ, макаръ боленъ и изоставенъ отъ болярите си, събралъ войска и излезълъ противъ Ивайло, но билъ разбитъ и убитъ въ колесницата си. Следъ това крепоститѣ почнали да се предаватъ на Ивайло. Той билъ провъзгласенъ отъ народа за царь презъ зимата на 1277 год. Царица Мария се затворила съ вѣрнитѣ си хора въ крепоститѣ на Търново. Но впоследствие се помирила съ Ивайло и се оженила за него.

Отъ царь Константина за сега сж известни само медни монети.

Медни монети отъ Константинъ Асѣня

а) Монети съ образъ на конникъ

11. Лице: Царь Константинъ въ мантия, съ корона, украсена съ висулки, на конь, въ ходъ на дѣсно, въ дѣсната си ржка държи двоенъ византийски кръстъ, а въ лѣвата — юздитѣ на коня; отзадъ се развѣва мантията му по подобие на св. Георги. Въ полето при дѣсната ржка на царя надписъ: κωc / тан; надъ лѣвата ржка, която е издигната и държи юздитѣ на коня, личи часть отъ кржгъ (сводъ) и отгорѣ буквитѣ дн и до тѣхъ монограмата ЦРЬ въ позитивна форма. Цѣлиятъ надписъ трѣбва да се чете: **Кωстандннъ царь**.

Само тукъ и при бр. 15, царя държи двоенъ византийски кръстъ. Този кръстъ не се срѣща върху никои други български монети. Другитѣ монети на Константина отъ сжщия типъ сж съ обикновенъ кръстъ, както ще видимъ по-доле.

Обр. 11. — Медна монета отъ Константина.

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка около главата. Само въ лѣво е запазенъ знакътъ ІС. Монетата е плоска диам. 27 мм., 3·50 гр. Отъ сбирката на Народния Музей, намерихъ я между византийскитѣ монети. Обр. 11.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. на Бъл. Арх. Д-во VII стр. 125.

12. Сжщото изображение на царь Константина на конь. Въ полето въ лѣво, подъ развѣващата се мантия, надписъ: κωc / (т)анд / нн, а въ дѣсно, между главата на царя и оная на коня, навѣрно е представенъ сводътъ небесенъ, образуванъ отъ джга

съ краищата на доле и надъ нея монограмата ЦР. Царьтъ въ дѣсната си ржка държи кръстъ, а въ лѣвата юздитѣ на коня. Монетата при самата глава на царя е пробита съ остъръ предметъ.

Опако: Главата на Христа съ осѣнка и подъ нея знацитѣ ІС.

Монетата е корубеста, доста добрѣ запазена, диам. 27 мм., 3·82 гр., намерихъ я въ сбирката на Народ. Музей, между византийскитѣ монети. Обр. 12.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. на Бъл. Арх. Д-во VII стр. 125.

Обр. 12. — Медна монета отъ Константина.

13. Лице: Сжщото изображение на царь Константина на конь. Въ полето при дѣсното рамо на царя има надписъ, отъ който ясно личатъ буквитѣ кω
(с)тан
д(с)—Асѣнь
надъ главата на коня личи само с или є, тъй че цѣлиятъ надписъ трѣбва да гласи: **Кωстан(динъ) Асѣнь царь**. Въ полето въ дѣсно, при главата на царя, личи знакъ, приличенъ на монограмата отъ буквитѣ ЦР.

Опако: Бюстъ на Христа на срѣща съ осѣнка около главата.

Монетата е силно корубеста, диам. 24 мм., 2.58 гр. Особено е изтрито опакото, което е силно издуто. Представена за преглеждане отъ А. Кожухаровъ въ Ст.-Загора. До сега неиздадена. Обр. 13.

Обр. 13. — Медна монета отъ Константина.

14. Лице: Сжщото изображение на царь Константина на конь, на дѣсно, държи кръстъ. Въ полето, при дѣсната ржка на царя, личатъ буквитѣ кωс та ; въ полето въ дѣсно, при главата на царя, личи сводътъ небесенъ, обрисуванъ съ зрънчестъ полукржгъ; на сжщото мѣсто отгоре личи буквата д или Д и до нея наверно нн ЦР. Надписътъ трѣбва да се чете **Костаднnъ царь**.

Опако: Бюстъ на Христа до пояса, съ осѣнка на главата, навѣрно държи евангелие. Монетата е корубеста, пробита, диам. 25 мм., 2.47 гр. Отъ сбирката на полковникъ Ханджиевъ. До сега неиздадена. Обр. 14.

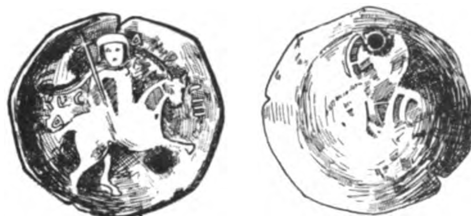

Обр. 14. — Медна монета отъ Константина.

15. Лице: Сжщото изображение на царь Константина на конь, на дѣсно, държи двоенъ кръстъ и юздитѣ на коня. При дѣсната му ржка надписъ кω стан

а горе при главата му, надъ небесния сводъ, който е означенъ съ линии — монограма ЦР въ позитивна форма.

Опако: Сжщия бюстъ съ знацитѣ іс—хр, съ дѣсната си ржка благославя, въ лѣвата държи евангелие.

Монетата е плоска, диам. 28 мм., 2·20 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей № 592. Обр. 15 и **Табл. I.**

Обр. 15. — Медна монета отъ Константина.

Освенъ горнитѣ монети въ сбирката на Народ. Музей открихъ, въ дубликатитѣ, още четири екземпляра съ конници, които сж доста зле запазени и затова не ги описвамъ тукъ по отдѣлно [1]).

б) Монети съ изображение царьтъ седналъ на тронъ

16. Лице: Царь Константинъ Асѣнь, въ богато украсено царско облѣкло, съ низка корона, украсена отъ странитѣ съ бисерни висулки, седналъ на престолъ, на срѣща, въ дѣсната ржка държи препорецъ, въ лѣвата — свитъкъ. Въ полето подъ препореца, е запазенъ следниятъ надписъ: кѡ / нст / ан

Въ полето въ дѣсно добре личи буквата а, а при самата му лѣва ржка слабо е запазена буквата с. Надъ буквата а монетата е ударена, затова почти е смазана монограмата ЦР. Цѣлиятъ надписъ гласи: **Кѡнстантинъ Асѣнь царь.** Горе въ полето, въ дѣсно, е сводътъ небесенъ, съ бисери, презъ който се подава Божията дѣсница, благославяща царя. Както свода, тъй и ржката сж силно сплескани отъ ударъ съ тжпо орждие.

Опако: равнораменenъ кръстъ съ широки краища, образуванъ отъ двойни линии. Въ горната часть на кръста, при раменетѣ, по една звезда шестоперка; въ долния край кръста е украсенъ съ по три точки.

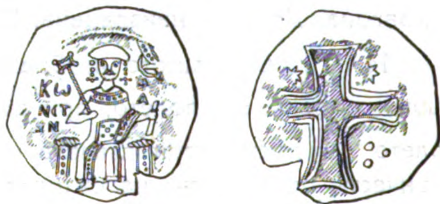

Обр. 16. — Медна монета отъ Константина.

Монетата е корубеста, диам. 27 мм., 1.52 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 16.

---

[1]) Лордъ Grantley, въ Numismatic Chronicle, London 1923, стр. 54 и табл. IV 7, публикува една монета отъ Константина съ конникъ на лицето и погрѣшно я отдава на Константина, синъ на Иоана II деспотъ на Неопатра, отъ края на XIII в. Върху представената фотографическа снимка много ясно личи монограмата отъ буквитѣ ЦР, въ полето въ дѣсно, при главата на царя. Като не е знаялъ значението на тази монограма, автора се е заблудилъ и погрѣшно опредѣлилъ монетата. По всичко личи, че тази монета, която била купена въ Турция, е българска отъ сжщата серия на Константиновитѣ монети, както горнитѣ подъ брой 11—15.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. д-во VI стр. 62. Само върху тия монети Константинъ е представенъ въ пълно царско достойнство, седналъ на престолъ, както не сж представени никои отъ византийскитѣ императори, съвременници на царь Константина. Този типъ рѣдко се срѣща и въ византийскитѣ монети; а отъ българскитѣ тѣзи сж единственитѣ до сега.

17. Лице. Сжщото изображение на царь Константина. Въ полето, подъ препореца, надписъ ко т н при лѣвата ржка на царя ас нь горе при лѣвото ухо монограмата **ЦР** въ позитивна форма. Въ полето въ дѣсно, горе, слабо личи небесниятъ сводъ.

Обр. 17. — Медна монета отъ Константина.

Опакото е сжщото. Монетата е корубеста, въ срѣдата продупчена, диам. 27 млм., 2 гр. Отъ сбирката на Народния Музей № 565, намерена въ с. Вресово, Айтоско. Обр. 17.

18. Лице: Сжщото изображение, както предидущето. Горе въ полето въ дѣсно е представенъ небесниятъ сводъ, украсенъ съ бисери, презъ който се подава Божията дѣсница, благославяща царя; въ полето при дѣсната ржка на царя е запазена само буквата ω, а всичко друго е изтрито; въ полето, въ дѣсно, което сжщо е смазано и изтрито, е запазена добре буквата с; по-горе отъ нея слабо личатъ слѣди отъ буква а; подъ свода добре е запазена монграмата **ЦР** съ титла.

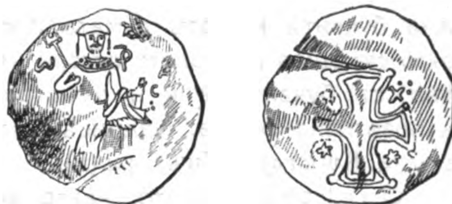

Обр. 18. — Медна монета отъ Константина.

Опакото е сжщото. Монетата въ долния край, силно повредена отъ ударъ съ тжпо орждие, е пропукана, та слабо личи само дѣсната страна отъ престола на царя. Монетата е корубеста, диам. 27 мм., 2.47 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 18 и **Табл. I.**

19. Лице: Сжщото изображение, както и горното безъ никаква разлика. Монетата е силно проядена отъ ржжда и личатъ само Божията дѣсница и подъ нея монограмата **ЦР** съ титла. Престолътъ на царя по-добре е запазенъ и добре се очъртава положението на седналъ човѣкъ.

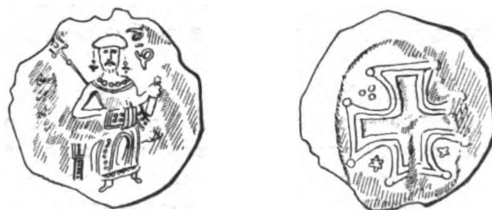

Обр. 19. — Медна монета отъ Константина.

Опако: Опакото е сжщото, както предидущето. Монетата е корубеста, диам. 27 мм., 3.40 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София [1]). Обр. 19 и **Табл. I.**

[1]) Монетитѣ подъ обр. 18 и 19 сж издадени отъ менъ и по причина непълния надписъ отдадени на Асѣня II. Ср. Изв. на Бълг. Арх. д-во IV стр. 51—52.

Другъ подобенъ екземпляръ на брой 16—19 описва професоръ д-ръ Luschin v. Ebengreuth отъ Грацъ.[1])

в) Монети съ царя правъ

20. Лице: Царь Константинъ, въ царско облѣкло, съ низка корона, украсена при ушитѣ съ висулки, правъ, на срѣща, въ дѣсната ржка препорецъ, въ лѣвата — държава; надъ лѣвата ржка буквитѣ **ко**, подъ нея слабо личатъ **ст**, а при дѣсната му ржка, отгоре надоле **антнъ**, а при рамото му монограмата **ЦР** въ позитивна форма. Буквитѣ **нтин** сж съединени. Надписътъ трѣбва да се чете **Константинъ царь.**

Обр. 20. — Медна монета отъ Константина.

Опако: Бюстъ на Христа на срѣща, въ дѣсната ржка кръстъ, а въ лѣвата евангелие; знацитѣ **іс—х.** сж изтрити.

Монетата е корубеста, доста изтрита, особено на опакото, диам. 22 мм., 1.90 гр. Отъ Народния Музей въ София. До сега неиздадена. Обр. 20.

21. Лице: Сжщото изображение на царь Константина. Надъ лѣвата му ржка буквитѣ **ко**, отъ думата Костантинъ, която свършва въ полето отгоре надоле въ лѣво съ буквитѣ **нтн** и монограмата **ЦР** въ позитивна форма. Надписътъ трѣбва да се чете **Ко(ста)нтн(нъ) цар(ь).**

Обр. 21. Медна монета отъ Константина.

Опакото сжщото, както на предидущета монета. Монетата е корубеста, диам. 24 мм., 1·96 гр. Собственость на Ат. Кожухаровъ, който я изпрати за прегледъ. Сега въ Плодивската Народна Библиотека. До сега неиздадена. Обр. 21 и **Табл. I.**

22. Лице: Изображението сжщото, както при брой 21. Полето въ дѣсно съвсѣмъ изтрито, едва личи горната половина отъ буквата **к**. Въ полето при дѣсната ржка на царя личатъ буквитѣ, вертикално поставени отдоле нагоре **ан** и до

---

[1]) (Zeitschrift für Numismatik 1915, стр. 200), съ рисунка, на която царьтъ държи въ лѣвата си ржка соколъ или орелъ. Професоръ Люшинъ мисли, че надписътъ на монетата, който не личи на рисунката, приличалъ на Михаилъ. Отъ представената рисунка се вижда, че монетата е отъ типа на представенитѣ по-горѣ наши екземляри, отъ които по-добре запазенитѣ особено брой 18 сж съ ясния надписъ **Кwнстантинъ**. Монетата на професоръ Люшинъ е отъ сжщия царь, а пъкъ атрибута на царя въ лѣвата му ржка е положително свитъкъ, както е въ другитѣ наши екземпляри. Монетата на проф. Люшинъ ще да е много злѣ запазена, та човѣкъ лесно може да се заблуди. Подобенъ екземпляръ, Константинъ седналъ на тронъ, намѣрихъ въ сбирката на Народния Музей, между дубликатитѣ. Той е тъй злѣ запазенъ, че не заслужва отдѣлно описание.

тѣхъ монограмата ЦР. Споредъ мѣстото надписътъ трѣбва да се чете **К(ост)дн(тинъ) царь**. Отъ монетитѣ подъ брой 20 и 21 се вижда, че и тази монета е на Константина. Тя е издадена отъ менъ.[1])

Опакото сжщото, както въ предидущия екземпляръ. Корубеста, диам. 26 мм., 2·25 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Неизвестна на Любича. Обр. 22.

Обр. 22. — Медна монета отъ Константина.

23. Лице: Изображението сжщо, както при предидущета. И тукъ надписътъ начева отъ лѣвото рамо на царя и свършва при дѣсния му лакетъ съ буквитѣ **днн** и монограмата ЦР. Буквитѣ **н н** сж съединени. Надписътъ трѣбва да се чете: **(Костан)днн(ъ) царь**.

Опакото сжщото, както при предидущето. Корубеста, на края пробита, диам. 29 мм., 2·25 гр. Отъ сбирката на Народния Музей, намерихъ я въ дубликатитѣ IV—1901. До сега неиздадена. Обр. 23.

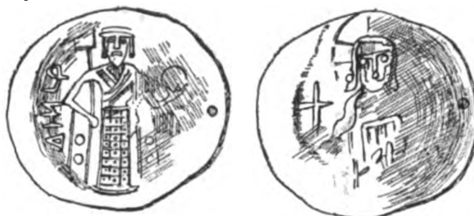

Обр. 23. — Медна монета отъ Константина.

24. Лице: Изображението сжщо, както предидущето. Отъ надписътъ запазени само двѣтѣ първоначални букви **ко**.

Опакото сжщото. Слабо корубеста, диам. 25 мм. зле запазена. Отъ сбирката на Народ. Музей, намерихъ я въ дубликатитѣ I — 1898. До сега неиздадена.

25. Лице: Царь Константинъ въ царска мантия, съ низка корона, украсена съ бисерни висулки при ушитѣ, въ дѣсната си ржка държи препорецъ, а въ лѣвата, на която е преметнатъ лорона (пояса) — земното кълбо безъ кръстъ отгоре. Въ полето, при дѣсната ржка на царя, надписъ: **ко / ст / а** а надъ кълбото **АС**, отгоре монограмата ЦР. Цѣлиятъ надписъ гласи **Коста(нтинъ) Ас(ѣнь) царь**.

Опако: Бюстъ на Христа, седналъ на престолъ, отъ който личатъ раменетѣ, които на крайщата свършватъ съ кръстове; при главата на Христа знацитѣ ІС—Х. Слабо корубеста, при главата на царя пробита отъ ударъ съ остъръ предметъ, диам. 23 мм., 2·25 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Намѣрихъ я въ дубликатитѣ (IX — 1895). Заедно съ още единъ подобенъ екземпляръ, който е твърдѣ зле запазенъ и затова не го описвамъ. До сега неизданенъ. Обр. 25.

Обр. 25. — Медна монета отъ Константина.

[1]) Изв. Бълг. Археол. Д-во IV 1914 г. стр. 51 № 3 и обр. 16. По неясния надписъ отдадохъ я на Асѣня II, но предъ наличностьта на горната монета, нѣма никакво съмнение, че и тя е на Константина.

Тази монета, както и оная подъ брой 26 решаватъ въпроса съ положителность, че монетитѣ отъ този типъ, които, по причина на непълния надписъ, приписахъ на Асѣня II[1]) трѣбва да се отдадатъ на царь Константинъ-Асѣня.

26. Лице: Сѫщиятъ типъ безъ разлика значително по-добре запазенъ. Диам. 20 мм., 1·90 гр. корубеста. Отъ сбирката на Народния Музей. Намерена въ София и подарена презъ 1919 год. отъ ученичката Василева Александра чрезъ учителката г-ца Ив. Кепова. Инв. № 537. Обр. 26.

Обр. 26. — Медна монета отъ Константина.

До сега неиздадена.

27. Лице: Сѫщото изображение на царь Константина. Въ полето при дѣсната рѫка на царя слабо личатъ буквитѣ ω/н а надъ лѣвата му рѫка ясно личатъ монограмата ЦР и подъ нея буквитѣ ас(ѣнь). Сѫщото прочитане на надписа, както при брой 25.

Опако: Христосъ съ осѣнка на главата, седналъ на престолъ, на срѣща, съ дѣсната рѫка благославя. Отъ престола сѫ запазени само кръстоветѣ, които украсявали раменетѣ. Монетата е отъ сбирката на Народния Музей въ София; диам. 24 мм., 2·95 гр. Тази монета е издадена отъ менъ.[2]) Обр. 27.

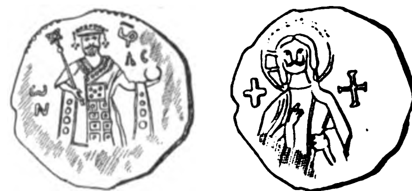

Обр. 27. — Медна монета отъ Константина.

28. Лице: Изображението е сѫщо, както предидущето, безъ никаква разлика. Полето въ лѣво е съвсемъ изтрито, та не личатъ никакви букви. Надъ лѣвата рѫка на царя сѫ запазени монограмата ЦР, която била безъ титла (чъртица), а подъ нея буквитѣ ас. Лицето на тази монета се различава отъ онова на брой 27 по липса на титлата върху монограмата и тукъ буквата а е съ чертица въ срѣдата.

Опако: Опакото е сѫщото, както при предидущета. Плоска; диам. 23 мм. Неизвестна на Любича. Обр. 28.

Обр. 28. — Медна монета отъ Константина.

Монетата беше притежание на Негово Високопреосвещенство покойния търновски митрополитъ Иосифъ. Издадена отъ менъ.[3])

29. Лице: Царь Константинъ правъ на срѣща, съ низка корона, украсена съ висулки, въ долния край раздвоени, въ дѣсната рѫка съ изтритъ препорецъ въ

---

[1]) Изв. Бъл. Арх. Д-во IV, 1914 г. стр. 50—51 и обр. 14 и 15.

[2]) Изв. Бъл. Арх. Д-во IV 1914 г. стр. 49. Погрешно отдадена на Асѣня II.

[3]) Изв. Бълг. Арх. Д-во IV стр. 50 и погрѣшно приписана на Асѣня II.

горния край, въ лѣвата — държава. Въ полето, въ лѣво, слаби следи отъ надписъ, отъ който не може да се прочете нищо; подъ лѣвата ржка на царя добре запазена само буква ᴧ, горе, при лѣвото му рамо, запазена монограмата ЦР.

Обр. 29. — Медна монета отъ Конс антина.

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка около главата; отъ знацитѣ ic—xc запазена само буквата x.

Корубеста, диам. 25 мм., 3.42 гр. Отъ сбирката на Пловдивската Народна Библиотека. До сега неиздадена. Обр. 29.

30. Лице: Бюстъ на Константина до подъ пояса, съ низка корона, украсена съ бисерни висулки, на срѣща, дали държи нѣщо въ ржката си не личи; грубата направа на монетата, контуритѣ на тѣлото и дрехитѣ сж образувани отъ чърти и точки.

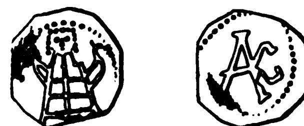

Обр. 30. — Медна монета отъ Константина.

Опако: Въ срѣдата на широко поле, обкржжено съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ, е монограма отъ буквитѣ кас. Корубеста, диам. 15 мм., 0.68 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. До сега неиздадена. Обр. 30 и **Табл. I.**

Стилътъ на тази монета никакъ не отговаря на Константиновитѣ монети. Обаче предъ наличностьта на тъй ясната монограма тя не може да се припише на другъ царь. По стилъ и по типъ прилича на Ив. Александровитѣ монети.

6. Константинъ Асѣнь съ сина си Михаила

Медни монети

31. Лице: Дѣсна половина отъ монетата, върху която е запазена само дѣсната фигура, която представя царь въ богато украсено облѣкло, съ низка корона, украсена съ бисерни висулки, правъ на срѣща, съ дѣсна ржка държи дългъ двоенъ кръстъ, който опира въ земята, въ лѣвата съ кръстъ; въ полето въ лѣво надписъ кωнстᴧ.

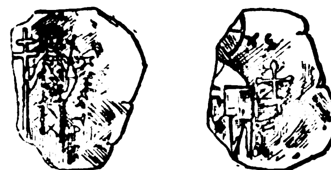

Обр. 31. — Медна монета отъ Константина съ Михаила.

Опако: Запазена е само половината часть отъ образа на Христа, седналь на престолъ, украсенъ на раменетѣ съ кръстъ; при главата знацитѣ xc. Плоска, диам. 22×18 мм., 1.80 гр. Отъ сбирката на Народния Музей № 540. Намерена въ Търново. До сега неиздадена. Обр. 31.

По всичко личи, че монетата е била съ два образа на лицето. Обаче по несржчность на моноторѣзача, при отпечатването й, печатътъ се е измѣстилъ на страна и не можалъ да обхване цѣлата повърхность на медното ядро, а е зака-

чилъ само половината. Затова върху монетата е отпечатена на лицето само едната фигура, а на опакото — половината отъ образа на Христа. Освенъ това, самиятъ двоенъ кръстъ доказва, че на лицето е имало два образа, защото нѣма другъ случай, върху монетитѣ, едно лице да държи два кръста, а още по-малко двоенъ дългъ кръстъ, който всѣкога е предназначенъ за две лица. За съжаление, този екземпляръ е единственъ за сега и не може съ положителность да се каже, дали фигурата въ лѣво е представяла светецъ или царь.

Повечето монети съ два образа представятъ царя съ своя наследникъ, както е случаятъ съ монетитѣ на царица Ирина съ сина ѝ Михаила, Светославъ съ сина му Георги II Тертеръ, Михаилъ Шишманъ съ сина му Иванъ Стефана, Иванъ Александъръ съ сина му Михаила, Срацимиръ съ сина му Константина. Отъ това правило, изключение сѫ монетитѣ на Ив. Асѣня II, Михаилъ Асѣна и Г. Тертера върху които сѫ представени царска фигура и светецъ. Като имаме предвидъ повечето отъ горнитѣ случаи, които сѫ върху медни монети, трѣбва да предположимъ, че и върху Константиновитѣ монети, съ два образа, трѣбва да сѫ представени царьтъ съ сина си Михаила „Багрѣнородни". Това предположение се вижда още по-правдоподобно и затова, защото върху монетитѣ на Асѣня II, Михаилъ Асѣня и Г. Тертера свѣтецътъ е отъ дѣсно, а при Константиновитѣ ясно личи, че на това мѣсто е царска фигура. Не може да се допустне и предположението, че отсѫтствующата фигура представя царица Мария, жената на Константина, която, следъ заболяването на последния, короняса Михаила и се обяви за регентка. Понеже недопустимо е такова пренебрежение къмъ живия, макаръ и боленъ, царь Константина, а още повече, понеже върху монетата е запазено името на царя.

На всѣки случай тази монета, макаръ за сега да е единствена, не ще да е била единственъ отсѣченъ екземпляръ, а ще е имало и други. Нѣкой другъ попълнênъ екземпляръ ще реши въпроса окончателно.

7. Георги Тертеръ I (1279—1292 г.)

Исторически бележки. — Династическитѣ разпри и гражданскитѣ войни още отъ времето на Константинъ Асѣня разорили и разтроили България. Георги Тертеръ не можалъ да даде спокойствие на държавата, нито пъкъ можалъ да се закрепи здраво на престола. Той вмѣсто да се погрижи за мирното процъвтяване на държавата си, съюзилъ се съ неаполитанци и сърби противъ Византия и изложилъ земята си на нападенията на татаритѣ, съюзници на Византия. Тѣ разграбили и опустошили България и самия него лишили отъ престола.

Още когато Ивайло нанасялъ пораженията на татаритѣ, византийскиятъ императоръ Михаилъ VIII се уплашилъ отъ успѣхитѣ му и пусналъ въ ходъ интригата. Той изтъкналъ за претендентъ на българския престолъ сина на Мицо, Ивана, подъ името Иванъ Асѣнь III, оженилъ го за дъщеря си и му помогналъ

съ пари и войска. Докато Ивайло, макаръ сѐ още да воювалъ съ татаритѣ, считали го погубенъ, узурпаторътъ Иванъ Асѣнъ III сполучилъ да влезе въ Търново презъ 1279 год. Но Ивайло се вестява предъ търновскитѣ стени и поискалъ да му предадатъ Иванъ Асѣна III. Последниятъ избѣгалъ въ Византия.

Възползуванъ отъ тѣзи династически разпри, куманскиятъ боляринъ, Георги Тертери, въ роднински връзки съ силни родове въ България, успѣлъ да бѫде избранъ отъ болярскиятъ съборъ за царь на България презъ 1279 год. Ивайло и Иванъ Асѣнъ III избѣгали въ двора на татарския ханъ Ногай и искали помощь, всѣки за себе си, противъ Тертера. Това дало поводъ на всемогѫщия татарски ханъ да се намѣси въ вѫтрешнитѣ разпри на България. Презъ 1285 год. татарски орди преминали Балкана и опустошили Тракия и Македония. За да се задържи на престола Георги Тертеръ трѣбвало да стане васалъ на Ногая и омѫжи една отъ дъщеритѣ си за неговия синъ Чоки. Господарството почнало да се разпада. Въ Видинъ и цѣла западна България владѣелъ Видинскиятъ деспотъ Шишманъ, сѫщо отъ куманско произхождение.

Георги Тертеръ, поради непоносимото татарско иго и разтящето недоволство въ България, избѣгалъ въ Одринъ при гърцитѣ, презъ 1292 год. На негово мѣсто Ногай поставилъ деспота Смилеца (1292 год.). Обаче синътъ на Ногай — Чоки въ съгласие съ шура си Тодора Светослава, синъ на Георги Тертери I, свалилъ Смилеца и станалъ български царь. Светославъ, съ помоща на богатството си, привлекълъ на своя страна татарскитѣ пълчища, заловилъ Чоки, затворилъ го въ тъмница и тамъ го погубилъ. Заедно съ Чоки билъ убитъ и Смилецъ, а патриархътъ Иоакимъ III, измѣнникъ на отечеството, като привърженикъ на татаритѣ, билъ хвърленъ въ Янтра, по заповедь на Светослава, отъ височинитѣ на крепостнитѣ стени на Царевецъ.

Въ 1299 год. на българския престолъ се качилъ синътъ на Георги Тертера, Тодоръ Светославъ. Той освободилъ баща си отъ пленъ и му опредѣлилъ за живеене единъ градъ, дето той спокойно прекаралъ последнитѣ дни на своя животъ. Кога е умрѣлъ Г. Тертеръ не се знае.

Отъ царь Г. Тертера I за сега сѫ известни сребърни и медни монети съ двуглавъ орелъ.

А. Сребърни монети отъ Георги Тертеръ I

32. Лице: Въ дѣсно светецъ съ осѣнка около главата, въ свещенически одежди, съ дѣсната рѫка подава знаме на дълга върлина на царь Тертера, до него, който изглежда съ низка корона, украсена съ висулки при ушитѣ, въ мантия, съ дѣсна рѫка поема знамето, лѣвата е прибрана до гърдитѣ му. Въ полето въ лѣво, отъ лѣво къмъ дѣсно надписъ **Гєωргіє**; въ полето въ дѣсно, отъ лѣво къмъ дѣсно, надписъ ⅃єωdгіє. (Гєωргіє). Буквитѣ рг сѫ слети. Всичкото е въ зрънчестъ крѫгъ.

Обр. 32. — Сребърна монета отъ Георги Тертеръ.

Опако: Христосъ съ осѣнка около главата и знацитѣ ГС-ХР, седналъ на широкъ тронъ, двѣтѣ му ржце прибрани, може би държи евангелие. Образътъ е въ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 20 мм. Отъ сбирката на Д-ръ К. Щокертъ въ Виена. Обр. 32 и **Табл. I.**

33. Лице: Сжщото изображение, разлика, царьтъ изглежда безъ корона, въ лѣвата ржка свитъкъ, който при горната монета не личи. Надписътъ въ дѣсно, почва отъ лѣво къмъ дѣсно **Геωрлие**, а този въ лѣво, отъ дѣсно къмъ лѣво **Гє(ω)ргн**. Въ първия надписъ втората буква г обърната на опаки.

Опакото е сжщо. Образитѣ и отъ двѣтѣ страни въ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 20 мм. 1.80 гр., продупчена на две мѣста, отъ сбирката на Народния Музей, колекция Аврамовъ. Обр. 33 и **Табл. I.**

Обр. 33. — Сребърна монета отъ Георги Тертеръ.

Отъ надписа на тази монета личи, че тя е отъ другъ печатъ, правенъ отъ майсторъ по-добре запознатъ съ славянската писменость. За сега тѣзи сж единственитѣ сребърни монети отъ Г. Тертеръ, които ми сж известни. Споредъ уверенията на г-нъ Щокертъ, неговата монета била намерена по Далматинския брѣгъ.

Г-нъ Д-ръ Щокертъ бѣ така любезенъ, да ми даде рисунка и отпечатъкъ отъ неговата монета, за което му изказвамъ своята най-гореща благодарность. При пребиваването ми въ Виена, азъ лично прегледахъ монетата, която е напълно автентична.

Б. Медни монети отъ Георги Тертеръ [1])

Монети съ изображение на двуглавъ орелъ

34. Лице: Зрънчестъ кржгъ и въ срѣдата, горе, буквата т, а подъ нея монограма ꝗ–р, което се състои отъ две букви р, тази въ дѣсно въ позитивна, а оная въ лѣво въ негативна форма. Буквата р въ дѣсно заедно съ хоризонталната линия образува и монограмата отъ буквитѣ ЦР въ позитивна форма. Така щото цѣлата монограма съ отдѣлната буква т образува името **Т(є)рт(є)р(ъ)**. Буквата т служи за двойно използуване.

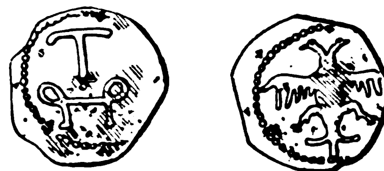

Обр. 34. — Медна монета отъ Г. Тертеръ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила, наоколо зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 20 мм., 1.40 гр., намерена въ Силистра, отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 34 и **Табл. I.**

[1]) За мотивитѣ, по които се отдаватъ тѣзи монети на Тертера I гл. статията ми „Нови български монети съ двуглавъ орелъ“ въ Изв. на Бъл. Арх. Институтъ I 1922, стр. 61 след.

35. Лице: Сжщата монограма и буквата **т**.

Опако: Сжщото изображение, значително повредено. Плоска, диам. 19 мм. 1.25 гр., намерена въ Силистра. Отъ сбирката на Народния музей. Обр. 35.

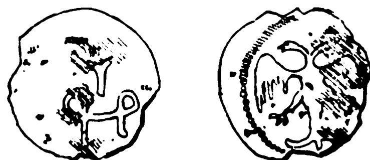

Обр. 35. — Медна монета отъ Г. Тертеръ.

36. Лице: Лицето е сжщото, както при предидущитѣ. Печатътъ ударенъ доста въ лѣво, затова лѣвата часть на монограма е попаднала съвсемъ въ края на ядрото, а зрънчестиятъ кржгъ е близо $^1/_3$ на вжтре.

Опако: Опакото е сжщото. Двуглавиятъ орелъ е много добре представенъ. Слабо корубеста, покрита съ зелена патина, диам. 19 мм., 1.45 гр., намерена въ Силистра. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 36 и **Табл. I.**

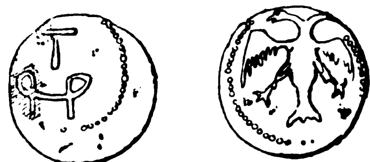

Обр. 36. — Медна монета отъ Г. Тертеръ.

37. Лице: Сжщото. Горната часть на буквата **т** е образувана отъ три линии; сжщо и лѣвата часть отъ монограмата съ двойна линия. Зрънчестиятъ кржгъ личи само въ долната часть на монетата.

Опакото е сжщото, както при предидущета; зрънчестиятъ кржгъ, почти не личи. Слабо корубеста, покрита съ черникава патина, диам. 18 мм., 1.60 гр., намерена въ Силистра. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 37.

Обр. 37. — Медна монета отъ Г. Тертеръ.

38. Лицето като да е сжщото, както при обр. 34—37, но силно повредено. Сравнително добре само буквата **т**, по-малка отъ другитѣ, и дѣснатата половина на монограмата; отъ лѣвата половина слабо личи само долната часть на монограмата. Въ лѣво отъ буквата **т** следи, които доста приличатъ на **є**.

Опакото е сжщото; запазена е само горната часть отъ зрънчестия кржгъ. Подъ кржга е образуванъ полукржгъ, навѣрно отъ повреждане на печата. Слабо корубеста, безъ патина, диам. 20 мм., 1.30 гр., намерена въ Силистра. Отъ сбирката на Хр. Протопоповъ, сега въ Народния Музей. Обр. 38.

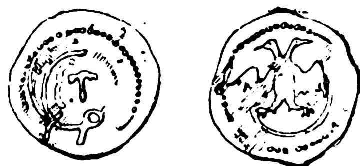

Обр. 38. — Медна монета отъ Г. Тертеръ.

Подобенъ екземпляръ сжщия Хр. Протопоповъ е отстжпилъ на Пловдивската Народна библиотека. И този екземпляръ билъ намѣренъ въ Силистра.

39. Лице: Лицето отъ сжщия типъ, както предидущитѣ. Въ полето въ дѣсно къмъ буквата **ρ** отъ монограма е прилепена хоризонтална линия, въ дѣсно на която има следи отъ отвесна линия. Паралелно съ хоризонталната, отгоре и отдоле следи отъ две линии, които, заедно съ отвесната, приличатъ на буквата **Е**. Зрънчестиятъ кржгъ е частично запазенъ. Както тази монета, тъй и предиду-

щета даватъ поводъ да се предполага, че сѫ сѣчени съ другъ печатъ. Изглежда, че при монограмата е включена и буквата є. Въ такъвъ случай името Тєртєр е напълно представено на лицето. Това ще се потвръди може би отъ други по-добре запазени екземпляри.

Опако: Опакото е сѫщото, както другитѣ монети отъ сѫщия типъ. Краката и опашката на двуглавия орелъ сѫ изтрити. Зрънчестиятъ крѫгъ е добре запазенъ. Монетата е плоска, диам. 20 мм. Обр. 39 и **Табл. I.**

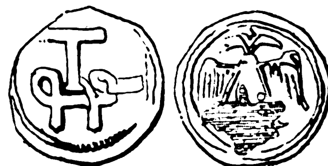

Обр. 39. — Медна монета отъ Г. Тертеръ.

Отъ сбирката на д-ръ К. Щокертъ въ Виена, който ми даде нужнитѣ отпечатъци и рисунки, за което сърдечно му благодаря. Всичкитѣ тѣзи монети на Г. Тертеръ, съ изключение на последната, азъ ги издадохъ за пръвъ пѫть.[1])

8. Светославъ Тертеръ (1300—1322 г.)

Исторически белѣжки. — Следъ решителната постѫпка — избиването на царь Смилеца, Чоки и патриарха Иоакима III, — Светославъ, като освободитель на отечеството отъ азиатскитѣ пълчища, се възкачилъ на престола на Асѣновци въ 1300 год.

Гърцитѣ и при възцаряването на Светослава не престанали да интригуватъ, за да причинятъ раздори въ България. Тѣхни орждия станали боляри. Тѣ провъзгласили за царь сина на Константинъ Асѣня—Михаила, който се промъкналъ въ България съ гръцка войска. Андроникъ II, византийски императоръ, сѫщо изпратилъ брата на царь Смилеца, Севастократоръ Радослава, съ единъ отрядъ гръцка войска въ България, но билъ заловенъ отъ чичата на Светослава, Елтимира и ослѣпенъ. Въ 1301 год. Светославъ обявилъ война на византийскиятъ императоръ Андроника и завладялъ лежащитѣ предъ Балкана градове и крепости отъ Тунджа до морето (Ямболъ, Месемврия, Анхиало и Созополъ). Въ 1308 год. миръ между България и Византия. Въ 1320 год Светославъ се оженилъ за внуката на Андроника II, Тодора и прекаралъ въ миръ до края на своето 23 годишно царуване.

Светослава наследилъ въ 1322 год. войнствения му синъ Георги II Тертеръ, умрѣлъ още презъ следната година. Съ него се завършила Куманската династия въ България.

Напоследъкъ се намериха две медни монети съ имената и ликоветѣ на Светослава и сина му Георги II, нѣщо което свидетелствува, че Светославъ е ималъ за съуправитель сина си.

Още по времето на Светослава, въ България имало двама владетели — Светославъ на източна Бѫлгария, а на западна България Видинскиятъ деспотъ

[1]) Изв. Бъл. Арх. Институтъ 1922 г. стр. 61 сл. Последната за пръвъ пѫть се издава тукъ.

Михаилъ, синъ на Шишмана и зетъ на сръбския кралъ Милутина. Съ смъртьта на последния Тертеръ настанало въ България безначалие. Превзетитѣ отъ Светослава предбалкански градове, отъ Месемврия до Сливенъ, се предали на Византия. Въ долината на горното течение на Тунджа, Войсилъ, брата на Светослава, основалъ независимо княжество съ столица крепостьта Копсисъ, въ Гйопската долина, на югъ отъ Троянския проходъ, което не сѫществувало дори и една година.

Отъ Светослава сѫ известни сребърни и медни монети съ неговия ликъ.

А. Сребърни монети отъ Светослава

40. Лице: Царь Светославъ брадатъ, съ низка корона, украсена съ бисерни висулки, въ бс: то, съ бисери и скѫпоцѣнни камъни облѣкло, правъ на срѣща, въ дѣсната рѫка кръстъ, лѣвата сложена на гърдитѣ му. Околовръстъ български надписъ: **Скатслак црь блг(а)ром**. Както буквитѣ **лг** тъй и **ром** сѫ съединени.

Изображението и надписътъ били обкрѫжени съ зрънчестъ крѫгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Христосъ съ осѣнка отъ точки около главата, седналъ на престолъ на срѣща, съ дѣсна рѫка благославя, съ лѣвата държи на скута си евангелие; горе, при главата му, знацитѣ **Іс-хс**. Изображението е въ зрънчестъ крѫгъ. Плоска, диам. 22 мм., 1.60 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 40.

Обр. 40. — Сребърна монета отъ Светослава.

Подобни монети описва и Любичъ, табл. II 18—20.

41. Лице: Сѫщото изображение на царь Светослава, стѫпилъ на порѫбена съ бисери възглавничка. Надписътъ гласи: **Скатслак црь клгаром** вместо **клгром**. Отвесната линия въ втората буква **к** липсва, затова буквата изглежда като незавършена.

Опакото: Сѫщото както предидущето. Плоска, диам. 22 мм., 1.64 гр. Обр. 41 и **Табл. II.**

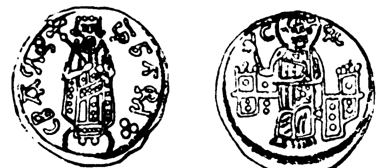
Обр. 41. — Сребърна монета отъ Светослава.

Подобна монета е издадена и отъ Любича. Opis, 22, 11 и табл. II. 20.

Б. Медни монети отъ Светослава

а) Монети съ изображение царьтъ правъ

42. Лице: Царь Светославъ въ дълга ризница, съ низка корона, съ бисерни висулки, правъ, на среща, въ дѣсната рѫка кръстъ, а съ лѣвата се подпира на щитъ. Въ полето, въ дѣсно, въ вертикаленъ редъ, буквитѣ: с м т, въ лѣво: с ⋖ ⋖, които

се четатъ **Св(ѧ)т(о)сла(къ)**. Изображението и надписътъ обкръжени съ зрънчестъ кръгъ.

Обр. 42. — Медна монета отъ Светослава.

Опако: Бюстъ на Христа, на срѣща, доста силно повреденъ. Корубеста, диам. 21 мм., 2.70 гр. Ръбоветѣ ѝ сѫ изрѣзвани въ старо време, та има шестоѫгълна форма. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Издадена отъ менъ.[1]) Обр. 42 и **Табл. II.**

Единствената монета, върху която царьтъ е като войникъ въ дълга ризница, съ корона или шлемъ, но безъ царска мантия. Отъ историята знаемъ, че при Светослава имало конница, облѣчена въ ризници и че щитоветѣ на войницитѣ били кръгли или длъгнести, заосртени нагоре и надоле, както е случаятъ съ нашата монета.[2])

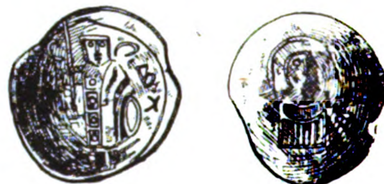

Обр. 43. — Медна монета отъ Светослава.

43. Лице: Сѫщото изображение на царь Светослава, обаче тукъ изглежда царьтъ облѣченъ въ широка дреха. Въ полето, въ дѣсно, надписъ э к въ лѣво с л който трѣбва да се чете **Скатсλакъ**.

Опако: Бюстъ на Христа до пояса, на срѣща, съ осѣнка на главата. Корубеста, диам. 23 мм., 1 гр. 50, съ неправиленъ кръгъ. Отъ сбирката на покойния полк. Ханджиевъ. Обр. 43 и **Табл. II.**

До сега вторъ екземпляръ отъ този типъ монети на Светослава. Неиздадена.

44. Лице: Царьтъ правъ, на срѣща, съ низка корона, съ висулки при ушитѣ и сияние отъ точки, въ богата мантия, дѣсната му рѫка не се вижда подъ мантията, лѣвата е протегната и държи земното кълбо. Горе въ полето, въ лѣво, е означенъ съ точки сводътъ небесенъ, презъ който се подава Божията дѣсница, благославяща царя. Въ полето въ лѣво, най-горе, личи монограмата отъ буквитѣ **ЦР** въ позитивна форма и подъ нея надписъ въ вертикална форма, отъ който сѫ запазени двѣтѣ частици отъ буквата є, подъ нея д и по-доле ω. Навѣрно срѣщу буквата є е стояла буква ѳ, подъ нея о и ρ, които сега сѫ изтрити. Значи надписътъ е гласелъ:

цр
(ѳ)є
(о)д
(ρ)ω

Буквата ρ или е предшествувала ω, както тя стои и най-горе при други монети отъ сѫщия царь (брой 46), или пъкъ тя е била подъ буквата ω.

Обр. 44. — Медна монета отъ Светослава.

Опако: Светецъ правъ, на срѣща, въ дѣсна рѫка кръстъ. Слабо корубеста, диам. 29 мм. 3·48 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 44.

Работа и стилъ на вещъ майсторъ. До сега неиздадена.

---

[1]) Изв. Бълг. Арх. Д-во IV, стр. 54.

[2]) Иречекъ, Історія болгаръ, стр. 586.

б) Монети съ изображение на конникъ

45. Лице: Светославъ съ низка корона, съ бисерни висулки, яхналъ на конь въ ходъ на дѣсно, въ дѣсна ржка кръстъ, въ лѣвата — юздитѣ на коня. Въ полето, при дѣсната ржка, буквитѣ (ѳ ε) ρ о (Ѳεодоръ), а надъ главата на коня ЦР. Въ това съкращение е интересна буквата ц, прилична на Џ. Този знакъ се срѣща твърде рѣдко въ монетитѣ.

Опако: Равнораменень кръстъ съ широки рамене, образуванъ отъ двойни линии. Всичкитѣ жгли на кръста украсени съ кржгове. Корубеста, диам. 20 мм., 1·80 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 45.

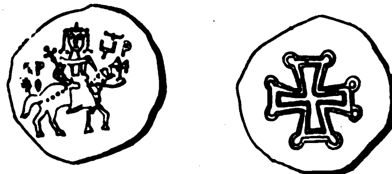

Обр. 45. — Медна монета отъ Светослава...

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7473 и табл. LXIII, 15.

46. Лице: Изображението е сжщото, както предидущето, само, че работата по-груба. Надъ главата на коня надписъ, отъ доле на горе: ѳεоρ (Ѳεодоръ), а при дѣсната ржка на царя — съкращението ЦР безъ чърта отгоре. Буквата ц е въ негативна форма или е буква Џ.

Опако: Сжщиятъ кръстъ, както при предидущета, само по-лошаво запазенъ. Корубеста, диам. 22 мм., 1·75 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 46.

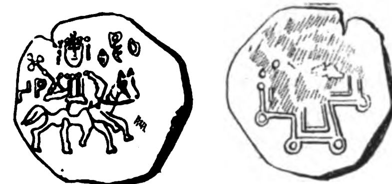

Обр. 46. — Медна монета отъ Светослава.

47. Лице: Изображението е сжщото, както двѣтѣ предидущи. Името на царя ѳεоρ при дѣсната му ржка, при главата му въ дѣсно съкращението ЦР. Буквата ц въ негативна форма.

Опако: Сжщиятъ равнораменень кръстъ, както при предидущитѣ. Корубеста, диам. 20 мм., 1·50 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 47 и **Табл. II.**

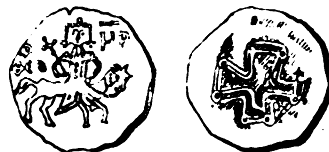

Обр. 47. — Медна монета отъ Светослава.

47 а. Лице: Царьтъ въ богато облѣкло, съ корона съ висулки, яхналъ на конь, препуска на дѣсно, въ дѣсната си ржка държи кръстъ. Въ полето въ лѣво ѳεо(доръ) въ дѣсно, при главата на царя, едва личатъ буквитѣ ЦР. Изображението е било въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Равнораменень кръстъ доста повреденъ. Зрънчестиятъ кржгъ е слабо запазенъ. Диам. 21 мил., 1·50 гр. Пропукана, плоска. Отъ Варненския музей. Обр. 47 а.

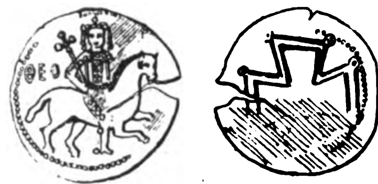

Обр. 47а. — Медна монета отъ Светослава

Тази е единствената известна на менъ медна монета Светославова отъ такъвъ хубавъ стилъ и съ вѣрни анатомически схващания на коня. Освенъ това, при всички други монети отъ сѫщия типъ коньтъ е въ ходъ, а само тукъ е въ галопъ. И фигурата на царя тукъ е изработена съ по-голѣми подробности, което издава работата на вещъ майсторъ.

9. Светославъ съ сина си Георги II Тертеръ (около 1320 г.)

Медни монети

48. Лице: Светославъ и синъ му Георги, въ богато облѣкло, съ бисери и скѫпоцѣнни камъни, съ низки корони съ бисеръ и бисерни висулки при ушитѣ, прави, на срѣща, държатъ заедно дългъ кръстъ, допрялъ до земята. Въ полето, въ дѣсно, вертикаленъ надписъ: С К А Т въ лѣво: Г ω Є Г Ρ И Надписътъ се чете: **Скат(ославъ) Гєωрги.** Въ втората дума буквитѣ **г** и **ρ** сѫ размѣстени, та станало Георри, вмѣсто Георги.[1]) Главата на дѣсната фигура, както и кръста, сѫ изтрити. Подобни грѣшки и размѣствания, та даже обръщане наопаки на цѣли надписи не сѫ рѣдкость, както въ гръцкитѣ, тъй и въ римскитѣ монети. Тѣзи грѣшки причинявали печаторѣзачитѣ вследствие невежество, неопитность или небрежность. Често пѫти забравяли да поставятъ определенитѣ символи и атрибути, пропущали букви, размѣствали ги, обръщали ги на опъки и пр., и всичко това е ставало и въ времето на най-хубавото изкуство и се е продължило и въ българско време. Въ гръцкитѣ пъкъ градове отъ римско време, понеже печаторѣзачитѣ били привикнали къмъ гръцкитѣ надписи, при сѣченето на римски монети употрѣбявали въ надписитѣ гръцки и римски букви.[2]) Нищо чудно, че и върху българскитѣ монети се срѣщатъ размѣстени букви или погрѣшни надписи. Случайни грѣшки на печаторѣзача.

Опако: Христосъ съ осѣнка на главата, седналъ на престолъ, на срѣща. При главата запазени само знацитѣ Гс. Опакото силно повърѣдено, та едва личи образътъ на Христа. Корубеста, диам. 22 мм., 1·93 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Неизвестна на Любича. Обр. 48.

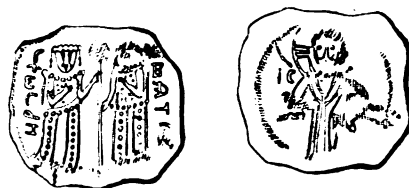

Сбр. 48. — Медна монета отъ Светослава съ Георги II Тертеръ.

Намерена въ Търново и прибрана за Народния Музей отъ Ю. Господиновъ. Отъ нея научаваме, че Светославъ е ималъ за съуправитель на царството сина

[1]) За окончателното прочитане на този надписъ длъжа благодарность на съдѣйствието на г. проф. Йор. Ивановъ.

[2]) Babelon, Traité des monnaies grecques et romaines, Paris, t. I 921—922.

си Георги II Тертеръ. Послѣдния, царувалъ много малко врѣме (1322—1323 г.). Освенъ описанитѣ тукъ монети, като паметникъ, е известно и едно евангелие, което се пази въ Хилендарската библиотека подъ № 7.[1])

49. Лице: Изображението сѫщото, както брой 48. Издадена вече отъ менъ[2]), но повторно отъ нея давамъ тукъ рисунка, понеже тя допълва нѣкои изтрити мѣста въ оная подъ брой 48. Тукъ главата на дѣсната фигура добре запазена, както и кръстътъ, които въ първата сѫ изтрити. Поради особеното положение на буквитѣ въ името на Георгия, при първитѣ три букви отъ това име при първото издание на тази монета погрѣшно сѫ прочетени **ттє**, вмѣсто **Гєω(ргн)**, което узнаваме отъ монетата подъ брой 48, дето името е цѣло запазено. Тѣзи две монети, макаръ и отъ еднакъвъ типъ на лицето, съвсемъ се различаватъ по стила на опакото. Слабо корубеста. Диам. 21 мм., 2·26 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Неизвестна на Любича. Обр. 49.

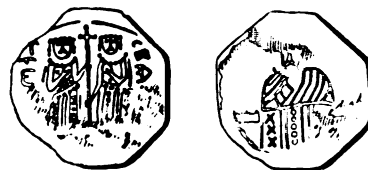

Обр. 49. — Медна монета отъ Светослава съ Георги II Тертеръ.

И двете тѣзи монети сѫ издадени отъ менъ въ Изв. Българ. Арх. Д-во IV стр. 55.

10. Михаилъ Шишманъ (1323—1330 г.)

Исторически белѣжки. — Михаилъ Шишманъ, синъ на князь Шишмана, независимъ владетель на Видинска България, отъ кумано-българско потекло, билъ, още преди да бѫде избранъ за български царь, самостоятеленъ владетель на бащината си държава и се именувалъ Видински деспотъ. Следъ смъртьта на Георги II Тертеръ, болярскиятъ съборъ го избралъ, презъ 1323 год., за български царь. Той билъ жененъ за сръбкинята Неда, дъщеря на краль Милутина, но по-сетне, по политически съображения, той я изгонилъ и се оженилъ за вдовицата на Светослава, сестра на Андроника Млади (III). Това предизвикало война между България и Сърбия. И въ единъ день, сърбитѣ ненадейно нападнали българския лагеръ, разбили българитѣ. Коньтъ на царь Михаила се препъналъ, царьтъ падналъ силно контузенъ. Той билъ убитъ отъ сърбитѣ, презъ 1330 год. при Кюстендилъ.

Следъ смъртьта на Михаила, сръбскиятъ краль Урешъ III съ отрядъ войска изпратилъ въ Търново първата жена на убития царь, сестра си Неда, заедно съ малолѣтния ѝ синъ Иванъ Стефанъ Шишманъ, когото Урошъ III провъзгласилъ за царь. Съперницата на Неда се спасила съ бѣгство. Поради вѫтрешни размирици въ Сърбия, часть отъ българскитѣ боляри, на чело съ протовестиара Ракшина и логотета Филипа изгонили изъ България Неда и Иванъ Стефана. Болярскиятъ

[1]) Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 45—47.
[2]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 487 № 7478 и табл. LXIII 16.

съборъ избралъ за царь Иванъ Александра, синъ на деспота Срацимира и на една отъ сестритѣ на царь Михаилъ Шишмана и шурей на сръбскиятъ краль Стефанъ Душана. Последниятъ изглежда да е билъ въ съюзъ съ Ив. Александра, защото изгонениятъ Иванъ Стефанъ Шишманъ избѣгалъ не въ Сърбия, а първо при татаритѣ за помощь, съ която да си повърне престола, а подиръ въ Цариградъ. Царь Иванъ Александъръ изпратилъ пратеници съ закана, или да му бѫде предаденъ претендента, или ще обяви война на Византия.

Отъ Цариградъ Иванъ Стефанъ Шишманъ заминалъ за Неаполъ, кѫдето постѫпилъ на служба при неаполитанскиятъ краль, неговъ роднина по майка. Тамъ и умрѣлъ въ 1373 год. Отъ монетитѣ е извѣстно, че царь Михаилъ е ималъ за съуправитель на царството си Иванъ Стефана, но кога го е приелъ за такъвъ, дали при стѫпването на Търновския престолъ, или по-кѫсно, не се знае. Трѣбва да се предположи, че това е станало току при възцаряването, когато още е билъ въ добри отношения съ първата си жена Неда, майката на Ивана.

Отъ Царь Михаилъ Шишмана самъ съ известни сребърни и медни монети, а отъ сѫщия и съ сина си Ивана — само медни.

А. Сребърни монети отъ Михаилъ Шишмана

50. Лице: Царь Михаилъ въ богато украсено облѣкло, съ низка корона съ бисерни висулки, яхналъ на конь въ ходъ на дѣсно, въ дѣсна рѫка кръстъ, въ лѣвата — юздитѣ. Въ праздното поле, при дѣсниятъ лакетъ на царя, съкращението м͠х — Михаилъ, а въ дѣсно при главата на царя, — съкращението цар б — (царь блгаромъ). Изображението е обградено съ зрънчестъ крѫгъ, частично повреденъ.

Опако: Христосъ, съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ іс—іс (вмѣсто хс), седналъ на престолъ, на срѣща, съ дѣсна рѫка благославя, въ лѣвата държи евангелие. Плоска, диам. 22 мм., 1.60 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 50.

Обр. 50. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Тази монета произхожда отъ голѣмата при с. Айдемиръ, Силистренско, находка на сребърни грошове отъ царь Ив. Александра и Михаила и Ив.-Александра самъ. Между 102 екземпляра отъ Ив.—Александра само тази монета и още една подобна отъ царь Михаилъ Шишмана. Подобни монети издадохъ въ Антич. Монети № 7479—7485 и табл. LXIII, 17. Любичъ описва два екземпляра, табл. II 21—22.

Трѣбва да се забележи, че само върху сребърнитѣ монети отъ Михаилъ Шишмана въ монограмата ЦР е включена и буквата а (обр. 50, 52—55). При другитѣ царе такова нѣщо не се срѣща. Известно е при това, че при титлитѣ никога не се допускало гласна буква. Въ такъвъ случай трѣбва да се предположи, че при горнитѣ монети буквата а е допусната произволно отъ печаторѣзача, като изключение отъ правилото, за попълване целото име царь.

51. Лице: Изображението е сжщото, както брой 50, разлика само въ монограмата **црь (царь)**, която е безъ буквата **Б** — **Блгаромъ**. Сжщо и кръстътъ, който държи царя, различенъ отъ оня при брой 50. Коньтъ е по-добре представенъ, отъ колкото при другата монета. Монетата е сѣчена съ другъ печатъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа, както предидущето. При главата знацитѣ ıс—хс. Плоска, продупчена, диам. 21 мм., 1.60 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 51 и **Табл. II.**

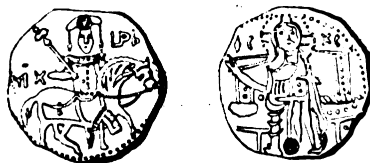

Обр. 51. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишмана.

52. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила на конь. Различава се отъ другитѣ по монограмата **ЦР**, дѣто е включена и буквата **а**. Монограмата заедно съ буквата **Б** въ края трѣбва да се чете: **цар(ь) Б (лгаромъ)**. Изображението е въ зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа съ съкращенията ıс—хс. Плоска, продупчена, диам. 20 мм., 1.55 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 52 и **Табл. II.**

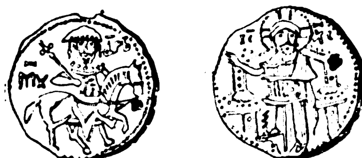

Обр. 52. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишмана.

53. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила на конь. Особено хубава е направата на коня. Разликата отъ другитѣ се състои въ монограмата **цар Б**, въ която е включена и буквата **а**. Монограмата е безъ съединителната чъртица отгоре и се различава по стилъ. Изображението е въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа; отъ съкращенията е пропусната буквата ı и останали с—хс. Плоска, диам. 21 мм., 1.60 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 53 и **Табл. II.**

Обр. 53. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишмана.

54. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила на конь. Работата по-груба, особено главата на царя. Интересна е монограмата **цар Б** по стилъ различна отъ другитѣ. Седлото на коня украсено съ звезда шестоперка, каквато не се срѣща върху никоя друга монета отъ този типъ. Трѣбва да се забележи, че звездата най-много се срѣща върху монетитѣ отъ царь Михаилъ Шишмана и Ив. Александра, особено върху ония съ изображение на двуглавъ орелъ, отъ първия.

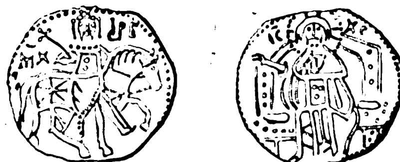

Обр. 54. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Опако: Сжщото изображение на Христа съ знацитѣ ıс—хс. Плоска, диам. 22 мм., 1.50 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 54 и **Табл. II.**

Намерена презъ 1914 год. въ единъ гробъ, въ развалинитѣ на една стара черквица при с. Казичани, Софийско.

Обр. 55. — Сребърна монета отъ Михаилъ Шишмана.

55. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила на конь. Разлика само въ монограмата цар к, въ която много добре изпъкватъ буквитѣ ар и к, а буквата ц, която е образувана отъ а и р почти не личи. И тритѣ букви а, р и к сж много елегантни.

Опако: Сжщото изображение на Христа съ знацитѣ іс—хс. Плоска, продупчена, диам. 21 мм., 1.48 гр. Отъ сбирката на Народния Музей 573. Обр. 55.

Б. Медни монети отъ Михаилъ Шишмана

а) Монети съ изображение царьтъ правъ или царски бюстъ

56. Лице: Бюстъ на царь Михаила до пояса въ богато украсена мантия, съ низка корона съ бисери и бисерни висулки при ушитѣ, на срѣща; въ лѣвата ржка кръстъ, а въ дѣсната — тристржкъ скиптъръ; въ полето при дѣсната ржка на царя буквитѣ мх, инициали на името Михаилъ и монограмата ЦР въ негативна форма. Долната половина отъ лѣвата чърта на буквата х не е излѣзла може би печатътъ е билъ ощърбенъ, та буквата прилича на Ү. Надъ главата на царя, въ лѣво, Божията дѣсница, благославяща царя. При нея звезда четириперка, на пръвъ погледъ прилична на кръстъ. Понеже върху повече монети отъ царь Шишмана, особено съ изображение на двуглавъ орелъ, е представена звезда съ 5, 6, 7 и 8 перки, не може да има никакво съмнѣние, че и тукъ имаме не кръстъ а звезда, но отъ груба направа, отъ каквато е и цѣлия образъ.

Обр. 56. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Опако: Бюстъ на Христа до пояса, съ осѣнка на главата, на срѣща, съ дѣсната ржка благославя; въ полето при главата знацитѣ іх—х (вмѣсто іс—хс). Корубеста, диам. 25 мм., 2.85 гр. Грубо изобретение. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 56 и **Табл. II.**

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. д-во IV. стр. 59.

57. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила, както предидущето. При дѣсното рамо на царя запазена е само буквата м и лѣвата горна чърта отъ буквата х. Божията дѣсница личи надъ главата на царя, а до нея звезда четириперка.

Опако: Сжщото изображение, както предидущето, съ разлика, че тукъ Христосъ съ дѣсната си ржка благославя (въ предидущета монета ржката е при-

брана). Отъ знацитѣ ıc—xc личи само буквата x, понеже монетата е силно повърѣдена. Плоска, диам. 28 мм., 2.74 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр 57.

Издадена отъ менъ, като неопредѣлена, понеже на нея не личатъ ясно инициалитѣ мх.[1])

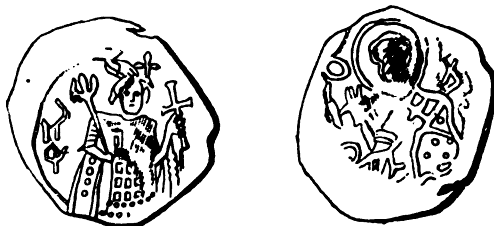

Обр. 57. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

б) Монети съ изображение на конникъ

58. Лице: Царь Михаилъ въ богато облѣкло, съ низка корона, съ бисери и топка отгоре, при ушитѣ — бисерни висулки, яхналъ на конь, въ ходъ на дѣсно, въ дѣсната ржка кръстъ. Въ полето въ лѣво, при дѣсната ржка подъ кръста, буквитѣ мх (**Михаилъ**), а горе въ дѣсно, надъ главата на коня, монограмата **ЦР** безъ титла. Както главата, тъй и долната часть на коня слабо запазени. Изображението е било съ зрънчесть кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Монограма отъ буквата ш, която служи за двойно използуване въ думата Шишманъ; долния край на монограмата съ отвѣстна линия служи за ʌ. Това тълкуване се налага, зашото при всички монети съ тази монограма въ долния ѝ край личи и отвесната линия въ дѣсно, или лѣво. Когато е въ лѣво, линията е правилно изработена въ негативна форма (за това тя е върху монетата въ позитивна), а тамъ дето е въ дѣсно, тя е погрешно изработена въ позитивна форма (затова въ монетата е негативна). И въ единия и въ другия случай, тази линия е позакржглена, за да ѝ се придаде формата на славянската буква ʌ. Тъй че тази монограма е съставена отъ буквитѣ **Ш(н)ш(м)ʌ(н)**. Това се вижда и отъ монетата на сжщия царь съ три монограми на лицето (бр. 61), отъ които двѣтѣ ясно означаватъ буквата ш, а третата, въ дѣсно, е изтрита, та съ положителность не може да се каже, дали е ш или м; само върху срѣдната монограма има, въ долния край, отвесна линия, която образува буквата ʌ. Слабо корубеста, диам. 20 мм. 1.38 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 58.

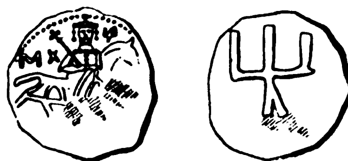

Обр. 58. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

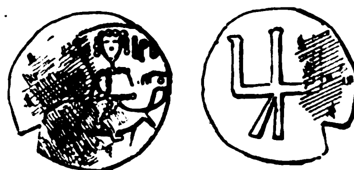

Обр. 59. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ.[2])

59. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила на конь. Разлика въ монограмата, образувана отъ буквитѣ **ЦР**, съединени и въ края ь. Буквитѣ мх изтрити.

[1]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 499 № 7581 и табл. LXVI, 15.

[2]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 488. № 7487 и табл. LXIII 19 и Изв. Бъл. Арх. Д-во IV, стр. 56.

Опакото сжщо, съ разлика, страничната линия на монограмата въ лѣво, вмѣсто въ дѣсно. Корубеста, диам. 20 мм., 1.05 гр. Отъ Вартенското Археол. Д-во. До сега неиздадена. Обр. 59 и **Табл. V.**

в) Монети съ монограми и кръстъ

60. Лице: Сжщата монограма, каквато е на опакото при брой 58; въ полето подъ монограмата, отъ двѣтѣ страни на срѣдната чърта, представени по една звезда шестоперка. Всичко обкржжено съ зрънчестъ кръгъ, частично запазенъ.

Опако: Двоенъ кръстъ, при горнитѣ рамене $\overline{\text{IC}}$—$\overline{\text{XC}}$ а по долу, отъ двѣтѣ страни на кръста, по една звезда шестоперка. Всичко обкржжено въ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 18 мм. 0·95 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 60 и **Табл. II.**

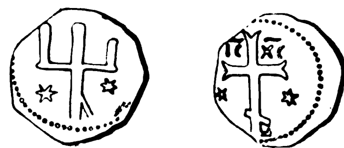

Обр. 60. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Отличенъ стилъ. Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. Бълг. Арх. Д-во IV стр. 57.

Подобна монета, безъ страничната чъртица въ дѣсно, е издадена отъ G. Schlumberger[1]), който погрешно я отдалъ на владетелитѣ отъ островъ Родосъ (seigneurs et dynastes de Rhodes) и вмѣсто описание дава рисунки. Като не схваналъ монограмата на монетното лице, авторътъ обърналъ монограмата наопаки. Тъкмо вжрху знакътъ I на опакото монетата е пробита и е запазенъ само знакътъ $\overline{\text{X}}$ въ дѣсно. Издадена и отъ Ив. Своронос (заета отъ Шломберже[2]) приписва я, съ предположение, на византийския императоръ Иоанъ Палелогъ, (1261—1275 г.) който е владелъ Родосъ. Явно е, че Своронос се заблудилъ отъ Шломберже. Че монетитѣ съ тази монограма сж български, а не византийски, доказватъ най-добре меднитѣ монети на М. Шишмана съ образъ на конникъ, на опакото съ сжщата монограма, а на лицето — монограмата ЦР. (Обр. 58 и 59).

г) Монети съ монограми и образа на Христа

61. Лице: Три монограми, подобни на предидущата; отвесната линия на срѣдната чърта е полуизтрита; срѣдната монограма е по-голѣма и поставена въ срѣдата на монетата, а двѣтѣ други сж по-малки и сж поставени на еднакво разстояние подъ хоризонталната линия на срѣдната монограма. Полето било съ зрънчестъ кржгъ, сега само частично запазенъ.

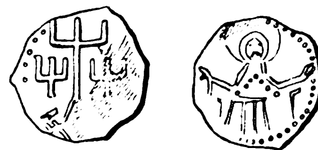

Обр. 61. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Опако: Исусъ Христосъ съ осѣнка на главата, на престолъ, на срѣща, съ разгърнати ржце благославя. Образътъ въ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 17 мм., 0·87 гр., съвсемъ слабо запазена. Издадена отъ менъ въ Изв. Бълг. Арх. Д-во IV стр. 58. Обр. 61.

[1]) Numismatique de l'Orient latin, Supplément et index alphabétique, Paris, 1872, стр. 13, P. 219, pl. XX 25).

[2]) Journal International d'archéologie numismatique t. II, стр. 396.

д) Монети съ двуглавъ орелъ и царска фигура

62. Лице: Царь Михаилъ, въ украсено облѣкло, препасанъ съ лоронъ, преметнатъ на лѣвата ржка, съ низка корона, съ бисерни висулки, правъ, на срѣща, въ дѣсна ржка кръстъ, въ лѣва кълбо, (сега изтрито). Въ праздното поле, при дѣсната ржка, монограмата **ЦР**, подъ нея звезда осмоперка. Изображението въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Зрънчестиятъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 18 мм. Обр. 62.

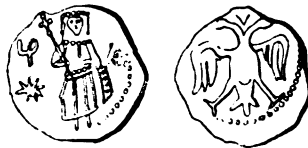

Обр. 62. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Отъ сбирката на г. Л. Ружичка, въ Виена. Неизвестна на Любича.

63. Лице: Сжщото изображение. Въ праздното поле подъ дѣсната ржка на царя слабо личи монограмата **ЦР**, а горе, въ дѣсно, при главата, звезда петоперка. Царьтъ въ лѣва ржка съ кълбо съ кръстъ отгоре. Зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Друглавъ орелъ съ разперени крила. Между главитѣ на орела корона, означена съ елипса, а отъ странитѣ й по една точка. Подъ главитѣ и при краката на орела по три точки, образуващи трижгълна форма. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 17 мм. Обр. 63.

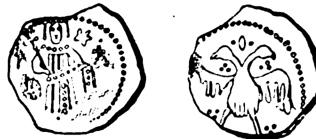

Обр. 63. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Отъ сбирката на Л. Ружичка въ Виена. Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7498. Изв. Бълг. Арх. Д-во III стр. 84 и табл. I 5.

64. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила. Въ полето при дѣсниятъ лакетъ на царя монограма отъ буквитѣ **мцр** (Михаилъ царь). Тукъ царьтъ въ лѣвата си ржка не държи нищо, тя е свита къмъ пояса. До лѣвия му лакетъ слабо личи монограмата **ЦР** въ позитивна форма. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Между главитѣ и въ праздното поле въ лѣво, по една звезда седмоперка. Подобна звезда, като да е имало и въ полето, сега е изтрита. Главитѣ на орела съ корони. Стилъ хубавъ, особено орелътъ, (перушината по гушитѣ, крилата и опашката). Описана отъ Любича[1]), още когато тя се намирала у притежателя й Добоски, въ Будапеща. Любичъ условно я отдава на царь Срацимира. Монетата сега се намира въ Будапещенския Народенъ Музей. Единствена монета отъ този печатъ. Корубеста, диам. 18 мм. Обр. 64 и **Табл. II.**

Обр. 64. Медна монета отъ Михаилъ I Шишмана.

Издадена е отъ менъ въ Антич. монети № 7490; Изв. Бъл. Арх. Д-во III стр. 84.

[1]) Opis. стр. 27, № 4 и табл. III. 10.

65. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила, както предидущето. Въ полето въ лѣво запазена е буквата **м.**, въ дѣсно следи отъ звезда.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Главитѣ на орела съ корони. Монетата била отъ значително хубава направа, сега силно изтрита и проядена отъ ржжда. Плоска, диам. 18 мм., 0·95 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. До сега неиздадена. Обр. 65.

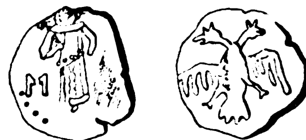

Обр. 65. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

66. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила, както предидущето. Въ полето, подъ дѣсниятъ лакетъ на царя, запазена само буквата **м.**

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Главитѣ на орела съ корони. Между главитѣ топчица. Зрънчестъ кржгъ, слабо запазенъ. Силно повредена. Плоска, диам. 18 мм. Обр. 66.

Отъ сбирката на г. Л. Ружичка въ Виена. Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7499 и табл. LXVII 6. Изв. Бъл. Арх. Д-во III стр. 84 и табл. I, 6.

Обр. 66. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

67. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила. Царя въ лѣвата си ржка държи държава. Въ полето, при дѣсния лакетъ, монограма **ЦР** въ позитивна форма, подъ нея звезда шестоперка. Надъ лѣвата ржка друга монограма **ЦР** въ позитивна форма.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Главитѣ на орела безъ корони. Зрънчестъ кржгъ, запазенъ въ съвсемъ малка часть и то само на опакото. Плоска, диам. 17 мм. Обр. 67.

Отъ сбирката на Л. Ружичка въ Виена. Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7497 и табл. LXVII, 4. Изв. Бъл. Арх. Д-во III 84, табл. I, 4.

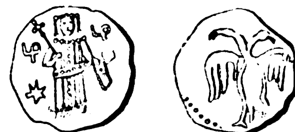

Обр. 67. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

68. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила. Дѣсната ржка и кръста изтрити. Лѣвата ржка е сложена на пояса. При лѣвия лакетъ монограма **ЦР** въ позитивна форма. Силно повредена и проядена отъ ржжда.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Главитѣ на орела били съ корони. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 17 мм., 0.62 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. До сега неиздадена. Обр. 68.

Обр. 68. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

69. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила. Горната часть на тѣлото и лѣвата ржка изтрити. При лѣвата ржка монограмата **ЦР** въ позитивна форма.

Опако то сжщото, безъ украшение по главитѣ на орела. Изображението силно повредено. Плоска, диам. 16 мм., 1·10 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей № 570. Обр. 69.

Обр. 69. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

70. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила; кръста въ дѣсната ржка изтритъ, въ лѣвата — земното кълбо; при дѣсния лакетъ недовършена монограмата ЦР, подъ нея звезда шестоперка, въ срѣдата съ точка, затова повече прилична на розетка; въ долния край полукржгъ, приличенъ на съединителенъ знакъ. Частично запазенъ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила, съ корони; между главитѣ звезда шестоперка, прилична на розетка. Следи отъ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 18 мм., 0·68 гр., съвсемъ груба направа. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 70.

Обр. 70. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Намерени, както и следната, въ Ромжния, въ околностьта на гр. Слатина.

71. Лице: Сжщото изображение на царь Михаила, въ дѣсната си ржка кръстъ, въ лѣвата, дали държи нѣщо не личи (монетата повредена); при лѣвото рамо запазена часть отъ монограмата ЦР въ позитивна форма. Зрънчестъ кржгъ частично личи, понеже е прояденъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила; между главитѣ оваленъ орнаментъ, навѣрно вмѣсто корона. Плоска, диам. 16 мм., 0·82 гр., груба направа. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 71.

Обр. 71. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

71а. Лице: Сжщото изображение, царя правъ въ дѣсната си ржка държи кръстъ, а лѣвата е прибрана къмъ пояса. Въ полето въ дѣсно монограмата ЦР твърде слабо запазена и до нея точка. Зрънчестъ кръгъ частично запазенъ. Работата е въ геометрични едри линии.

Опако: Двуглавъ орелъ и наоколо зрънчестъ кржгъ частично повреденъ. Стильтъ на орела, макаръ и въ едри линии, е твърде сполучливо представенъ. Диам. 19 мм., плоска. Открихъ я въ колекционера на г. Холшекъ, когато посетихъ Виена презъ 1922 год. Обр. 71 а.

Обр. 71 а. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Тази монета се отличава отъ всичкитѣ други български монети по своята твърде значителна плътность.

ѳ) Монети съ двуглавъ орелъ и кръстъ

72. Лице: Кръстъ, горе при раменетѣ му, инициалитѣ на Христа х—с, въ долния край съ акантови листа. Изображението било въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила; главитѣ съ корони. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 17 мм., 1·67 гр. Обр. 72 и **Табл. II.**

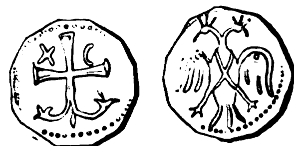

Обр. 72. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Отличава се отъ монетитѣ съ изображение на двуглавъ орелъ по своя хубквъ стилъ, по-голѣма плътность и съ инициалитѣ хс, които не се срѣщатъ нито върху една отъ другитѣ монети отъ този типъ. Издадена отъ менъ.[1])

73. Лице: Въ срѣдата на широко поле, обградено съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ, кръстъ въ долния край съ акантови листа. Подъ лѣвото рамо на кръста три точки въ трижгжлникъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила, главитѣ съ корони, срѣдата на крилата съ по три точки въ трижгжлна форма. Лѣвото крило значително повредено. Плоска, диам. 17 мм., 0·90 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 73.

Обр. 73. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети табл. LXVII, 11; Изв. Бъл. Арх. Д-во III, стр. 84 и табл. I, 11.

74. Лице: Сжщо изображение на кръстъ съ акантови листа, отъ двѣтѣ имъ страни по три точки, образуващи трижгълна форма.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Отъ двѣтѣ страни изображенията били обградени съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Плоска, диам. 15 мм., 1·15 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 74.

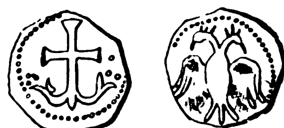

Обр. 74. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7494 и табл. LXIV, 5. Изв. Бъл. Арх. Д-во III, стр. 84 и табл. I 10.

75. Лице: Сжщото изображение на кръстъ съ акантови листа и по три точки отъ странитѣ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила, главитѣ съ корони. Плоска, силно повредена. диам. 16 мм., 0·92 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 75.

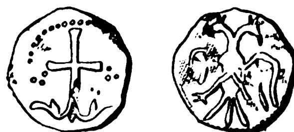

Обр. 75. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7496 и табл. LXIV, 7. Изв. Бъл. Арх. Д-во III, стр. 84 и табл. I 10.

---

[1]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 483—484, 489—490 и табл. LXIV 1—7; LXVII 1—11. Извѣстия Бълг. Археол. Д-во, III, стр. 81—87 и табл. I 1—11.

76. Лице: Сѫщото изображение на кръстъ, съ акантови листа, въ полето по три точки въ трижгълна форма.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила, главитѣ съ корони. Въ срѣдата на лѣвото крило три точки. Навѣрно и на другото крило имало подобни точки, но сега сѫ изтрити (на това мѣсто монетата е повредена). Зрънчестъ крѫгъ, частично личи само на опакото. Плоска, диам. 15 мм., 0·92 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7493 и табл. LXIV, 4. Обр. 76.

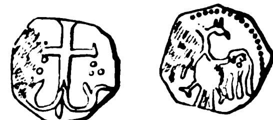
Обр. 76. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

77. Лице: Сѫщо изображение на кръстъ, съ акантови листа, подъ раменетѣ му по три точки въ трижгълна форма. Часть отъ зрънчестиятъ крѫгъ, както и горната часть на монетата, повредени.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила, главитѣ съ корони. По срѣдата на крилата по три точки въ трижгълна форма. Зрънчестъ крѫгъ частично повреденъ. Плоска, диам. 17 мм., 1·74 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. До сега неиздадена. Обр. 77.

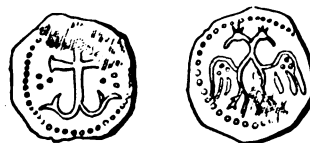
Обр. 77. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

78. Лице: Сѫщото изображение на кръстъ съ акантови листа, подъ раменетѣ по три точки въ трижгълникъ. Зрънчестъ крѫгъ сравнително добре запазенъ.

Опако: Двуглавъ орелъ съ разперени крила. Работа хубава, за жалость опакото доста повредено. Плоска, диам. 16 мм., 1·8 гр., следи отъ посребряване. Обр. 78.

Обр. 78. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана.

Освенъ монетитѣ отъ царь Ив. Шишмана, тази е единствената за сега медна посребрена монета. Понеже за сега нѣма други посребрени монети отъ Михаилъ Шишмана, предполагамъ, че това е случайно или отъ по-ново време. Отъ сбирката на Д-ръ Златановъ.

11. Михаилъ Шишманъ съ сина си Иванъ-Стефана

Медни монети

79. Лице: Царь Михаилъ и синъ му Иванъ въ богато украсено съ бисери и скъпоцѣнни камъни облѣкло, съ низки корони съ бисери и бисерни висулки при ушитѣ, прави, на срѣща, заедно държатъ дългъ кръстъ, който опира до земята. Въ полето въ дѣсно името на царя: **м(н)хаил**. Въ полето въ лѣво, отъ дѣсно на лѣво: **іωанн**. Двете последни букви слѣти заедно.

Опако: Сѫщата монограма, както при брой 58—61, съ зрънчестъ крѫгъ, частично запазенъ. Слабо

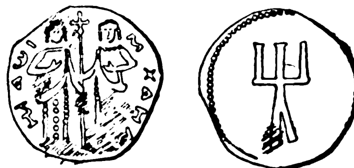
Обр. 79. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

корубеста, диам. 21 мм., 2·35 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей. Издадена отъ менъ въ Атич. монети № 7488 и табл. LXIII, 20; Изв. IV стр. 57. Обр. 79 и **Табл. II.**

80. Лице: Сжщитѣ изображения на царь Михаила и синъ му Иванъ. Въ полето, при лѣвата фигура, надписъ отъ дѣсно на лѣво: **мханv** да се чете: **М(н)ханл)**. Буквата **л** обърната на опако. Въ полето при дѣсната фигура сжщо надписъ, запазени сега само буквитѣ **ιω(а)н(н)**.

Опако: Сжщата монограма, както и при другитѣ монети отъ сжщия типъ. Монетата и отъ двѣтѣ страни била, по ржба, съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Въ долната часть монограмата преплетена. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1·30 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. До сега неиздадена. Обр. 80 и **Табл. II.**

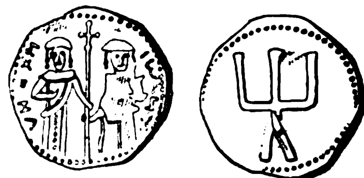

Обр. 80. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

81. Лице: Сжщитѣ изображения на царь Михаила съ сина му Иванъ Стефана. Надписътъ въ полето при лѣвата фигура е изтритъ, запазенъ само при дѣсната, начева отъ лѣво къмъ дѣсно: **м(н)ханл.** Изображението въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Сжщата монограма въ зрънчестъ кржгъ; отвесната линия въ долната часть е наклонена въ дѣсно. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1.60 гр. Отъ сбирката на Народния музей въ София. До сега неиздадена. Обр. 81.

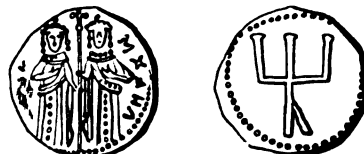

Обр. 81. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

82. Лице: Сжщитѣ изображения на царь Михаила съ сина му Иванъ Стефана. Въ полето въ лѣво надписъ отъ дѣсно къмъ лѣво: **м(н)ханл.** Въ полето въ дѣсно другъ надписъ, отъ лѣво къмъ дѣсно **ιωанн**.

Опако: Сжщата монограма въ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Слабо корубеста, диам. 21 мм., 1.40 гр. Обр. 82.

Обр. 82. — Медна монета отъ Мих. Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. д-во IV стр. 275.

83. Лице: Сжщитѣ изображения на царь Михаила съ сина му Ив. Стефана. При дѣсната фигурира надписъ отъ лѣво къмъ дѣсно **михаил**, а при лѣвата отъ дѣсно къмъ лѣво **ιωан**. Изображението въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Сжщата монограма въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазеаъ. Отвесната линия въ дѣсно. Доста хубава работа. Корубеста, диам. 20 мм., 1.39 гр. Обр. 83 и **Табл. II.**

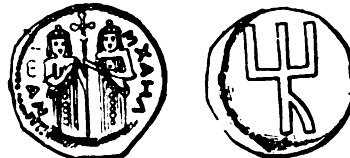

Обр. 83. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

Монетата бе притежание на полковникъ Ханджиевъ, сега неизвестно дѐ. До сега неиздадена.

84. Лице: Сжщитѣ изображения на царь Михаила съ сина му Ив. Стефана. При дѣсната фигура надписъ отъ лѣво къмъ дѣсно **іωан**, при лѣвата — сжщо отъ лѣво къмъ дѣсно (**михa**)**ил**; първитѣ три букви изтрити.

Обр. 84. — Медна монета отъ Михаилъ Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

Опако: Сжщата монограма въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Отвесната чъртица е отъ лѣво. Плоска, диаметъръ 21 мм., 1.40 гр. Стилъ грубъ. Обр. 84 и **Табл. II.**

Монетата бѣ притежание на полков. Ханджиевъ, сега неизвестно де. До сега неиздадена.

85. Лице: Сжщото изображение, както предидущитѣ. При дѣсната фигура отъ лѣво къмъ дѣсно **іэн**(**іωн**); при лѣвата фигура надписътъ изтритъ.

Обр. 85. — Медна монета отъ Мих. Шишмана съ сина си Ив. Стефанъ.

Опако: Сжщата монограма въ зрънчестъ кржгъ сега частично запазенъ. Отвесната чъртица е въ лѣво. Подъ зрънчестия кржгъ личатъ нѣкакви букви, което доказва, че монетата е била препечатана. Плоска, диам. 19 мм. Отъ сбирката на д-ръ К. Щокертъ въ Виена. Обр. 85.

12. Иванъ Александъръ съ сина си Михаила (1331—1355 г.)

Исторически бележки. — Иванъ Александъръ, синъ на деспота Срацимира и племѣникъ отъ сестра на царь Михаилъ Шишмана, билъ женен за Теодора, дъщеря на влашкия войвода Иванко Бесарабъ. Царъ Алексанъръ още приживе взелъ за съуправитель на царството първородния си синъ Михаила, въ 1355 год. убитъ въ борбитѣ съ турцитѣ.

Александъръ отнелъ отъ византийцитѣ градътъ Пловдивъ, крепоститѣ Цѣпина, Кричимъ, Перущица, св. Юстина, Станимака, Воденъ и Аитосъ съ Козникъ и цѣлитѣ Родопи. Той билъ въ постоянна борба съ византийци и турци. Вжтрешно България била измжчвана отъ религиозни и политически раздори. Появили се сектитѣ богомили, исихати, адамити и пр. които породили страшни богословски вълнения, събори и анатеми. При тѣзи напасти върху вжтрешния животъ на България, Ив. Александъръ затворилъ въ монастиръ (въ 1340 год.) жена си Теодора, дъщеря на влашкия князь Иванко Басараба и се оженилъ за еврейка, която покръстилъ и нарекълъ на името на нейната съперница — Тодора. Новата царица, показваща се набожна и щедра, осигурила престола за сина си Иванъ Шишмана, особено въ 1355 год., когато падналъ убитъ наследникътъ на престола Михаилъ. Царицата еврейка сполучила да склони царь Александра да опредѣли за престолона-

следникъ сина си Иванъ Шишмана, вмѣсто по-голѣмия му братъ и законенъ наследникъ, родения отъ влахинята, Иванъ Срацимира. За да задоволи и последния, Ив. Александъръ му далъ още приживе царска титла и Видинската область да я управлява самостойно, но подъ негова върховна власть. Иванъ Срацимиръ навѣрно въ 1360 год. се настанилъ заедно съ майка си въ Видинъ и почналъ да господарува. Царството на Срацимира било малко, простирало се отъ Дунава, при Оршава, до Орѣхово и Враца (които оставали въ Търновското царство), а на югъ — до Нишъ (който билъ въ сръбски ржцѣ).

Отъ царь Ив. Александра съ сина му Михиила сж известни сребърни и медни монети съ ликоветѣ на двамата.

А. Сребърни монети отъ Ив. Александра съ сина му Михаила

86. Лице: Царь Александъръ и синъ му Михаила, въ богато украсено царско облѣкло, съ низки корони, съ бисерни висулки, прави, на срѣща, заедно държатъ препорецъ на дълга вързлина, която опира до земята, въ другитѣ ржцѣ кръстове. Между главитѣ на фигуритѣ, въ лѣво монограма, която развързана се чете **Але(ксандръ)**, въ дѣсно — съкращението **ЦР**. Въ полето въ лѣво, подъ лакетътъ на фигурата, монограма **ЦР** въ позитивна форма, а въ дѣсно подъ лакетътъ на дѣсната фигура — монограма, която развързана се чете **м(и)ха(илъ)**. При колѣнетѣ на лѣвата фигура, въ дѣсно, звезда шестоперка. Изображението въ зрънчестъ кржгъ, сега частично изтритъ.

Обр. 86. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Христосъ съ осѣнка около главата и знацитѣ **іс—хс** правъ, на срѣща, съ двете ржцѣ разгърнати благославя. Задъ него престолъ безъ рамене. Подъ дѣсната ржка монограма отъ буквитѣ **але**, а подъ лѣвата монограма **ЦР** въ негативна форма. Корубеста, диам. 21 мм., 1.45 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей. Обр. 86.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7505 и табл. LXIV, 12; Изв. Бъл. Арх. д-во VI стр. 68, обр. 48.

87. Лице: Изображенията сжщитѣ, както предидущитѣ. Между главитѣ въ лѣво монограма отъ буквитѣ **але** (**Александръ**). въ дѣсно — съкращението **ЦР** въ позитивна форма, срѣща се по-рѣдко върху тѣзи монети. Подъ дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **БК** (**благовѣренъ**). Подъ лѣвия лакетъ на дѣсната фигура буква **м(ихаилъ)**. При колѣното на лѣвата фигура въ дѣсно звезда четириперка.

Обр. 87. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение на Христа. Подъ дѣсната ржка монограма отъ буквитѣ **але**, подъ лѣвата съкращението **ЦР** въ позитивна форма,

която сжщо по-рѣдко се срѣща върху тѣзи монети. Плоска, диам. 20 мм., 1.30 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 87.

88. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ сжщитѣ монограми. При дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **блгв** (**благовѣренъ**), а подъ лѣвия лакетъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ **мхл** (**Михаилъ**). Долу между фигуритѣ, въ лѣво, звезда седмоперка, а въ дѣсно — четириперка. Изображението въ зрънчестъ кржгъ.

Обр. 88. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ и отъ странитѣ въ лѣво монограма отъ буквитѣ **але**, въ дѣсно монограма **ЦР** въ негативна форма. Плоска, диам. 19 мм., 1·75 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 88.

89. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ сжщитѣ монограми, както при брой 86. Подъ дѣсния лакетъ на лѣвата фигура буква **м(ихаилъ)** нейната лѣва отвесна линия значително по-висока отъ дѣсната. При лѣвиятъ лакетъ на дѣсната фигура навѣрно монограма отъ буквитѣ **блгв** въ негативна форма. Доле между дветѣ фигури въ лѣво звезда четириперка, а въ дѣсно — седмоперка. Изображението въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Обр. 89. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ и отъ странитѣ, въ лѣво, монограма отъ буквитѣ **але**, а въ дѣсно съкращението **ЦР** въ негативна форма. Плоска, диам. 20 мм. 1·52 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 89.

90. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ монограма отъ буквитѣ **але** и съкращението **ЦР** въ негативна форма. Подъ дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **блгв** (**благовѣренъ**). При лѣвия лакетъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ **мл** и отгоре **х**, която означава **М(и)х(аи)л(ъ)**. Доле между дветѣ фигури, въ лѣво, звезда шестоперка, въ дѣсно — четириперка. Дѣсната фигура и зрънчестия кржгъ значително повредени.

Обр. 90. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ. Монограма въ лѣво отъ буквитѣ **але** неправилно направена. Въ дѣсно съкращението **ЦР** въ негативна форма. Корубеста, диам. 20 мм., 1·57 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 90.

91. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ, въ лѣво, монограмата **але**, въ дѣсно — съкращението **цр** въ позитивна форма. При дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **бкг (благовѣренъ)**, а при лѣвиятъ лакетъ на дѣсната фигура буква **м — (Михаилъ)**. Доле между фигуритѣ две звезди четириперки.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ. Въ полето, въ лѣво, монограма **але(ксандръ)** и точка, въ дѣсно съкращението **цр** въ позитивна форма. Плоска, диам. 20 мм., 1·30 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 91.

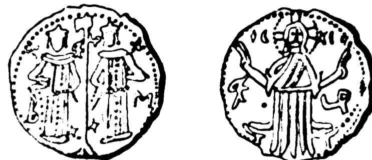

Обр. 91. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

92. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ, въ лѣво, монограма **але**, въ дѣсно съкращението **цр** въ негативна форма. При дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **блгк**, а при лѣвиятъ лакетъ на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ **мл** и отгоре **х — М(и)х(аи)л(ъ)**. Доле между фигуритѣ две звезди. Зрънчестиятъ кржгъ частично запазенъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ. Въ полето въ лѣво монограма отъ буквитѣ **але** и точка, въ дѣсно съкращението **цр** въ негативна форма и точка отгоре. Краищата на креслото съ по три точки. Плоска, диам. 20 мм., 1·71 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 92.

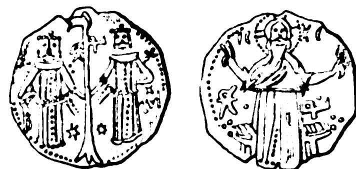

Обр. 92. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

93. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ, въ лѣво, монограма **але**, въ дѣсно монограма **цр** въ негативна форма. При дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **клгк**, въ полето въ дѣсно монограма отъ буквитѣ **мл (Михаилъ)**. Доле между фигуритѣ, въ лѣво, звезда четириперка, въ дѣсно — шестоперка. Цѣлото изображение въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ. Въ полето въ лѣво монограма **але** и точка, въ дѣсно съкращението **цр** въ негативна форма и точка. Плоска, диам. 20 мм., 1·52 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 93.

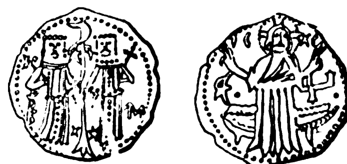

Обр. 93. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

94. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ, въ лѣво, монограма **але**, а въ дѣсно — съкращението **цр** въ негативна форма. При дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **клгк**, въ дѣсно монограма отъ буквитѣ **мл** и отгоре **х**. Между фигуритѣ звезда шестоперка. Зрънчестиятъ кржгъ частично запазенъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ. Въ полето въ лѣво монограма отъ буквитѣ **алє** и точка, въ дѣсно съкращението **ЦР** въ негативна форма; краищата на престола съ по три точки. Зрънчесть кржгъ слабо запазенъ. Плоска, диам. 20 мм., 1.30 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 94.

Обр. 94. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

95. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ, вмѣсто монограми, знакъ приличенъ на **а**. При дѣсниятъ лакетъ на лѣвата фигура продълговата буква **к**, съ която навѣрно искали да представятъ и буква **к** съкращението на **благовѣренъ**; подъ лѣвата ржка на дѣсната фигура буквата **м**, отгоре малко **х**, съкращение на **Михаилъ**. Доле между двете фигури две звезди четириперки. Зрънчесть кржгъ, частично запазенъ.

Обр. 95. — Сребърнз монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение на Христа благославящъ. Въ полето въ лѣво монограма отъ буквитѣ **алє** и точка, въ дѣсно съкращението **ЦР** въ позитивна форма и точка отдоле. Плоска, диам. 17 мм., 0.98 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 95.

96. Лице: Сжщитѣ изображения, както предидущитѣ. Между главитѣ монограми, състоящи се отъ буквитѣ **алє** и **цръ** въ негативна форма. Подъ дѣсната ржка на фигурата въ лѣво, запазена е само часть отъ монограмата, отъ която личи буквата **є**; подъ лѣвата ржка на фигурата въ дѣсно монограма отъ буквитѣ **миал** и отгорѣ **х**; тукъ буквата **и** е за двойно използуване, та въ монограмата се съдържа цѣлото име **Михаилъ**. Единствена монета, каквато до сега съмъ срѣщалъ, съ подобна монограма.

Обр. 96. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение на Христа съ известната монограма отъ буквитѣ **алє** и монограмата **ЦРЬ** въ позитивна форма, обаче силно изтрита. Плоска, диам. 21 мм., 1.52 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 96.

97. Лице: Сжщитѣ изображения. Между главитѣ, въ лѣво монограма отъ буквитѣ **алє**, въ дѣсно монограма въ негативна форма отъ буквитѣ **ЦР**. Подъ дѣсната ржка на лѣвата фигура монограма, подобна на оная въ предидущата фигура. Подъ лѣвата ржка на дѣсната фигура монограма отъ буквитѣ **ал**. Между двете фигури, доле отъ двете страни на знамето, по една звезда. Зрънчесть кржгъ.

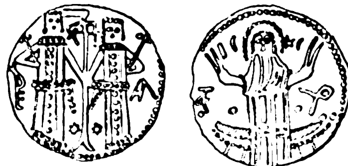

Обр. 97. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение. Подъ дѣсната ржка на Христа монограма отъ буквитѣ але отъ особена форма, подъ лѣвата ЦР. Отвесната чъртица на буквата ц, горе, липсва, затова монограмата получила особена форма. Плоска, диам. 20 мм. Отъ сбирката на Будапещенския Народ. Музей. Обр. 97.

98. Лице: Сжщитѣ изображения. Между главитѣ въ лѣво сжщата монограма, въ дѣсно монограма отъ буквитѣ ЦР, въ позитивна форма. Подъ дѣсната ржка на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ блк въ негативна форма. Подъ лѣвата ржка на дѣсната фигура м отгоре х. Между двете фигури, доле отъ двете страни на знамето, по една звезда. Всичко въ зрънчестъ кржгъ.

Обр. 98. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображенние. Подъ дѣсната ржка на Христа монограма отъ буквитѣ ЦР въ позитивна форма и три точки; въ дѣсно монограма отъ буквитѣ але и една точка. Плоска, диам. 21 мм. Отъ сбирката на Будапещенския Народенъ Музей. Обр. 98 и **Табл. II.**

99. Лице: Сжщитѣ изображения. Сжщата монограма и между фигуритѣ въ лѣво; въ дѣсно монограмата ЦР, въ негативна форма. Подъ дѣсната ржка на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ бк — **благовѣренъ**; подъ лѣвата ржка на дѣсната фигура буквитѣ м, отгоре х. Звезди между фигуритѣ. Всичко въ зрънчестъ кржгъ.

Обр. 99. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение. Подъ дѣсната ржка на Христа монограма отъ буквитѣ ЦР въ позитивна форма, подъ нея три точки, подъ лѣвата монограма отъ буквитѣ але и две точки отвесно и една по-горе. Плоска, продупчена, диам. 20 мм. Отъ сбирката на д-ръ К. Щокертъ въ Виена. Обр. 99 и **Табл. I.**

100. Лице: Сжщитѣ изображения. Между главитѣ въ лѣво монограмата ЦР въ позитивна форма, въ дѣсно недовършена монограма отъ буквитѣ ле; въ полето въ лѣво монограма отъ буквитѣ б(л)гр — блъгаромъ, въ негативна форма, въ дѣсно, горе х, подъ нея буквитѣ мл — (**Михаилъ**) съединени. Между двете фигури, доле две звезди.

Обр. 100. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение. Въ полето въ лѣво монограмата ЦР въ позитивна форма, въ дѣсно — монограма отъ буквитѣ ле, вмѣсто але. Плоска, диам. 21 мм. Принадлежи на Петко Димитровъ отъ с. Карлуково, Луковитска околия. Обр. 100.

За сега само тѣзи три монети съмъ ималъ случай да видя, върху които монограмата ЦР на опакото е въ полето въ лѣво, вмѣсто въ дѣсно, (както е върху другитѣ монети отъ този типъ).

Горната монета е намерена, задно съ други (около 50 екземпляра) въ замлището на с. Карлуково, въ мѣстностьта „Равни Кичеръ“, на ю. и. отъ калето, надъ брѣга на р. Искъръ. На сѫщото мѣсто е станала и друга голѣма находка отъ нѣколко хиляди отъ сѫщитѣ монети. Музеятъ можа да прибере отъ тѣхъ само нѣколко стотинъ екземпляра.

101. Лице: Сѫщитѣ изображения. Горе, между главитѣ на двата образа, въ лѣво, монограма отъ буквитѣ **але**, въ дѣсно монограмата **ЦР**, въ негативна форма; доле две звезди. Въ полето въ лѣво, монограма отъ буквитѣ **Б БАК — БЛАГАРѠМ БЛАГОВѢРЕНЪ**, въ дѣсно буквитѣ **м л** отгоре **х**. Зрънчестъ крѫгъ.

Опако: Сѫщото изображенне. Подъ дѣсната рѫка на Христа монограма отъ буквитѣ **але ЦР**. Последнитѣ две букви личатъ, като се обърне монетата; въ полето вдѣсно монограма **ЦР** украсена съ кръстъ, въ негативна ворма и точка. Плоска, диам. 21 ми., 1.38 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 101 и **Табл. II.**

Обр. 101. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Единственъ мене известенъ екземпляръ съ монограми **але ЦР** съединени на опакото.

102. Лице: Сѫщитѣ изображения. Между главнтѣ на образитѣ, въ лѣво, монограма **ЦР**, въ позитивна форма, въ дѣсно сѫщата монограма, въ негативна форма. Доле звезди. Въ полето не личатъ никакви букви или монограми. Зрънчестъ крѫгъ.

Опако: Сѫщото изображение. Подъ дѣсната рѫка на Христа монограма отъ буквитѣ **але**, обаче първитѣ две букви не довършени, отъ тѣхъ личи само дѣсната половини отъ буквата **л**. Въ дѣсно монограмата **ЦР**, въ позитивна форма. Зрънчестъ крѫгъ. Плоска, диам. 20 мм. Въ Будапещенския Народния Музей. Обр. 102.

Обр. 102. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Единственъ известенъ на менъ екземпляръ.

103. Лице: Сѫщитѣ изображения както предидущитѣ. Между главитѣ, въ лѣво, вмѣсто монограма, личи нѣкакъвъ квадратъ, а въ дѣсно съкращението **ЦР**, въ недовършена негативна форма. Въ праздното поле въ лѣво и дѣсно вмѣсто монограми — по три точки. Работа груба. Зрънчестиятъ крѫгъ слабо личи.

Опако: Сѫщото изображение на Христа и знацитѣ **іс—х**. Монетата е аспра (полугрошъ), диам. 16 мм., 0.58 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 103.

Обр. 103. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Освенъ описанитѣ по-горѣ сребърни монети отъ царь Ив. Александра и Михаила, има и много други безъ особена разлика, затова и не ги описвамъ.

Любичъ описва (Opis стр. 3—4 и табл. I 2 и 3) две други монети отъ сѫщия типъ, които погрѣшно отдава на царь Симеона. Едната отъ тѣхъ Я. Шафаржикъ отдава на Самуила, а Раковски (О Асѣню, стр. 103, № 9 въ табл.) — на Самуилова баща. Тѣзи две монети сѫ неразделна часть отъ описанитѣ по-горѣ царь Александрови монети, обаче други вариации. Както Ковачевичъ, тъй и професоръ В. Златарски приематъ, че тѣ сѫ Александрови, но между двамата се явява споръ за значението на буквитѣ с и м, въ полето на опакото. Ковачевичъ мисли, че тѣ означаватъ **Спасъ Мироу**,[1]) а професоръ Златарски прѣдполага, че означаватъ **Сыноу Михаилъ** и че били сѣчени въ паметъ на Михаила, синъ и съуправитель на Ив. Александра.[2]) Въ всѣки случай този въпросъ не е окончателно разрешенъ.

Тукъ давамъ описанието на едната монета, както я намирамъ у Любича, втората описвамъ споредъ оригинала, който прегледахъ въ Будапеща.

104. Лице: Сѫщитѣ изображения, както другитѣ монети отъ този типъ. При главата на лѣвата фигура, до знамето, недовършена монограма отъ буквитѣ **але**; подъ дѣсниятъ лакатъ на сѫщата фигура монограма отъ буквитѣ **благ** (**Благовѣренъ**), при дѣсната фигура изтрито. Доле, между двете фигури, две звезди шестоперки. Зрънчестъ кржгъ.

Обр. 104. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сѫщото изображение на Христа. Подъ дѣсната ржка на Христа буква **С**, подъ лѣвата — монограма, прилична на буква **М**, която съдържа навѣрно и буквата л. Плоска, диам. 20 мм. Обр. 104 и **Табл. II.**

Любичъ видѣлъ тази монета у Добоски отъ Будапеща, сега въ Народния Музей въ сѫщия градъ.

105. Лице: Изображението сѫщото, както предидущето. Между главитѣ на фигуритѣ, въ лѣво, монограма отъ буквитѣ але. въ дѣсно съкращението **ЦР**, прилично на +. При дѣсната ржка на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ **благ**. Доле, между двете фигури, две звезди шестоперки. Зрънчестъ кржгъ.

Обр. 105. — Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сѫщото изображение на Христа, както предидущето. Малка разлика има въ монограмата, прилична на буква **м** въ полето въ дѣсно. Плоска, диам. 20 мм. 1·45 гр. Обр. 105.

Въ времето на Я. Шафаржикъ тази монета се намирала у В. Ганка въ Прага. (Гласникъ VIII, 280).

---

[1]) Прилошци Југословенској Нумизматици, I Најстарији Бугарски новци, Гласник, LXXVI, 1908 год. стр. 97.

[2]) В. Златарски. Къмъ въпроса за най-старитѣ български монети, Извѣстия на Бъл. Археол. Дружество томъ I 1910 год., стр. 40.

105а. Лице: Сжщитѣ изображения. При лѣвото ухо на лѣвата фигура недовършена монограма отъ буквитѣ але, която прилича на кръстъ. При главата на дѣсната фигура монограмата ЦР въ недовършена негативна форма. Подъ дѣсния лакетъ на лѣвата фигура монограма отъ буквитѣ БК (благовѣренъ) недовършена, затова прилича на буква Е. Монограмата въ дѣсно изтрита. Межцу знамето и лѣвата фигура звезда четириперка, срещу нея само точка.

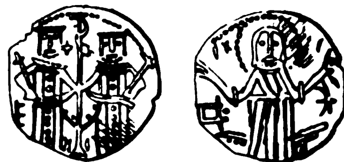

Обр. 105а. Сребърна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщиятъ образъ на Христа съ знацитѣ эх—і (вмѣсто іс—хс). Подъ лѣвата ржка на Христа монограма отъ буквитѣ але въ негативна форма, подъ дѣсната — монограма ЦР сжщо въ негативна форма. Печатътъ за опакото на монетата бихъ приготвилъ въ позитивна форма, затова изображението на Христа заедно съ монограмитѣ е излѣзълъ въ негативна. Единственъ екземпляръ, който съмъ видѣлъ до сега. Плоска, диам. 20 мм., 1·26 гр. Отъ сбирката на Видинското Археол. Д-во. Обр. 105а.

Б. Медни монети отъ Ивана Александра съ сина му Михаила

а) Монети съ изображение на крепостни стени [1])

106. Лице: Царь Александъръ и Михаилъ въ богато облѣкло, съ низки корони съ бисери и бисерни висулки при ушитѣ, прави на срѣща, държатъ заедно препорецъ на дълга върлина. Въ полето, при рамото на лѣвата фигура, буква м съ чъртица отгорѣ, подъ нея, въ вертикаленъ редъ, буква а и монограмата ЦР; надписътъ трѣбва да се чете **М(нх)а(нлъ) царь**; въ полето, при дѣсната фигура, сжщо въ вертикаленъ редъ, **Іω-а-цр Іωа(нъ) царь**. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

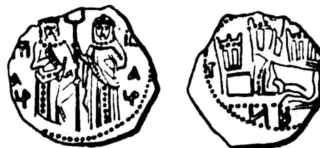

Обр. 106. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Крепостни стени на два етажа; вториятъ подраздѣленъ на три кули, украсени горе съ по три зжбера. Въ полето, въ лѣво, между кулата и зрънчестия кржгъ, който обгражда стенитѣ, буква т, а доле въ отрѣза — буквитѣ нк (буквата н въ негативна форма и затова прилича на и). Надписътъ, допълненъ, трѣбва да се чете: **Т(ръ)н(о)к(ъ.)**[2]). Корубеста, диам. 20 мм. 1·35 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 106. **Табл II.**

---

[1]) Този типъ монети не сж известни на Любича. Пръвъ съобщи за тѣхъ В. Добруски въ Български прѣгледъ VI, 1900, стр. 97—100, безъ да определи крепостнитѣ стени. Професоръ В. Златарски ги отдаде на Асѣня II (Изв. на Б. Ареол. Д-во I стр. 29—53). Нѣкои отъ тия монети издадохъ въ Античнитѣ монети и пр. № 7514—7522 и въ Изв. на Бъл. Арх. Д-во VI, стр. 63—70.

[2]) Сжщото четене на този надписъ дава и проф. В. Златарски. Извѣстия Б. А. Д. I 51.

107. Лице: Сжщото изображение. Въ полето при лѣвата фигура запазена само буквата ⱁ и монограмата ЦР; при дѣсната фигура слабо личи, горе, само буква і, добрѣ запазени ⱁ и ЦР. При главитѣ на царскитѣ фигури монетата силно изтрита.

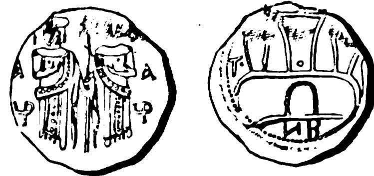

Обр. 107. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Крепостни стени на два етажа, въ срѣдата съ сводеста порта, оградена съ зрънца; горниятъ етажъ разделенъ на три кули, съ по три зжбера, (слабо личатъ, монетата изтрита). Въ полето въ лѣво буквата т и до нея точка, а долу въ отрѣза — буквитѣ нк. И тукъ буквата н е въ негативна форма; зрънчестъ кржгъ. Корубеста, диам. 21 мм., 2·55 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 107.

108. Лице: Сжщитѣ изображения. Фигуритѣ държатъ кръстъ вмѣсто препорецъ. Въ полето, въ лѣво, запазени само буква ⱁ и монограмата ЦР въ позитивна форма, а въ полето въ дѣсно личи надписъ: :ω ⱁ ЦР

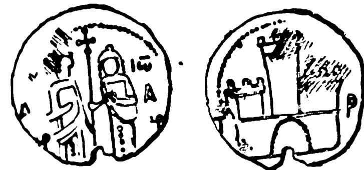

Обр. 108. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Сжщото изображение. Въ полето въ лѣво буквата т, а въ дѣсно р. Плоска, диам. 20 мм., 0·85 гр. Отъ Варненското Археол. Д-во. Обр. 108 и **Табл. V.**

109. Лице: Сжщитѣ изображения. Фигуритѣ държатъ препорецъ. Въ полето, при главата на лѣвата фигурь, буквата м, а подъ дѣснати ржка на сжщата фигура монограма отъ буквитѣ ЦР въ негативна форма. Праздното поле въ дѣсно съвсемъ изтрито. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

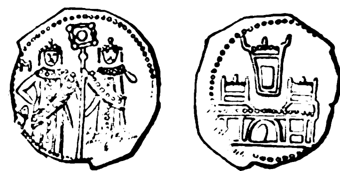

Обр. 109. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Крепостни стени на два етажа, разграничени отъ една зрънчеста линия. Въ срѣдата на долния етажъ сводеста порта. Въ долния етажъ два прозореца единъ надъ другъ. Въ лѣво единъ прозорецъ, високъ колкото портата. Въ горния етажъ две странични кули съ по три зжбера, въ срѣдата третата кула двойно по-висока, съ три зжбера и прозорецъ въ срѣдата. Монета съ по-добра изработка. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 0·87 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 109.

110. Лице: Сжщото изображение. Фигуритѣ държатъ кръстъ на дълга върлинна, образуванъ отъ петь кълба, вмѣсто препорецъ. При главата на лѣвата фигура буква м съ х отгоре, подъ дѣсната ржка на сжщата фигура монограма ЦР. Полето при главата на дѣсната фигура е изтрито, при дѣсната ржка личи буквата ⱁ, подъ нея монограма ЦР. Слабо запазенъ зрънчестъ кръстъ.

Опако: Крепостни стени на два етажа, въ срѣдата на долния сводеста порта, отъ странитѣ й по единъ прозорецъ. Подъ портата буквитѣ н к. Стенитѣ на горния етажъ сж приблизително, както при предидущета монета. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 110.

Обр. 110. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

111. Лице: Сжщото изображение. Фигуритѣ държатъ препорецъ. При главата на лѣвата фигура слабо личи само дѣсната половина отъ буквата м; при дѣсниятъ лакетъ на сжщата фигура личи ясно буквата а и подъ нея монограмъ **ЦР**. Полето при дѣсната фигура съвсемъ изтрито, слабо личи само буквата а. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение, само че въ горния етажъ на крепостьта — ниши. Слабо корубеста, диам. 20×22 мм., 1·42 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 111.

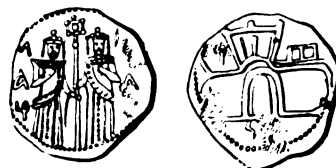

Обр. 111. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

112. Лице: Сжщото изображение и буквитѣ м и а наполовина запазени, подъ тѣхъ монограма отъ буквитѣ **ЦРЬ** въ позитивна форма. Правата линия на буквата р въ горния край продължена, та образува заедно съ заоблената часть отъ сжщата буква и буквата ь. Въ полето въ дѣсно буквата а, подъ нея монограма **ЦР** въ позитивна форма. Зрънчестъ кржгъ почти съвсемъ изтритъ.

Опако: Сжщото изображение. Сводътъ на портата се вдава въ горния етажъ. Въ отрѣза личатъ н и к. Буквата н въ негативна форма. Диам. 19 мм., 1·28 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 112.

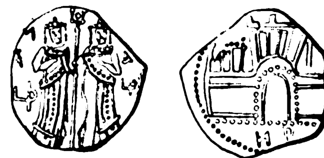

Обр. 112. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

113. Лице: Сжщото изображение и монограми. Полето въ дѣсно съвсемъ изтрито, слабо личи само монограмата **ЦР**.

Опако: Сжщото изображение. Въ отрѣза личатъ букви н и к. Слабо корубеста, диам. 21 мм., 2·37 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей. Обр. 113.

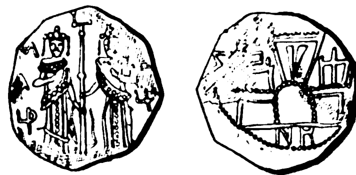

Обр. 113. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

114. Лице: Сжщото изображение и монограми личатъ по-слабо (монетата е доста изтрита),

Опако: Сжщото изображение, което по типъ се схожда най-много съ монетата № 111. Въ отрѣза сж останали следи отъ буквата н, която сега прилича на х. Плоска, диам. 18×20 мм., 1·20 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 114.

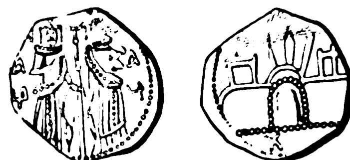

Обр. 114. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

115. Лице: Сжщото изображение. Полето въ лѣво съвсемъ изтрито, затова буквитѣ не личатъ. Въ дѣсно добре запазенъ надписътъ іω[а] цр въ вертикаленъ редъ.

Опако: Сжщото изображение. Силно изтрита монета. Ясно личи въ полето въ лѣво буквата т, а въ отреза буквата н. Слабо корубеста, диам. 21 мм., 2·02 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 115.

Обр. 115. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

116. Лице: Сжщото изображение и монограми, но зле запазени.

Опако: Сжщото изображение. Сводътъ на портата вдаденъ въ втория етажъ. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1·20 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 116.

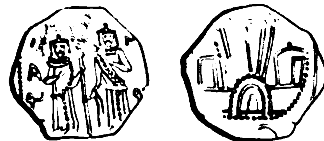

Обр. 116. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

117. Лице: Сжщото изображение. Буквитѣ не личатъ. (Монетата е съвсемъ изтрита и осѣчена наоколо, има изгледъ на осможгжлникъ).

Опако: Изображението сжщото, както при брой 109, но отъ по-доленъ стилъ. Корубеста, диам. 18 мм., 1·95 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 117.

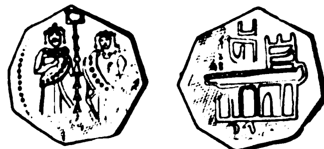

Обр. 117. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

118. Лице: Сжщото изображение. Монетата много изтрита, не личатъ никакви букви.

Опако: Изображение, както предидущето, корубеста, диам. 17×19 мм., 0·95 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 118.

Обр. 118. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

119. Лице: Сжщото изображение. Монограмитѣ сж изтрити.

Опако: Сжщото изображение. Сводътъ на портата е вдаденъ въ горния етажъ. Въ отрѣза личатъ буквитѣ н и к. Буквата н е въ негативна форма. Плоска, диам. 16×19 мм., 1·24 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 119.

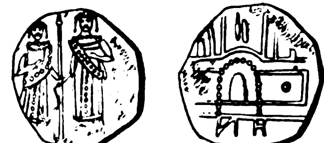

Обр. 119. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

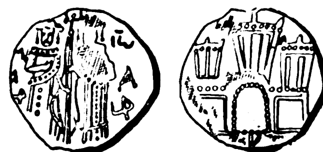
Обр. 120. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

120. Лице: Сжщото изображение. Въ полето въ дѣсно слабо личатъ буквитѣ м а и монграма ЦР. Въ полето отъ дѣсно по-добре запазени буквитѣ ѭа цр. При буквата а точка.

Опако: Сжщитѣ крепостни стени; кулитѣ въ горния етажъ съ по три зжбера. Въ отрѣза запазена само горната часть отъ буквата к. Корубеста, съ добъръ стилъ, диам. 19 мм., 1·10 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 120.

121. Лице: Сжщото изображение и монограми, отчасти изтрити.

Опако: Сжщитѣ крепостни стени, въ полето въ лѣво запазена буквата т а въ отрѣза буква н цѣла и горната половина отъ к. Двоенъ кржгъ, образуванъ наверно вследствие изместване монетата при отпечатването й. Плоска, диам. 23 мм., 1·55 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 121.

Обр. 121. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

121а. Лицето сжщото. Двѣтѣ фигури заедно държатъ кръстъ. Тази въ лѣво държи другъ кръстъ и подъ дѣсната й ржка личи буквата л отъ думата Алєксандръ; подъ буквата л личи само отвесна линия, навѣрно отъ буквата є. Подъ лѣвия лакетъ на фигурата въ дѣсно личи буква м, инициалъ на името Михаилъ. Зрънчестия кржгъ е значително запазенъ.

Опако: Крепостни стени на два етажа; портата е въ форма на правожгълникъ; въ горния етажъ личатъ три кули, отъ които срѣдната по-висока, украсени съ зжбери. Въ полето въ лѣво буквата т, въ отрѣза нк, съкратено Търново. Корубеста, диам. 20 мм., 1·35 гр. Отъ Варненския Музей. Обр. 121а и **Табл. V.**

Обр. 121а. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Освенъ описанитѣ по-горе монети съ крепостни стени, виждалъ съмъ и други, които не се различаватъ отъ първитѣ.

При монетитѣ на Ив. Александра съ Михаила не е спазвано строго еднообразие въ положението на надписитѣ. Така, върху меднитѣ монети съ крепостни стени почти навсѣкждe името на Александра е при дѣсната фигура, а онова на Михаила — при лѣвата, до като при сребърнитѣ монети е обратно.

Отсжтствието при тѣзи монети на известната монограма отъ буквитѣ алє, трѣбва да се обясни съ обстоятелството, че монетитѣ съ крепостни стени съвсемъ се различаватъ отъ другитѣ медни монети на този царь, които повечето на опакото иматъ само поменатата монограма, а на лицето си нѣматъ никакъвъ надписъ, както това ще виднмъ по-доле.

Все при монетитѣ съ крепостни стени се забелѣзва и друга особеность. Върху всичкитѣ екземпляри, съ инициала на Михаила, личи и монограмата ЦР до като въ другитѣ монети отъ Ив. Александра и Михаила тази монограма личи не при името на Михаила, а при това на Александра. Това обстоятелство ни навежда на мисъльта, че тѣзи монети трѣбва да сж сечени въ последнитѣ години отъ живота на Михаила, когато той е билъ на по-зрѣла възрасть и е взималъ по-активно участие въ управлението на царството. Въпроснитѣ монети по качество, стилъ и направа се отличаватъ отъ другитѣ медни монети отъ Ив. Александра, на които направата е по-проста, стилътъ по-грубъ, а и самитѣ монети сж по-тънки, съ изключение на монетитѣ съ изображение на конникъ, отъ които нѣкои се отличаватъ съ доста хубава направа. Монетитѣ съ крепостни стени сж единственитѣ, върху които е отбелѣзанъ градътъ, дето сж сѣчени монетитѣ. Отделнитѣ букви **т н к**, а върху брой 108 и **р** на опакото на нѣкои отъ тѣзи монети, немогатъ да означаватъ друго, освенъ името на трада Търново. Отъ това би могло да се заключи, че въ Търново е имало монетарница въ врѣме на Ив. Александра.

б) Монети само съ монограми на опакото

122. Лице: Царь Ив. Алесандъръ и Михаилъ въ богато украсено облѣкло, съ низки корони и бисерни висулки при ушитѣ, прави на срѣща. Помежду има дългъ кръстъ. Ржцетѣ имъ кжмъ кръста сж на пояса, а въ другитѣ ржце държатъ кръстове. Кръстътъ въ лѣво не личи, понеже на това мѣсто монетата е изтрита. Стилътъ на тази монета е, може да се каже, най-хубавъ въ сравнение съ стила на всички други монети на Александра и Михаила отъ този типъ.

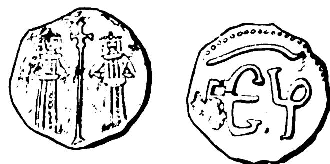

Обр. 122. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Известната на царь Александра монограма отъ буквитѣ алє съ титлата ЦР и отгоре съединителна чърта. Плоска, диам. 18 мм. 1·30 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 122.

123. Лице: Сжщото изображение на Александра и Михаила, отъ по-груба направа.

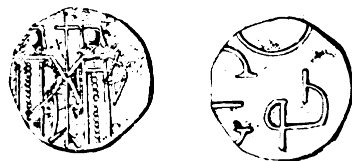

Обр. 123. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Отъ монограмата на Александра отъ буквитѣ алє запазени сж само тритѣ крайща отъ буквата є и съкращението ЦР въ негативна форма. Отгорѣ съединителниятъ знакъ сжщо е въ негативна форма, затова изглежда като долна часть отъ кржгъ. Плоска, изкривена, диам. 18 мм., 1·80 гр. Намерена въ Търново. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 123 и **Табл. III**.

124. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Коронитѣ и на двѣтѣ фигури съ по три голѣми топки и съ това тѣ се отличаватъ отъ другитѣ монети отъ сжщия типъ. Въ полето, въ дѣсно, три топки, поставени въ трижглена форма.

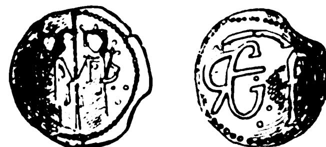

Обр. 124. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Монограма отъ буквитѣ алє и знацитѣ ЦР и отгоре съединителенъ знакъ. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Слабо корубеста, диам. 19 мм. 0·95 гр. Отъ сбирката на полк. Ханджиевъ. Обр. 124 и **Табл. III.**

125. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Между тѣхъ препорецъ, вмѣсто кръстъ.

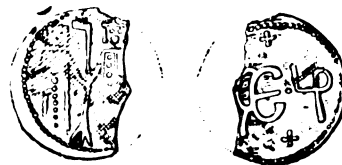

Сбр. 125. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Монограми отъ буквитѣ алє и монограма ЦР. Въ полето надъ и подъ монограмитѣ по една звезда четириперка, прилични на кръстове. Хубавъ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 20 мм., 0·85 гр., третината отчупена. Особена хубава изработка. Отъ сбирката на полк. Ханджиевъ. Обр. 125.

126. Лице: Сжщитѣ царски фигури, както при брой 124, държатъ дългъ кръстъ, който допира до земята; въ свободнитѣ ржцѣ кръстове. Изображението е слабо запазено.

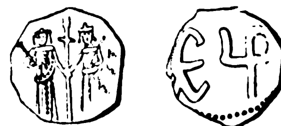

Обр. 126. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Широко поле, съ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ, въ срѣдата монограма отъ буквитѣ алє, до нея знакътъ ЦР въ позитивна форма. Тази монета се различава отъ издаденитѣ отъ менъ и отъ Любича монети отъ сжщия типъ по формата на монограмата и по това, че нѣма съединителна чърта надъ монограмата и знака ЦР.[1]) — Плоска, диам. 18 мм. Отъ колекцията на М. Кривошийковъ отъ Шуменъ. Обр. 126.

127. Лице: Сжщитѣ изображения на Александра и синъ му Михаилъ държатъ знаме на дълга върлина. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

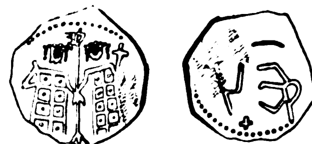

Обр. 127. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: монограма отъ биквитѣ алє и до нея знакътъ ЦР съ съединителна чърта, негативно поставени. Въ долния край на монетата личи звезда четириперка. Ако се обърне листа и се погледне изображението, ще се види позитивната форма на монограмата. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Корубеста, диам. 18 мм., 1·28 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Неизвѣстна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. Д-во IV, 60. Обр. 127.

---

[1]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 493 № 7523—29 и табл. LXIV 14—17. Любичъ, цит. съч. стр. 16 и табл. 7—10.

128. Лице: Сжщитѣ царски фигури; лѣвата фигура е добре запазена и личи богато украсеното облѣкло и бисерната корона съ висулки и топка отгоре; фигурата въ дѣсната си ржка държи кръстъ. Дѣсната фигура изтрита и слабо личи нейното очъртание. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

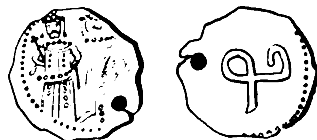

Обр. 128. — Медна Монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Широко поле съ зрънчестъ кржгъ, въ срѣдата монограмата ЦР, негативно представена. Единственъ за сега екземпляръ по формата на монограмата, която не се срѣща въ другитѣ български монети. Отъ сбирката на М. Кривошийковъ отъ Шуменъ. Слабо корубеста, диам. 18 мм.; тя е продупчена. Обр. 128.

129. Лице: Сжщитѣ изображения на Александра и синъ му Михаилъ. Между фигуритѣ кръстъ или знаме на дълга върлина. Работа груба. Особно груби сж главитѣ на фигуритѣ. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

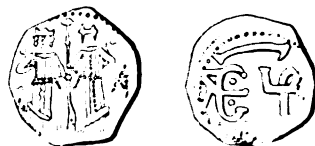

Обр. 129. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Въ срѣдата на широко поле, обкржжено съ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ, е представена монограмата отъ букритѣ але и монограма ЦР въ позитивна форма. Горе съединителна чърта. Отгоре и отдоле на срѣдната чърта на буквата є по една точка. Корубеста, диам. 18мм. 0·82 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 129.

130. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Работа сравнително похубава. Печатътъ е ударенъ на страна и затова голѣмо поле отъ монета е останало праздно. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

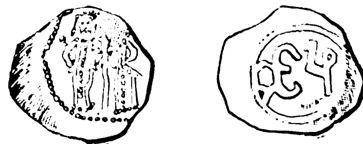

Обр. 130. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Въ срѣдата на полето сжщата монограма отъ другъ печатъ. Слабо корубеста, неправилна, диам. 18 мм., 1·30 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 130.

131. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. По срѣдата кръстъ, въ полето отъ двѣтѣ страни по една точка. Работа съвсемъ груба.

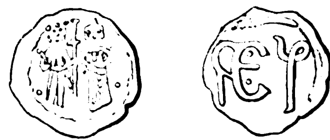

Обр. 131. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Въ срѣдата на полето сжщата монограма отъ другъ печатъ и съкращението ЦР въ позитивна форма. Горе съединителна чърта. Отгоре и отдоле на срѣднята чъртица на буквата є по една точка. Слабо корубеста, диам. 17 мм., 0·77 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 131.

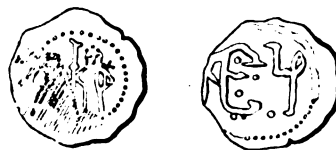
Обр. 132. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

132. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Работа груба. Лѣвата фигура съвсемъ изтрита. Зрънчесть кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Въ срѣдъ полето сжщата монограма и съкращението ЦР въ позитивна форма. Буквата є украсена съ три точки, а подъ нея въ единъ редъ сж поставени и други три. Плоска, диам. 17 мм., 0·98 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 132.

133. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Между фигуритѣ вмѣсто знаме, дълъкъ кръстъ. Монетата силно повредена и лѣвата фигура съвсемъ изтрита.

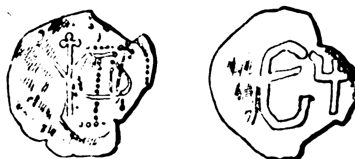
Обр. 133. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Въ срѣдата на монетата сжщата монограма и съкращението ЦР въ позитивна форма. Запазена е само буквата є и часть отъ съкращението ЦР, всичко друго е изтрито. Плоска, ржбоветѣ ѝ изядени отъ ржжда, диам. 19 мм., 1·15 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 133.

134. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Работа груба. Между фигуритѣ кръстъ, вмѣсто знаме.

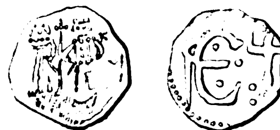
Обр. 134. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Въ срѣдата на монетата сжщата монограма, съкращението ЦР въ негативна форма. Буквата є украсена съ три точки и други две до нея. Зрънчестиятъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 16 мм., 0·75 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 134.

135. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и Михаила. Между фигуритѣ знаме, въ горната му часть знакъ, приличенъ на монограмата алє. Работа съвсемъ груба.

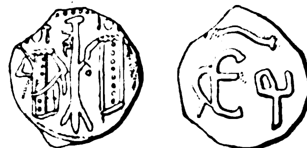
Обр. 135. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Въ срѣдата на монетата сжщата монограма и съкращението ЦР въ негативна форма. Горе сжединителна чърта. Корубеста, диам. 18 мм., 1·35 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 135.

136. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра и Михаила, когато заедно държатъ дългъ кръсть. Работа груба.

Опако: Сжщата монограма съ съединителна линия отгоре. Монограмата ЦР въ позитивна форма и украсена съ кръсть. За сега единственъ екземпляръ

съ подобно украшение. Плоска, доста изтрита, слабо пробита, диам. 19 мм., 0·70 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 136.

Обр. 136. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Отъ този типъ монети Любичъ е издалъ само четири екземпляра (гл. цит. сжч. табл. II 7—10). Азъ издадохъ по-голѣмъ брой въ Античнитѣ монети подъ № 7523—7529 и въ Изв. Бъл. Арх. Д-во IV стр. 60 след.

в) Препечатани монети

137. Лице: Върху българска монета, която е имала на лицето навѣрно два образа и на около надписъ, сж препечатани образитѣ на царь Ивана Александра и Михаила, отъ сжщия типъ, както по-горе описанитѣ. Отъ стария печатъ запазена голѣма часть отъ фигура, затова дѣсната фигура отъ новия печатъ изглежда двойна; запазени сжщо и отдѣлни букви, отъ които не може да се прочете пълно име.

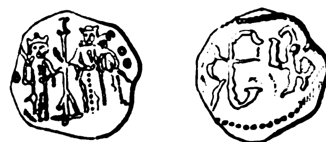

Обр. 137. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Известната монограма на царь Ив. Александра, която развързана се чете: **Алє(ксандръ)** и съкращението **ЦР**. Отъ стария печатъ е запазена по-малка монограма **ЦР**, което доказва, че монетата е била българска. Зрънчестиятъ кржгъ и отъ двата печата запазенъ частично. Плоска, диам. 19 мм. 0·72 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 137 и **Табл. III.**

138. Лице: Препечатана българска монета и отъ новия печатъ личатъ образитѣ на царь Ив. Александра и Михаила, както сж представени въ известнитѣ негови медни монети. Отъ стария печатъ запазена въ средата на монетата само главата на единъ образъ, приличенъ на Христа и отгоре знакъ приличенъ на буква ω. Въ това положение монетата изглежда, като че на лицето има три образа. Зрънчестиятъ кржгъ частично и слабо запазенъ.

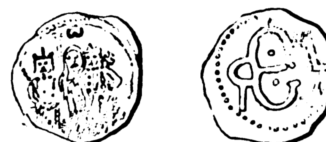

Обр. 137. — Медна монета отъ Ив. Александра съ сина си Михаила.

Опако: Известната монограма на царь Ив. Александра отъ съвсемъ различна форма и украсена съ три точки. Слабо личи и сжкращението **ЦР**. Зрънчестиятъ кржгъ по-добре запазенъ, отколкото на лицето. — Плоска, диам. 20 мм. 0·92 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 138 и **Табл. III.**

Тѣзи монети сж издадени отъ менъ въ Изв. Българ. Арх. Д-во IV стр. 61—62.

13. Иванъ Александъръ самъ (1355—1371 г.)

Исторически бележки. — Следъ смъртьта на сина му Михаила (1355 г.) царь Александъръ царувалъ самъ, безъ съуправитель. Навѣрно подъ влиянието на покръстената еврейка—царица той не е взелъ за съуправитель Срацимира, законията наследникъ на престола, а за да не възбуди противъ себе си народното негодувание, не е приелъ за съуправитель и нейния синъ Иванъ Шишмана. Той избралъ среденъ пѫть: разнебитилъ и разпокѫсалъ държавата си, като я разделилъ на три царства: Западно съ столица Видинъ, срѣдно съ столица Търново и източно съ столица Калиакра. Въ Видинъ владеелъ Срацимиръ, въ Търново съ Силистра, Никополъ, София и Ямболъ — Ив. Шишманъ, въ източна Бѫлгария въ областьта „Карвунска земя“, която обхващала Черноморскитѣ прибрѣжни равнища и планинската речна область на Камчия, владеелъ като самостоенъ господарь деспотъ Добротичъ, отъ името на когото тази область е получила названието си Добруджа. Столицата на Добротича била Калиакра (Геларето). Управлението на срѣдня България било разделено между трима души: въ Търново управлявалъ самъ царь Ив. Александъръ, въ София билъ поставенъ като полусамостоенъ господарь Ив. Шишманъ, а въ Преславъ най-малкия синъ на Александра, Иванъ Асѣнь, роденъ отъ влахинята. Когато Асѣнь загиналъ, земитѣ му били присѫединени кѫмъ Търново.

До като билъ живъ царь Ив. Александъръ запазилъ известно единство въ държавата и миръ между отделнитѣ владетели. Щомъ стариятъ царь умрѣлъ (17 февруарий 1371 год.) на Търновскиятъ престолъ стѫпилъ Софийскиятъ господарь Иванъ Шишманъ, обаче българското царство си останало окончателно разделено на три самостойни части.

Царь Иванъ Александъръ билъ пъленъ автократъ. Неговитѣ прищѣвки, никой не можалъ да обюздае. По примера на старитѣ български царе, той покровителствувалъ църквата и давалъ щедри подаръци на монастиритѣ, съ грамоти имъ давалъ привилегии и ги освобождавлъ отъ разни налози и тегоби. Между другитѣ монастири, привилегии е получавалъ и Зографскиятъ монастиръ съ грамота отъ 1342 г. Той е основалъ въ половината на XIV в. и Драгалевскиятъ монастиръ при София, подъ името прѣчистой „Богоматєрн иже ѥсть къ Витошн“. Отъ времето на царь Ив. Александра и сина му Михаила е запазена до наши дни прочутата икона св. Богородица, подарена отъ неговъ вуйка на църквата св. Богородица въ Месемврия. Тази икона и днесъ се съхранява въ Народния Музей въ София. Той покровителствувалъ сѫщо и книжовницитѣ, давалъ имъ голѣми подаръци, удостоявалъ ги съ особеното си благоволение и имъ порѫчвалъ да му приготвятъ разни книги, отъ които има запазени и до наши дни. Тѣ се отличаватъ съ разкошната си външность; иматъ скѫпа подвързия и сѫ обковани съ злато. Най-важенъ отъ тия рѫкописи е преписътъ на Манасиевата лѣтопись, който сега се съхранява въ Ватиканската библиотека въ Римъ. Този преписъ е пъленъ съ рисунки, отъ които едни сѫ съ библейско съдържание, други съ

историческо, а има и картини отъ времето на Иванъ Александра: представенъ е Търновскиятъ патриархъ съ епископи и свещеници, смъртьта на едного отъ синоветѣ на Александра и др.

Поради това голѣмо благоволение и щедрость къмъ църквата и книжнината, преписвачътъ на Пѣсниveца (слѣдовани псалтиръ отъ 1337 г.) прекалено величае царь Ив. Александра, като го сравнява по храбрость съ Александра Македонски, а по привързаность къмъ вѣрата — съ Константина Велики и го нарича „похвала и слава на българитѣ". Обаче, тоя толкова възвеличанъ отъ съвременнитѣ му книжовници царь нѣмалъ достатъчно мжжество и умѣлость за да разшири, засили и подготви България за предстоящата ѝ борба съ турцитѣ, а напротивъ той съсипвалъ поданицитѣ си съ най-тежки данъци, съ развратния се животъ давалъ лошъ примѣръ и най-сетне самъ разтроилъ царството си, като го разделилъ между синоветѣ си и така го подготвилъ за лесно да стане плячка на турскитѣ пълчища.

Известни сж сребърни и медни монети съ ликътъ на царъ Ив. Александра, сѣчени следъ смъртьта на сина му Михаила.

А. Сребърни монети отъ Ив. Александра самъ

139. Лице: Ив. Александъръ въ богато облѣкло, наметнатъ съ мантия, съ низка корона, съ бисери и бисерни висулки при ушитѣ, правъ, на срѣща, въ дѣсната ржка скиптъръ, въ лѣвата — държава (кжлбо съ кръстъ); при главата, надъ лѣвата ржка на царя, монограмата отъ буквитѣ **ЦРЬ** въ позитивна форма, отдоле, подъ кълбото монограмата отъ буквитѣ **але**, въ негативна форма. Подъ дѣсната ржка, отъ вжтрешната страна на скиптъра отвесно начева надписа **бул** и продължава отъ външната страна въ два реда отвесно: **гаромь — булгаромь**. Съ изключение на монограмата **ЦРЬ** всичкитѣ други букви въ негативна форма, Зрънчесть кржгъ.

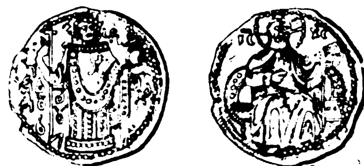

Обр. 139. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Исусъ Христосъ съ осѣнка около главата и знацитѣ **ІС—ХС** седи на престолъ, съ десната ржка, прибрана къмъ гърдитѣ, благославя, въ лѣвата протегната, държи евангелие. Зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 20 мм., 1·88 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 139 и **Табл. III.**

Тази монета е правена по венециански стилъ. Работата е по-дребна и поизящна, отъ колкото при другитѣ монети на царь Александра отъ този типъ. Отъ тази монета трѣбва да се заключи, че въ България имало венецианци печаторѣзачи. Това се доказва и отъ формата на надписа **блугаромъ**, както произнасятъ западнитѣ хора, вмѣсто **блъгаромъ**.

За сега е единственъ екземпляръ, най-напредъ издадена отъ професоръ В. Златарски, сетне отъ менъ[1]).

140. Лице: Сжщото изображение на Иванъ Александра. До дѣсната ржка на царя звезда шестоперка; подъ нея монограмата отъ буквитѣ **але**, подъ нея буквитѣ **бл** съединени. До главата, надъ лѣвата ржка на царя, монограмата отъ буквитѣ **цр**, въ позитивна форма, подъ ржката буквитѣ **грм**. Ако сждимъ отъ монограмата подъ брой 129, който надписътъ е пъленъ **блъгаромь**, трѣбва да заключимъ, че и тукъ цѣлиятъ надписъ гласи: **але(ксандръ) царь бл(ъ)г(а)р(о)м(ъ)**, а има отъ сжщитѣ монети съ надписъ: **блъгаромъ** и **гръкомъ**, както се е подписвалъ царь Александъръ, както ще видимъ по-доле.

Обр. 140. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа, който държи евангелието съ лѣвата си ржка, прибрана къмъ гърдитѣ, а съ дѣсната протегната благославя. Доле до дѣсния кракъ на Христа звезда шестоперка, но продълговата и прилича на свѣткавица. Плоска. диам. 21 мм., 1·65 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 140 и **Табл. III.**

141. Лице: Сжщото изображение на царь Ив. Александра. До дѣсната му ржка монограмата отъ буквитѣ **але**, подъ нея друга монограма отъ буквитѣ **блр**. До главата надъ лѣвата му ржка, монограма **цр**, подъ нея буквитѣ **грм**. Тукъ цѣлиятъ надписъ гласи **але(ксандръ) царь бл(ъга)р(омъ) и гр(ъко)м(ъ)**, защото ако би означаваше само **блъгаромъ**, монограмата **бл** нѣмаше да бжде така направена, щото да включва въ себе си и буквата **р**, а тази буква ясно личи, като се вземе долната часть отъ буквата **б** и чъртицата, която продължава въ долния край на тази буква.

Обр. 141. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа. Плоска, диам, 22 мм., 1·49 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 141 и **Табл. III.**

142. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. До дѣсната ржка монограмата отъ буквитѣ **але**; подъ нея друга монограма отъ буквитѣ **блр**. До главата на царя, надъ лѣвата му ржка, монограмата **цр**, подъ нея звезда шестоперка; подъ ржката буквитѣ **грм**. Цѣлиятъ надписъ гласи: **але(ксандръ) царь бл(ъ)г(а)р(о)м(ъ) и гр(ъко)мъ**. Зрънчестъ кржгъ.

Обр. 142. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

---

[1]) Извѣстия Бъл. Арх. д-во I 1910 г., стр. 31 забѣл. 1 и табл. III 9. — Мушмовъ. Античнитѣ монети, стр. 495 № 7534.

Опако: Сжщото изображение на Христа въ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 23 мм., 1·54 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 142 и **Табл. III.**

143. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. До дѣсната ржка на царя звезда шестоперка; подъ нея монограмата отъ буквитѣ **але**, по-доле друга монограма отъ буквитѣ **кл**. До главата на царя, надъ лѣвата му ржка, монограмата **ЦР**, а подъ нея буквитѣ **грм**. Цѣлиятъ надписъ гласи: **Але(ксандръ) царь кл(ъ)г(а)р(о)м(ъ)**. Зрънчестъ кржгъ.

Обр. 143. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа въ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 22 мм., 1·50 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 143.

144. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. До дѣсната ржка на царя, до скиптъра, звезда шестоперка, подъ нея украсена монограма отъ буквитѣ **але**, а по-доле друга монограма отъ буквитѣ **кл**. До главата на царя, надъ лѣвата му ржка, монограмата **ЦР**, подъ нея буквитѣ **грм**. Цѣлиятъ надписъ гласи: **Але(ксандръ) царь кл(ъ)г(а)р(о)м(ъ)**. Зрънчестъ кржгъ.

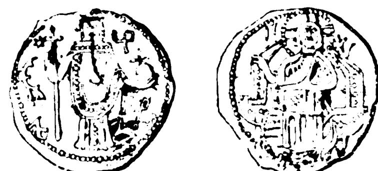
Обр. 144. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа въ зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 22 мм., 1·42 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 144 и **Табл. III.**

145. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. До дѣсната ржка на царя звезда, слабо запазена; подъ нея монограма отъ буквитѣ **але**. Между скиптъра и царя друга звезда, по-добре запазена. До главата на царя, надъ лѣвата му ржка, монограма **ЦР**, подъ нея буквитѣ **грм**. Върху лицето по погрѣшка било отпечатано опакото, затова монограмата отъ буквитѣ **але** не е ясно, а на мѣстото на монограмата отъ буквитѣ **кл** е излезла часть отъ престола на Христа. Тъй, че тукъ надписътъ не е пъленъ, а е запазена само една часть, която гласи: **Але(ксандръ) царь (клъ)г(а)р(о)м(ъ)**.

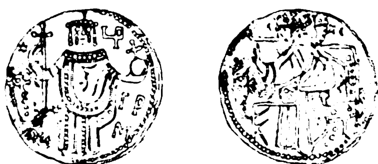
Обр. 145. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Сжщото изображение на Христа въ зрънчестъ кржгъ. Плоска диам. 21 мм., 1·63 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 145.

146. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. Подъ дѣсната ржка на царя монограмата отъ буквитѣ **але** съ чъртица отгоре. При главата на царя, надъ лѣвата му ржка, монограмата **ЦР**; по-доле друга монограма отъ буквитѣ **кл**

и подъ нея положена буквата г. а до нея — обърната наопъки — буквата ρ. Цѣлиятъ надписъ гласи: Але(ксандръ) царь бл(ъ)г(а)р(омъ). При дѣсната ржка на царя монетата пробита.

Опако: Сжщото изображение на Христа, лѣвата ржка протегната, държи евангелие, дѣсната прибрана. Плоска, диам. 21 мм., 1·55 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 146 и **Табл. III.**

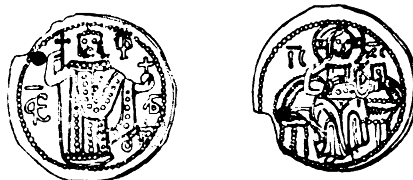

Обр. 146. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Печатътъ на тази монета е работенъ отъ нѣкой опитенъ майсторъ, навѣрно венецианецъ; монетата по стилътъ много прилича на описаната подъ брой 139. И по тази монета не е спазенъ редътъ на надписа, а е измѣненъ, та нѣкои букви сж полегати или наопаки. Особно изящна е работата на Христовия образъ. Всичкитѣ контури на образа и престола сж изработени особно грижливо чрезъ зрънца. За сега единственъ екземпляръ съ особно хубавъ стилъ отъ известнитѣ монети на царь Ив. Алесандра.

147. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. При дѣсната ржка представена монограма отъ буквитѣ але; подъ нея друга монограма отъ буквитѣ бл. При главата на царя, надъ лѣвата му ржка, личи, полуизтрита, монограма ЦР, подъ нея буквитѣ гр безъ буквата м, както е и при брой 146.

Опако: Сжщото изображение на Христа съ прибрана лѣва ржка. Зрънчестъ кржгъ. Плоска, груба направа, диам. 22 мм., 1·50 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 147.

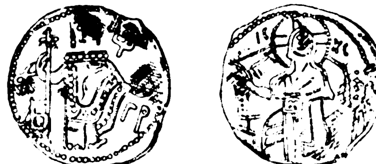

Обр. 147. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Отъ този типъ монети Любичъ е издалъ 9 екземпляра, като ги отдалъ на Асѣня II (срав. цит. съч. стр. 17—19 и табл. II 12—14). Азъ издадохъ въ Антич. монети нѣколко екземпляра подъ № 7530—7536 и табл. LXIV 18—20.

148. Лице: Сжщото изображение на царь Александра. До дѣсната ржка на царя дѣсната половина отъ буквата а, подъ нея буква л — Ал(езандръ). Надъ лѣвото рамо на царя монограма ЦР въ позитивна форма. Всичко въ срѣдата на едъръ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение въ срѣдата на зрънчестъ кржгъ. Плоска, диам. 18 мм. Отъ сбирката на Д-ръ К. Щокертъ отъ Виена. Обр. 148 и **Табл. I.**

Обр. 148. — Сребърна монета отъ Ив. Александра самъ.

Тази монета е полуграшъ (аспра). Всичкитѣ Александрови монети отъ този типъ иматъ диаметъръ 20—23 мм. Единствената монета — аспра — известна на менъ. До сега не бѣха известни аспри отъ Александра самъ.

Б. Медни монети отъ Ив. Александра самъ

а) Монети съ изображение на конникъ

149. Лице: Ив. Александъръ съ корона и въ броня, на конь, препуска на дѣсно, въ дѣсната ржка кръстъ, въ лѣвата — юздитѣ; въ полето въ лѣво, подъ кръста, монограмата **ЦР** въ негативна форма; въ полето въ дѣсно, до главата на царя, четири точки поставени въ форма на кръстъ, подъ коня три точки въ форма на триѫгълникъ. Зрънчестъ кръстъ, сега частично запазенъ.

Опако: Монограма отъ буквитѣ алєз; полето въ дѣсно украсено съ шесть точки, отъ които четиритѣ поставени въ форма на кръстъ. Монограмата алєз е съвсемъ новъ типъ, който за пръвъ пжть се срѣща. Зрънчестъ крѫгъ. Слабо корубеста, диам. 21 мм. Отъ сбирката на Народния Музей 535. Обр. 149 и **Табл. III.**

Обр. 149. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. Д-во VII стр. 126—127.

150. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра на конь, отъ по-груба работа.

Опако: Запазена само часть отъ монограмата и зрънчестия крѫгъ. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1·15 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей 209. Обр. 150.

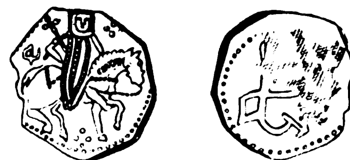

Обр. 150. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Издадена отъ менъ въ „Античнитѣ монети" № 7486 и табл. LXIII 18. Поради незапазената монограма на опакото бѣхъ я отдалъ на Михаилъ Шишмана. Обаче предъ наличностьта на предидущета монета съ добре запазена монограма, явно е, че тази монета е на Ив. Александра.

151. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра на конь. Груба работа.

Опако: Едва личи само часть отъ буквата є, (монетата отъ тази страна е съвсемъ повредена). Плоска, диам. 19 мм., 0·80 гр. Отъ Варненското Археологическо Д-во. Обр. 151.

Обр. 151. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

152. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра на конь.

Опако: Сжщата монограма, както при брой 149 зле запазена. Зрънчестъ крѫгъ, частично запазенъ. Корубеста, диам. 20 мм., 1·15 гр. Обр. 152 и **Табл. III.**

Отъ сбирката на Ив. П. Димитровъ отъ Ловечъ.

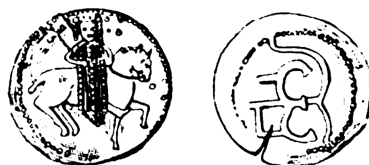

Обр. 152. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

153. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра на конь. Полето е осеяно съ звезди отъ точки. Хубавъ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Сжщата монограма доста повредена. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Корубеста, диам. 20 мм., 1·14 гр. Отъ сбирката на Ив. П. Димитровъ отъ Ловечъ. Обр. 153 и **Табл. III.**

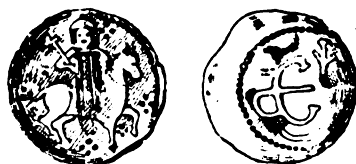

Обр. 153. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

И двѣтѣ тѣзи монети не сж издадени.

б) Монети само съ монограми на опакото

154. Лице: Ив. Александръ правъ, на среща, въ дѣсната ржка кръстъ, въ лѣвата — кълбо съ кръстъ отгоре, до него четири точки и други разсеяни по образа. Работата е отъ груби линии, безъ вкусъ и похватность.

Опако: Монограма отъ буквитѣ ∆ле3. Слабо корубеста, диам. 19 мм. 1·84 гр. Отъ сбирката на полк. Ханджиевъ. Обр. 154 и **Табл. III.**

Обр. 154. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

155. Лице: Сжщото изображение, отъ сжщия стилъ.

Опако: Отъ сжщата монограма добре запазена само буквата є и долната часть отъ монограмата ∆л. Плоска, диам. 19 мм, 1.50 гр. Отъ сбирката на Варненското Археол. Д-во. Обр. 155 и **Табл. III.**

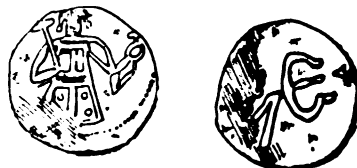

Обр. 155. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

156. Лице: Сжщото изображение и стилъ.

Опако: Отъ монограмата запазена само буквата є и часть отъ монограмата ∆л. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1.20 гр. Отъ сжщото дружество. Обр. 156 и **Табл. III.**

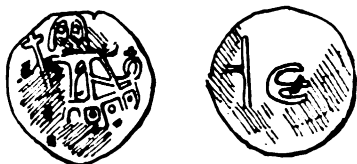

Обр. 156. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

157. Лице: Сжщото изображение и стилъ.

Опако: Опакото сжщото съ следи отъ сжщата монограма. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1.17 гр. Отъ сжщото дружество. Обр. 157.

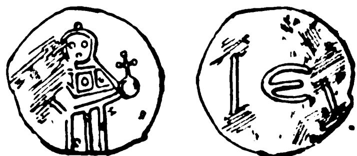

Обр. 157. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

158. Лице: Сжщото изображение и стилъ. Въ дѣсната ржка кръстъ, лѣвата не е добре запазена, изглежда, прибрана къмъ гърдитѣ. Образътъ е въ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Монограма отъ буквитѣ ал, до нея буква є, въ страни буква з(алєз). Плоска, диам. 20 мм., 1.21 гр. Отъ сжщото дружество. Обр. 158 и **Табл. III.**

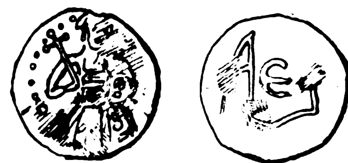

Обр. 158. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

159. Лице: Царската фигура права, съ корона, въ дѣсната ржка кръстъ, лѣвата заличена. Въ полето въ дѣсно, при главата на фигурата, буквитѣ **іц** и по-доле **іω**. Буквата **і** предъ монограма **ЦР** навѣрно погрешно поставена, защото по-доле следва името на царя **Іω(анъ)**. Работата на фигурата е груба. Имало е зрънчестъ кржгъ.

Опако: Монограма отъ буквитѣ алє, до нея монограма **ЦР** въ позитивна форма. Плоска, диам. 19 мм. 0.92 гр. Отъ сжщото дружество. Обр. 159 и **Табл. III.**

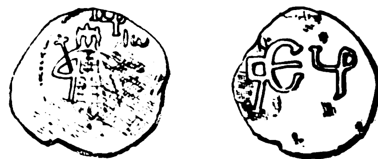

Обр. 159. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Тази монограма, която се срѣща само при меднитѣ монети на Ив. Александра и Михаила, тукъ се срѣща за пръвъ пжть.

160. Лице: Сжщото изображение и стилъ, въ дѣсната ржка кръстъ, въ лѣвата — земното кълбо съ кръста. Подъ лѣвата ржка следи отъ украшение, прилично на кринъ или следи отъ звезда. Зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Монограма отъ буквитѣ алє. Ясно личатъ л и є. праздното поле между тѣхъ образува буквата а. Плоска, продупчена, диам. 20 мм., 1.65 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей. Обр. 160.

Всички тѣзи монети не сж издадени, безъ брой 154, която издадохъ въ Изв. Бъл. Арх. Д-во VII стр. 127.

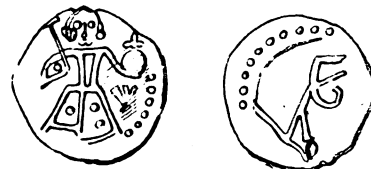

Обр. 160. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

161. Лице: Бюстъ на царь Ив. Александра до пояса, съ низка корона, съ бисерни висулки, на срѣща, въ лѣва ржка кръстъ. Печата изработенъ въ позитивна форма, та царьтъ държи кръста въ лѣва ржка, вмѣсто въ дѣсната, както е въ всички други монети.

Опако: Въ зрънчесть кржгъ запазени, само въ слаби следи, монограма, отъ буквитѣ алє и до нея съкращението **ЦР**. Слабо корубеста, диам. 16 мм., 1 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 161 и **Табл. III.**

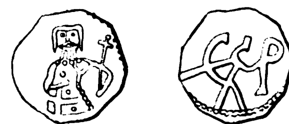

Обр. 161. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ

Тази монограма е съвсемъ новъ типъ, досега неизвестенъ. Тази монета е издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. Д-во IV 14 стр. 64. Направата на монетата, особно откъмъ лицето, е съвсемъ груба.

в) Монети съ кръстъ на опакото

162. Лице: Царь Ив. Александъръ въ богато украсено облѣкло, препасанъ съ лоронъ, преметнатъ на лѣвата му ржка, съ низка корона, съ висулки, правъ, на срѣща въ десната ржка дългъ скиптъръ, допрялъ до земята, въ лѣвата — държава съ кръсть отгоре; въ полето, подъ дѣсната ржка, монограма отъ буквитѣ але, въ дѣсно, подъ лѣвата ржка, знакътъ ЦР въ позитивна форма. Зрънчестъ кржгъ, частичню запазенъ.

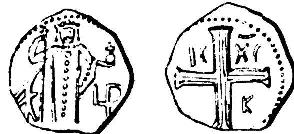

Обр. 162. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ отъ тройни линии, съ знацитѣ іс—хс; подъ десното рамо на кръста личатъ останки отъ звезда, която прилича на буква к. Зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Подобна монета, безъ звезда, собственость на Прѣслав. Арх. д-во, е издадена отъ менъ. Тази е друга вариация [1]). Плоска, диам. 16 мм. Обр. 162 и **Табл. III.**

Отъ колекцията на М. Кривошийковъ отъ Шуменъ. Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ И. Б. А. Д. IV стр. 63.

163. Лице: Сжщата фигура на царь Александра, въ сжщото облѣкло. На короната отгоре топка. Царьтъ въ дѣсната си ржка държи вмѣсто скиптъръ — кръсть, въ лѣвата — държава. Подъ десната ржка на царя е представена нова вариация монограма; развързана, тя съдържа буквитѣ але. Монограмата ЦР не е представена. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

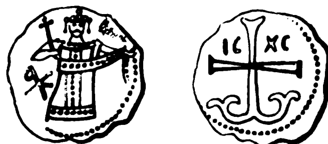

Обр. 163. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ іс—хс, въ долния край съ акантови листа. Зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ. Плоска, горена въ огънь, диам. 19 мм., 1.48 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 163.

Неизвестна на Любича. Повторно издадена отъ менъ въ И. Б. А. Д. стр. 63. Подобна монета е издадена отъ менъ, но на нея не личи ясно монограмата, както на тази, която е вариация. Има идруги вариации [2]).

164. Лице: Сжщото изображение на царь Александра и сжщата монограма. Надъ лѣвата ржка на царя монограмата ЦР въ позигивна форма съ чъртица отгоре. Навѣрно печатътъ е билъ повреденъ при главата, затова короната

[1]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 495 № 7538 и табл. LXV 3.
[2]) Мушмовъ, цит. съч. стр. 495 № 7537 и табл. LXV 2 и стр. 496 № 7540 и табл. LXV 5.

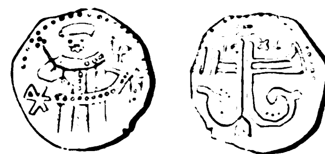
Обр. 164. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

ѐ представѐна съ плоско пятно и лицето не е сполучливо. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Кръстъ отъ двойни линии съ знацитѣ ıс—хс, въ долния край съ акантови листа, усеяни отгоре съ бисери. Зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ. Плоска, диам. 20 мм. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 164.

165. Лице: Сжщитѣ изображения на Ив. Александра. Подъ дѣсната ржка сжщата монограма, безъ срѣдната чъртица, горе надъ лѣвата му ржка — съкращението **ЦР** въ позитивна форма — по-доле буквата ь. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Обр. 165. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ и горе знацитѣ ıс—хс. Въ долната часть кръстътъ съ акантови листа. Зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ. Плоска, диам. 20 мм., 1.60 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 165 и **Табл. III**.

166. Лице: Бюстъ на Ив. Александра, въ украсена дрѣха, съ низка корона, съ бисерни висулки отъ странитѣ, на срѣща, въ дѣсната ржка кръстъ, лѣвата изглежда прибрана къмъ гърдитѣ. Въ полето надъ лѣвото рамо на царя имало четири точки, поставени въ квадратъ, отъ тяхъ запазени само три. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Обр. 166. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ надъ раменетѣ съ по четири точки въ квадратъ, на долния край съ акатиеви листа. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 18 мм., 1.07 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 166 и **Табл. III**.

167. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра, както предидущето. Кръстътъ по-грубо направенъ.

Обр. 167. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ ı.с—х.с, въ долния край съ акантеви листа. Изображението отъ двѣтѣ страни въ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Плоска, съ изядени крайща, диам. 17 мм., 0.65 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 167 и **Табл. IV**.

168. Лице: Сжщото изображение на Ив. Александра, както предидущето.

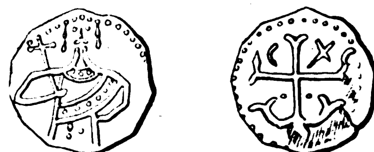
Обр. 168. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ ıс—хс. Първата и последната букви съединени съ краищата на кръста. Въ долната си часть кръста съ акантови листа и съ по една точка отъ странитѣ. Зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ. Плоска, диам. 17 мм., 0.80 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 168 и **Табл. IV**.

169. Лица: Сжщото изображение на Ив. Александра. Въ лѣвата ржка кжлбо съ кръстъ отгоре. Образътъ примитивно изработенъ.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ ιс—хс, въ долниятъ край съ акантови листа. Изображенията и отъ двѣтѣ страни въ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Слабо корубеста, диам. 19 мм,, 1.42 гр. Отъ сбирката на полковникъ Ханджиевъ. Обр. 169 и **Табл. IV**.

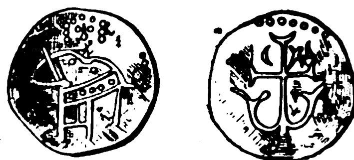

Обр. 169. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

170. Лице: Сжщиятъ бюстъ на Ив. Александра, лѣвата ржка прибрана къмъ гърдитѣ му, примитивна работа.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ ιс—хс и въ долниятъ край съ акантови листа. Изображенията и отъ двѣтѣ страни въ зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, диам. 21 мм. Отъ сбирката на полковникъ Ханджиевъ. Обр. 170.

Обр. 170. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

171. Лице: Царь Ив. Александъръ, съ низка корона, украсена съ висулки, правъ, въ дѣсната ржка кръстъ, въ лѣвата — земното кълбо. Въ полето, въ лѣво слабо личи монограма отъ буквитѣ але и подъ нея монограма ЦР въ негативна форма; въ полето въ дѣсно звезда четириперка.

Опако: Сжщото изображение. Кръстътъ въ долния край свършва на сърдце. Слабо корубеста, полуизтрита, диам. 20 мм., 2.15 гр. Отъ сбирката на Народния Музей 597. Обр. 171.

Обр. 171. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

172. Лице: Сжщиятъ бюстъ на Ив. Александра до подъ пояса, въ богато царско облѣкло, съ корона съ бисерни висулки, на срѣща, дѣсната ржка сложена на гърдитѣ, а въ лѣвата — кръстъ. При дѣсната ржка четири точки въ форма на кръстъ, които запълватъ праздното поле. Лицето на тази монета въ позитивна форма, затова царьтъ държи кръста въ лѣвата си ржка.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ ιс—хс, въ долната часть съ акантови листа. Зрънчестъ кржгъ, цѣлъ запазенъ. Направа съвсемъ груба. Отъ колекцията на В. Аврамовъ, сега въ сбирката на Народния Музей; плоска, диам. 21 мм., 1.36 гр. Обр. 172 и **Табл. IV**.

Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. д-во IV 65.

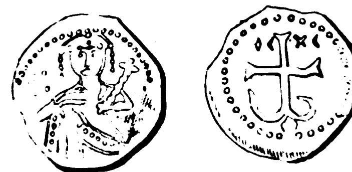

Обр. 172. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

173. Лице: Сжщиятъ бюстъ на Ив. Александра до подъ пояса, дѣсната му ржка сложена на гърдитѣ, а въ лѣвата кръстъ. Праздното поле при дѣсното рамо на царя запълнено съ четири кълба. И при този случай печата е изработенъ въ позитивна форма, за това образътъ е въ негативна, както въ по-горнитѣ случаи. Този е третия екземпляръ отъ Ив. Александровитѣ монети погрѣшно отпечатани. Зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ.

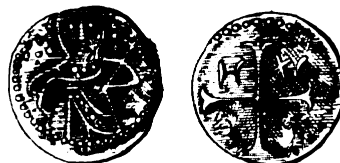

Обр. 173. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Опако: Кръстъ съ знацитѣ іс—хс и въ долниятъ край съ акантови листа. Зрънчестиятъ кржгъ слабо личи. Плоска, диам. 20 мм., 1.28 гр. Отъ сбирката на полковникъ Ханджиевъ. Обр. 173 и **Табл. IV.**

г) Монети съ изображение на лъвъ

174. Лице: Въ оградено съ зрънчестъ кржгъ поле е представена монограма, прилична на известнитѣ Ив. Александрови монограми, които съдържатъ буквитѣ **алєк(сандръ)**.

Опако: Лъвъ на лѣво. Диам. 15 мм. Обр. 174 и **Табл. IV.**

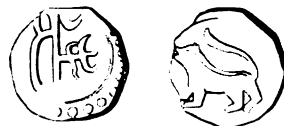

Обр. 174. — Медна монета отъ Ив. Александра самъ.

Отъ колекцията на М. Кривошийковъ. Тази монета не може да се отдаде съ положителность на царь Ив. Александра, защото, преди всичко, тя е фалшива и е леяна, а не кована, каквито сж всички български монети; освенъ това и самиятъ металъ е по-скоро бронзъ, отколкото медъ. Не може съ положителность да се каже, дали тя е правена въ старо или ново време, обаче по-скоро изглежда като нова направа, защото по монетата нѣма никаква патина и следи отъ старость. Издавамъ я повече като куриозъ.

14. Иванъ Срацимиръ (1360—1396 г.)

Исторически бележки. — Съ раздѣлянето България на три отдѣлни царства, тя изгубила значението си. Унгарскиятъ кралъ Людвикъ Анжуски се възползувалъ отъ това й положение и въ 1365 год. завладѣлъ Видинъ, столицата на царь Срацимира, пленилъ самия царь заедно съ царицата (дъщеря на влашкия князь Александра) и го държалъ затворенъ въ крепостьта Хумникъ (Хърватско) четири години. За свой замѣстникъ въ Видинъ Людвикъ назначилъ седмиградскиятъ войвода Диониси. Краля поискалъ отъ папата да му изпрати 2000 калугери за да покатоличатъ жителитѣ на Видинското царство, но пристигнали само

8 францисканци, които, съ помощьта на унгарскитѣ войски, въ продължение на 50 дни покатоличили 200000 души. Католицизма приели повечето богомили, които ги имало много въ тази область.

Ив. Александъръ († 1371 г.) уплашенъ, да не сполети и него Срацимировата участь, се съюзилъ съ турцитѣ и съ влашкиятъ князь Владислава срѣщу унгарцитѣ. Въ 1369 год. тѣ били прогонени отъ Видинъ. Въ сжщата година Срацимиръ се завърналъ въ столицата си.

Въ една кръвопролитна битка въ 1396 год. при Никополъ между християнски съюзни войски и турцитѣ, последнитѣ завзели всички земи по Сава и Дунава, се отзовали въ Видинъ, дето пленили Срацимира, който починалъ въ Бруса, Мала-Азия.

Наскоро следъ падането на Видинъ, синътъ — наследникъ на Срацимира — Константинъ се опиталъ да освободи отечеството си чрезъ възстание. Той сполучилъ да подбуди къмъ възстание видинци, но то скоро било потушено отъ самия султанъ Сулейманъ (1409 г.). Забележително е това възстание, защото то е първото противъ турската власть. Константинъ избѣгалъ въ Унгария, а по-сетне въ Сърбия, дето умрелъ на 16 септемврий 1422 год.

Отъ Срацимира сж известни сребърни грошове и полугрошове (аспри) съ неговия ликъ и надписъ: **Іωанъ Срацимиръ благовѣрни царь блъгаромъ**, сечени по венециански типъ. Полугрошоветѣ се отличаватъ по това, че едни иматъ подъ престола на царя звезда съ много лжчи, други — брадва, символъ на сила. Има и негови медни монети съ твърде сложни монограми. Има медни монети отъ Срацимира съ сина му Константина.

А. Сребърни монети отъ Ив. Срацимира

175. Лице: Ив. Срацимиръ на престолъ, на срѣща, съ низка корона съ висулки при ушитѣ, а наоколо осѣнка отъ зрънца; въ дѣсна ржка скиптъръ въ горния край съ лилия, а въ лѣвата — свитъкъ. Раменетѣ на престола сжщо съ лилия. Зрънчестъ кржгъ. Надписъ: **іω срацимир цр ббл** — (Иоанъ Срацимиръ Царь Блъгаромъ Благовѣрни).

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка около главата и знацитѣ **іс—хс** на срѣща, съ дѣсната ржка благославя, въ лѣвата евангелие. Подъ бюстътъ палмово клонче, извито нагоре, въ лѣво. И тукъ зрънчестъ кржгъ. Повтаря се сжщия надписъ: **іω срацимир цр бблгб**. Плоска, диам. 19 мм. 1.20 гр. има други до 1.50 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 175 и **Табл. IV**.

Обр. 175. — Сребъренъ грошъ отъ Срацимира.

Има и други грошове отъ Срацимира отъ сжщия типъ, които се различаватъ по надписа. Отъ тѣхъ отбелѣзвамъ само нѣколко, които съмъ срѣщалъ. На лицето: **іω срацимир цр ббл**. На опакото: **† іω срацимир цр ббгб**. — Друга.

На лицето: ıω срацнмир цр ббл. На опакото: † ıω срацнмир цр бблгбр. — Друга. На лицето: ıω срацнмир цр ббл г. На опакото: † ıω срацнмир цр ббл грц. — Друга. На лицето: † ıω срацнмир цр бългб. На опакото: † ıω срацнмир цр бългбр. — Любичъ описва 21 Срацимирови монети отъ еднакъвъ типъ, съ малки разлики въ надписа.[1]) На всѣкжде буквитѣ нр сж съединени.

176. Лице: Сжщото изображение на Срацимира безъ никаква разлика. Подъ престола на царя звезда, която е характерна за полугрошоветѣ. Надписъ: † ıω срацнмир цр бб. †.

Опако: И опакото е сжщото както при брой 175 безъ никаква разлика. Надписътъ наоколо гласи: † ıω срацнмир цр ббл гр. Монетата е сребърна аспра, диам. 17 мм., 1.05 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 176 и **Табл. IV.**

Обр. 176. — Сребърна аспра отъ Срацимира.

Макаръ тази монета и да има размѣра на аспритѣ и тѣхния характеренъ знакъ — звезда — тя, по тегло се приближава до грошоветѣ на Срацимира. Вѣроятно аспритѣ, съ тегло до 1 гр., сж били въ циркулация вмѣсто грошове, макаръ и по-легки и съ по-малъкъ диаметъръ.

177. Лице: Сжщото изображение, както предидущето. Подъ престола на царя вмѣсто звезда — брадва. Наоколо надписъ: † ıω срацнмир цр бб.

Опако: Сжщото изображението на Христа. Надписъ: † ıω срацнмир цр ббглр. Буквитѣ гл сж размѣстени, та станало бглърωмъ вмѣсто блъгарωмъ. Почти върху всички аспри съ знакътъ на брадва надписътъ е така погрѣшенъ.

Аспра, диам. 17 мм., 0.92 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 177 и **Табл. IV.**

Обр. 177. — Сребърна аспра отъ Срацимира.

Само върху тѣзи аспри се срѣща символичниятъ знакъ — брадва. Върху никои други български монети не се срѣщатъ никакви символични знаци освенъ звезда. Символични животни се срѣщатъ, както вече видѣхме, върху монетитѣ на Тертера и Михаилъ Шишмана (двуглавъ орелъ), а лъвъ — върху цървенитѣ аспри на Ив. Шишмана.

Б. Медни монети отъ Ив. Срацимира

а) Монети съ монограми и образа на Христа

178. Лице: По срѣдата на монетата е прокарана отвесно една линия, която горе завършва съ буквата ω; въ лѣво хоризонтално буква ı; подъ буквата ω, въ лѣво, малъкъ орнаментъ, подъ него буква а съединена съ централната линия. Тѣзи три букви означаватъ Iωа(н). Срѣщу буквата а, въ дѣсно, прилепена до

[1]) Opis, стр. 24—25 и табл. II 23—24 и III 1.

централната линия, буква с, а подъ нея и буквата ѧ е преплетена хоризонтално презъ централната линия, буква л, заоблена въ горната си честь. Горния край на буквата л заедно съ централната линия до доле образува буква р. До тукъ надписътъ гласи: **Іωѧ(н) ср.** Въ полето въ дѣсната половина на монетата, съвсемъ самостоятелно монограма отъ буквитѣ **цнр**, а отгоре буква **м**. Буквата **и** въ монограмата е за двойно използуване. До тукъ надписътъ гласи: **Іωѧ(н) Срцнмнр.** Въ полето, въ лѣвата половина на монетата, самостоятелно монограмата **ЦР**. По-горе казахъ, че буквата р е образувана отъ горната часть на буквата л, която нарочно за тази цѣль е закржглена въ горния й край и хоризонтално е преплетена на централната линия подъ буквитѣ ѧ и с. Сжщия горенъ край въ дѣсно на буква л съ централната линия и долната часть отъ буквата с образува буква **к**. Тъй, че цѣлиятъ надписъ гласи: **Іωѧ(н) Срцнмнр цр бл(гаромъ).**

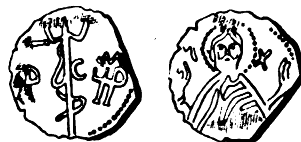

Обр. 178. — Медна монета отъ Срацимира.

Опако: Бюстъ на Христа съ осѣнка отъ точки около главата и знацитѣ іс—х, на срѣща, съ двѣтѣ ржце, разтворени, благославя. Плоска, единия край изяденъ, диам. 17 мм., 0·55 гр. Изображението било въ зрънчестъ кржгъ сега частично запазенъ. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 178.

179. Лице: Монограмата е отъ сжщия типъ приблизително. Тукъ буквата і е представена пакъ хоризонтално, но въ дѣсно, вмѣсто въ лѣво. Непосредствено подъ буквата ω следва, въ лѣво, буква ѧ, не съвсемъ ясна. Буквата ω отгоре е украсена съ три точки. Подъ буквата ѧ е припепена къмъ централната линия буквата с. Тукъ централната линия се пресича, понеже монетата на това мѣсто е изядена отъ ржжда. Горе въ полето въ дѣсно буква **м**, подъ нея монограма отъ буквитѣ **цнр**. И тукъ буквата **и** е за двойно използуване. Надписътъ гласи: **Іωѧ(н) С(р)цнмнр.** Въ полето въ лѣво самостойна монограма **ЦР** съ **ь** на края. Цѣлиятъ надписъ: **Іωѧ(н) С(р)цнмнр ц(ѧ)рь.**

Опако: Сжщото изображение на Христа. Зрънчестъ кржгъ, запазенъ частично само на лицето, на опакото изтритъ. Плоска, диам. 18 мм., 0·87 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 179.

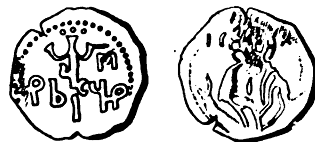

Обр. 179. — Медна монета отъ Срацимира.

Монетата подъ брой 178 е издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7462 и табл. LXIII 2 и погрѣшно е отдадена на Асѣня II. Сжщата е преиздадена отъ менъ заедно съ брой 179 въ И. Б. А. Д. VI стр. 58 и Годишникъ на Народ. Музей 1921 год. стр. 142.

180. Лице: Сжщата монограма на царь Срацимира, както при брой 178, безъ голѣма разлика. Върху буквата **м** ясно личи хоризонтална чъртица, която

може да се чете и за и въ думата Срацимиръ. Въ полето, въ лѣво, подъ монограмата ЦР малка звезда шестоперка, която при брой 178 не личи.

Опако: Сжщото, както при брой 178, само, че образътъ на Христа по-зле запазенъ. Плоска, продупчена, диам. 18 мм., 0·92 гр., отъ сбирката на Народния Музей, намѣрихъ я между неопределенитѣ. Обр. 180.

Обр. 180. — Медна монета отъ Срацимира.

181. Лице: Сжщата монограма съ следнитѣ подробности: горната часть на централната линия образува буквитѣ ιω; по продължение на сжщата линия, въ дѣсно въ долния край, е образувана буквата а; посрѣдата на сжщата линия, въ лѣво буква с; въ полето, въ лѣво, монограма отъ буквитѣ рц и м съ съединителна линия отгоре; въ полето въ дѣсно монограма отъ буквитѣ иц и р; надъ тази монограма буквитѣ бл. Отъ всичкитѣ тѣзи комбинации излиза надписътъ: **Срацим(и)р(ъ) цар(ь) бл(гаршмъ).** Плоска, диам. 16 мм., 0·84 гр. Отъ сбирката на Ив. П. Димитровъ отъ Ловечъ. Обр. 181.

Обр. 181. — Медна монета отъ Срацимира.

б) Монети съ монограми и кръстъ

182. Лице: Сжщата централна линия, както предидущитѣ. Въ полето, въ лѣво, монограмата ЦР въ негативна форма и буквата с сжщо въ негативна форма; въ полето, въ дѣсно, буквата р въ негативна форма, сжщо и буквата а съ горния край е прилепена къмъ централната линия. И тритѣ букви образуватъ първата сричка отъ Срацимиръ — Сра. Печатътъ ще да е билъ изработенъ въ позитивна форма и затова отпечатъка е негативенъ.

Опако: Кръстъ и при всѣко рамо по една точка отгоре и отдоле. Плоска, диам. 16 мм., 0·73 гр., зле запазена. Отъ сбирката на Народ. Музей № 542. Обр. 182.

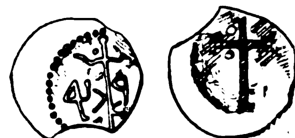
Обр. 182. — Медна монета отъ Срацимира.

Намерена при разкопкитѣ на Трапезица въ Търново. Единствена монета отъ този типъ въ негативна форма.

183. Лице: Сжщата монограма въ позитивна форма. Буквитѣ ι и ω въ горния край на монограмата слабо личатъ, изтрити. Добре личатъ буквитѣ а въ горния край, до нея с и подъ нея р. правата линия на която е образувана отъ централната линия и въ долния край а, преплетена съ сжщата линия. Така щото главната монограма е образувана отъ буквитѣ **Іωа(нъ) Сра**, въ дѣсно монограма

отъ буквитѣ цн(мнръ). Монограмата ЦР въ полето въ лѣво, като че ли не е довършена, или пъкъ е запазена само едната часть отъ нея. Въ полето нѣколко точки.

Опако: Кръстъ въ зрънчесть кржгъ. Раменетѣ на кръста завършватъ съ полукржгове. Плоска, диам. 18 мм., 1·42 гр. Отъ сбирката на Народния Музей № 571. Обр. 183.[1])

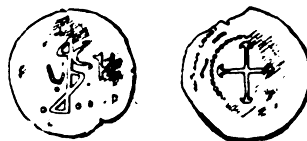

Обр. 183. — Медна монета отъ Срацимира.

184. Лице: Сжщата монограма. Къмъ централната линия сж съединени горе юл, въ дѣсно, горе с, подъ него се образува отъ централната линия и полукржгъ буквата р, а още по-доле въ лѣво, буквата л, въ полето въ лѣво и дѣсно по една буква ц, които служатъ едната за името на царя, другата за титлата царь; въ полето въ лѣво до буквата ц следи прилични на буква о или пъкъ отъ буква м; по-доле, надъ буквата л, образувана въ централната линия, чертица, която, навѣрно съ буквата л, образува и буква ѣ за блъгаромъ.

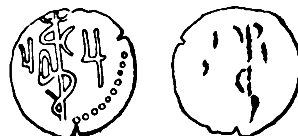

Обр. 184. — Медна монета отъ Срацимира.

Опако: Не е отпечатано, та е плоско. Плоска, диам. 16 мм., 0·65 гр., отъ сбирката на Народ. Музей. Обр. 184.

15. Срацимиръ съ сина си Константина

Медни монети

185. Лице: Царь Срацимиръ и синъ му Константинъ съ високи трижгълни корони, прави, на срѣща, заедно държатъ препорецъ на дълга върлина, опираща о земята. Зрънчесть кржгъ, частично запазенъ. Тукъ коронитѣ се различаватъ съвършено отъ ония, представени върху всички други известни до сега български монети. Тукъ коронитѣ приличатъ на папски тиари.

Опако: Сжщата монограма по типъ, както ония по лицето на брой 178—184 съ известна разлика въ подробноститѣ. Въ полето въ лѣвата половина слабо личи хоризонтално представена буквата і. Срѣдната линия на буквата ω е представена въ форма на кръстъ. Презъ централната линия е преплетена друга линия, на пръвъ погледъ прилича на украшение, а въ сжщность въ полето, въ лѣво отъ централната линия, тя образува буква л заедно съ часть отъ последната линия. До тукъ надписътъ гласи: Іωл(н). Въ полето въ дѣсно, отдалечена отъ централната линия, но съединена съ горния край на преплетената линия, буквата с: въ дѣсно отъ нея монограма отъ буквитѣ цир, надъ нея запазенъ нѣкакъвъ

[1]) Издадена отъ менъ въ Годишникъ на Народ. Музей 1921, стр. 142. Клишето по погрешка е обърнато наопаки.

знакъ, навѣрно часть отъ буквата м, (както при брой 178—184). Тамъ дето буквата ⅄ свършва, преплетената линия преминава отъ дѣсната страна на централната линия и заедно съ долния край на последната образува буквата р. Въ монограмата отъ буквитѣ цнр е включена и буквата ц, а буквата н и тукъ е поставена за двойно използуване. Въ полето въ лѣво слабо личи монограмата ЦР. Тъй че до тука надписътъ гласи Іω⅄(н) Срацн(м)нр цар. Горниятъ край на преплетената линия нарочно е вдаденъ въ полето вдѣсно отъ централната линия и буквата с е съединена съ този край и отдалечена отъ централната линия, за да образува буквата к, която е инициалътъ на Константинъ. Тъй че цѣлиятъ надписъ на тази монета гласи: Іω⅄(н) Срацнмнр цар и К(онстантинъ). Плоска, диам. 17 мм., 1.07 гр., зле запазена. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 185.

Обр 185. — Медна монета отъ Срацимира съ сина си Константина.

Монетитѣ на Ив. Александра съ сина му Михаила, дето името на Александра въ нѣкои монети е почти пълно Іω⅄, а на Михаила означнно само м или м⅄, м⅄ въ монограма, правятъ излишенъ въпроса, защо въ монетитѣ на Срацимира и Константина името на първия е цяло, а на последния да бѫде означено само съ неговия инициалъ — буквата к. Даже и да не бѣше представена въ монограмата на гореописаната монета буквата к, пакъ предъ наличностьта на монетитѣ отъ Константина съ сина му Михаила, отъ Светослава съ сина му Георги II Тертеръ, Михаилъ III Шищманъ съ сина му Ивана Стефана и царь Ив. Александра съ сина си Михаила, двата царски образа върху монетитѣ на царь Срацимира не могатъ да представятъ нищо друго, освенъ самия царь и синъ му. Известнитѣ до днесъ български монети свидетелствуватъ, че българскитѣ царе не са имали обичай да представятъ върху монетитѣ образитѣ на своитѣ царици.

186. Лице: Отъ запазената часть на изображението се вижда, че на лицето е имало два образа прави, съ високи корони заедно държатъ двоенъ кръстъ, който опира до земята. Сега е останалъ само образътъ въ лѣво и кръстътъ, а изглежда, че заличването на лѣвия образъ е станало отъ ударъ съ тѫпо орѫдие върху тази часть на монетата. Зрѫнчестъ крѫгъ, частично запазенъ.

Опако: Сѫщата монограма, както на лицето при брой 178 и 189. Буквата с не е тъй поставена, щото заедно съ часть отъ централната линия да образува и буква к, както е при брой 185. Тъй че тази монета трѣбва да се отдаде на Срацимира и Константина само за това, защото на лицето е имала два образа, а на опакото е представена известната вече Срацимирова монограма и по аналогия на брой 185. Плоска, единия край поиздигнатъ, диам. 17 мм., 1.32 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 186.

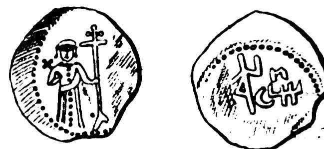
Обр. 186. — Медна монета отъ Срацимира съ сина си Константина.

Тази монета е издадена отъ професоръ В. Златарски въ Изв. Бълг. Арх. д-во I стр. 48 и отъ менъ въ Антич. монети № 7461 и табл. LXIII 1, погрешно отдадена отъ двамата на Ив. Асѣня II. Пакъ преиздадена отъ менъ заедно съ брой 171 въ Изв. Бълг. Арх. д-во VI стр. 60—61.

16. Иванъ Шишманъ (1371—1393 г.)

Исторически бележки. — Ив. Шишманъ заема Търновския престолъ въ 1371 год. Когато турцитѣ въ чирменския бой одържатъ първата си голѣма победа въ 1366 год. надъ християнитѣ въ полуострова и заема цѣлата южна България съ Самоковъ и Ихтиманъ; за да спаси остатъка на царството си той билъ принуденъ да даде сестра си Мара Десислава за жена на Мурада и се призналъ за неговъ васалъ.

Босняци, сърби и хървати въ 1386 г., се втурнали срещу турцитѣ, когато султанъ Мурадъ воювалъ въ Азия съ князь Али-бея Карамански. Тогава Иванъ Шишманъ се обявилъ открито противъ султана. Въ 1387 г. нанесли при Плочникъ и Топлица съединенитѣ босняци и сърби първа и последна победа на южнославянската конфедерация върху турцитѣ. Мурадъ почналъ приготовления въ Азия и въ Европа.

Въ 1388 год. Али паша съ единъ отрядъ отъ 30,000 души излѣзълъ отъ Одринъ, преминалъ Балкана при Айтосъ, заповѣдалъ на Якши паша да нападне Провадия, а самъ завладѣлъ Шуменъ съ всички околни крепости. Опиталъ се да превземе и Варна, владение на Добротичевия синъ Иванка, но не успѣлъ. Търново следъ кжсо съпротивление се предало, а Ив. Шишманъ се затворилъ въ Никополъ, снабденъ съ достатъчно припаси. На помощь на Али паша дошелъ султанъ Мурадъ отъ Одринъ съ голѣмъ брой войска. Шишманъ сключилъ миръ, съ условие той да внесе неизплатения данъкъ и да предаде крепостьта Силистра. Но щомъ се отдалечилъ Мурадъ, Шишманъ отказалъ да предаде Силистра и се решилъ на отчаяна съпротива. Тогава великиятъ везиръ, който владѣялъ Шуменъ и клисуритѣ, взелъ съ пристжпъ много градове и крепости по течението на Дунава и втори пжть обсадилъ Шишмана въ Никополъ. Злощастниятъ царь тукъ съ жена и дѣца молилъ Али паша да ходатайствува прѣдъ Мурада за милость. Шишманъ заедно съ семейството си билъ изпратенъ въ лагера на султана, дето билъ помилванъ и даже оставенъ на трона. Това било въ 1388 год.

Следъ битката на Косово поле на 15 юний 1389 г., Боязидъ узналъ за нѣкакви тайни преговори между българи, власи и венгри, събралъ презъ пролѣтьта войски отъ Азия, съединилъ ги съ европейскитѣ и потеглилъ за Търново. Неочаквано градътъ билъ заобиколенъ отъ всички страни. Турцитѣ заплашвали съ пожаръ и смърть градското население, ако не предаде града. Но въпреки това Търново било превзето съ пристжпъ следъ тримесечна обсада. Турцитѣ навлѣзли въ града на 17 юлий 1393 г. отъ къмъ Хисаря и съ това се турило край на българската държава.

За участьта на последния български царь Иванъ Шишмана III и до днесъ нѣма определени сведения. Споредъ турскитѣ легенди, Шишманъ билъ уловенъ при втори пжтъ обсадения Никополъ, хвърленъ въ тъмница въ Пловдивъ, кждѣто споредъ едни билъ убитъ, а споредъ други оставенъ живъ. Шлюмберже сжщо твърди че Шишманъ билъ плененъ, хвърленъ въ тъмница и тамъ умрѣлъ. Руманската хроника твърди, че Шишманъ билъ плененъ и умъртвенъ (3 юний 1395 г.) Неговия наследникъ, синъ му Александъръ, приелъ исляма и билъ назначенъ за началникъ на Самсунъ (Мала-Азия).

Българското предание, споредъ което царь Шишманъ геройчески умрѣлъ на бойното поле противъ турцитѣ въ Самоковско при Витоша и Рила, не е вѣрно, защото тѣзи предания се отнасятъ кжмъ първото проникване на турцитѣ въ Софийската область.

Отъ Ив. Шишмана сж известни сребърни и много видове медни монети, между които и съ изображение на лъвъ.

Вѣроятно и Ив. Шишманъ, както брата си Срацимира, който е ималъ за съуправитель сина си Константина, е ималъ за съуправитель своя наслѣдникъ сина си Александра и да е секълъ монети съ образитѣ и на двамата. Толкозъ повече, че отъ Шишмана сж известни извънредно много видове монети. Обаче до днесъ монети съ двойни образи не сж намерени.

За забелѣзване е, че между българскитѣ царе, които сж сѣкли сребърни монети, само отъ царь Ив. Шишмана не сж известни грошове, а само аспри или полугрошове (даже братъ му Срацимиръ е сѣкълъ и грошове). Причината ще да е, че Срацимиръ е разполагалъ съ по-голѣми количества сребро отъ брата си Ивана. Тази причина трѣбва да се търси въ обстоятелството, че царь Ив. Шишманъ, като любимецъ на баща си Ив. Александра, е наследилъ цѣлата наличность отъ готови монети. А пжкъ известно е, че царь Ив. Александъръ е сѣкълъ повече сребърни грошове, отъ колкото всѣки другъ български царь и че сж доста рѣдки неговитѣ аспри. Отъ това трѣбва да се заключи, че Ив. Шишманъ нѣмалъ голѣма нужда отъ грошове, а отъ аспри и затова е сѣкълъ само последнитѣ.

А. Сребърни монети отъ Иванъ Шишмана

187. Лице: Бюстъ на Ив. Шишмана до пояса, въ украсени съ бисери дрѣхи, съ висока обла корона отъ странитѣ съ висулки, около главата осѣнка. Въ дѣсната ржка кръстъ, лѣвата сложена на гърдитѣ. Въ полето при дѣсния лакетъ буква ш и чъртица отгоре, навѣрно началнитѣ букви отъ името Иоанъ Шишманъ. Въ полето на отсрѣщната страна монограмата ЦР.

Опако: Бюстъ на св. Богородица съ разгжрнати ржцѣ, около главата осѣнка отъ бисеръ, отъ странитѣ съкращенията M̄—Θ отъ византийската форма Μήτηρ Θεοῦ — Божия Майка. Отъ двете страни при раменетѣ по една звезда

четириперка. На гърдитѣ медалионъ съ образа на Христа. Аспра, 0.60 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 187 и **Табл. IV.**

Тази монета е единствената известна менъ, дето царя е съ висока корона, обла и съ осѣнка около главата. Върху всички други български монети, освенъ върху ония на Ирина и Михаилъ Асѣня, Срацимира съ Константина, които сж съ високи трижглени корони, царетѣ сж съ низки корони и безъ осѣнка. (Осѣнката около главата на царя се срѣща само върху портретнитѣ фрески изъ църквитѣ), напр. царь Константинъ Асенъ въ Боянската църква.

Обр. 187. — Сребърна аспра отъ Ив. Шишмана.

188. Лице: Царь Иванъ Шишманъ въ украсено облѣкло, съ низка корона съ бисери и бисерни висулки при ушитѣ, правъ, на срѣща, въ дѣсната ржка кръстъ, лѣвата сложена на пояса (лорона), който е преметнатъ презъ тая му ржка. При дѣсната ржка буквитѣ іω, а при лѣвото рамо буква ш, отгоре положена буква і, подъ тѣхъ монограмата **ЦР**. Надписа гласи: **Іω(аннъ) Шi(шманъ) царь.** Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Бюстъ на св. Богородица съ разтворени ржцѣ; около главата осѣнка и съкращенията М—Θ; на гърдитѣ медалионъ съ бюстъ на Христа, съ осѣнка около главата, дѣсната му ржка на гърдитѣ. Зрънчестъ кржгъ. Работа груба. Аспра, диам. 16 мм., 0.61 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 188 и **Табл. IV.**

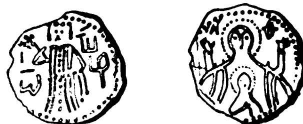
Обр 188. — Сребърна аспра отъ Ив. Шишмана.

189. Лице: Сжщото изображение на царь Ив. Шишмана. При дѣсния лакетъ запазена само дѣсната часть отъ буквата ω: всичко друго изтрито. При лѣвата ржка въ полето монограмата **ЦР** въ недовършена негативна форма. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Сжщото изображение на св. Богородица. Горе едва личатъ само части отъ знацитѣ М—Θ. Аспра, груба направа, диам. 14 мм., 0.60 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 189.

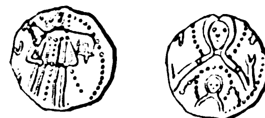
Обр. 189. — Сребърна аспра отъ Ив. Шишмана.

190. Лице: Сжщото изображение на Ив. Шишмана. Въ полето доле въ лѣво запазена буквата ω, отъ срѣща — буквитѣ ш и само ρ, вмѣсто монограмата **ЦР**. — (і)ω(аннъ) ш(ишманъ) (цар(ь). Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Сжщото изображение на св. Богородица. Аспра, диам. 15 мм., 0.50 гр., работа доста посредствена. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 190 и **Табл. IV.**

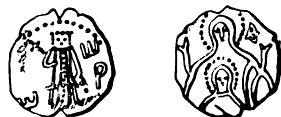
Обр. 190. — Сребърна аспра отъ Ив. Шишмана.

191. Лице: Сжщото изображение на Ив. Шишмана. Въ полето въ лѣво, вмѣсто буквата ω, само лѣвата и срѣдната чъртици отъ тази буква и по-доле друга малка чъртица. Въ полето въ дѣсно, горе при главата, само точка.

Опако: Сжщото изображение на св. Богородица. Знацитѣ M—Θ липсватъ. Зрънчестъ кржгъ. Аспра, диам. 16 мм., 0.50 гр., продупчена въ долния край. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 191 и **Табл. IV**.

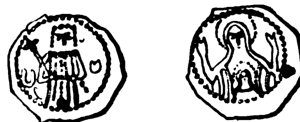

Обр. 191. — Сребърна аспра отъ Ив. Шишмана.

Любичъ (цит. съч. стр. 26—27 и табл. III 3—5) описва 10 монети отъ сжщия типъ. Проф. В. Златарски в. „Български прѣгледъ" 1902 г. описва 9 екземпляра. Азъ издадохъ въ Антич. монети № 7543—7545 три екземпляра.

Б. Медни монети отъ Иванъ Шишмана

а) Монети съ изображение на лъвъ

192. Лице: Върху поле, съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ, монограма отъ буквитѣ шн цр = (**Шишманъ царь**) съ съединителенъ знакъ отгоре.

Опако: Лъвъ съ изплезенъ езикъ, изправенъ на заднитѣ си крака, на лѣво; между преднитѣ крака и при върха на опашката по една точка. Плоска, посребрена, или така наречена цървена аспра, диам. 18 мм., 0.96 гр., хубавъ стилъ. Намерена е въ Червенската крепость при Русе. Обр. 192 и **Табл. IV**.

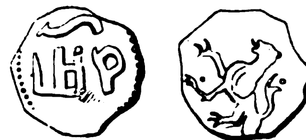

Обр. 192. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

Монети съ изображение на лъвъ има издадени отъ менъ, отъ сбирката на Народния Музей въ Антич. Монети № 7546—7554 и въ И. Б. А. Д. IV 67 и 68. Неизвестна на Любича. Почти всички медни монети съ лъвъ и ония съ кръстъ на опакото сж посребрявани. Заради това, за различие отъ меднитѣ непосребрени монети отъ царь Ив. Шишмана, ще ги наричамъ цървени аспри, както сж се наричали и въ старо врѣме.

193. Лице: Лицето е сжщото.

Опако: Сжщото изображение на лъвъ, на лѣво; въ полето 5 точки; зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Стилъ по-грубъ. Плоска, диам. 18 мм., 1.18 гр. Намерена е въ Търново, сега притежание на М. Георгиевъ. Обр. 193 и **Табл. IV**.

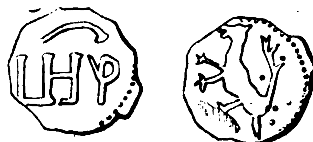

Обр. 193. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

194. Лицето е сжщото, както горнитѣ.

Опако: Сжщото изображение на лъвъ. Въ полето два трижгълника, образувани отъ по три точки и друга точка при върха на опашката. Козината по

краката на лъва е означена съ точки. Зрънчестъ крѫгъ. Посребрена, плоска, диам. 18 мм., 0.98 гр. Намерена въ Търново. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 194 и **Табл. IV.**

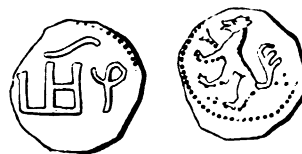

Обр. 194. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

195. Лице: Сѫщото изображение. Подъ монограмата личатъ три точки, поставени въ форма на трижгълникъ.

Опако: Сѫщото изображение на лъвъ, на лѣво. Плоска, диам. 18 мм., 0.98 гр., доста груба направа. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 195 и **Табл. IV.**

Обр. 195. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

196. Лице: Сѫщото изображение. Подъ монограмата три точки въ трижгълникъ. Зрънчестъ крѫгъ.

Опако: Сѫщото изображение на лъвъ, на лѣво. Типътъ на монетата еднакъвъ съ предидущата, но отъ другъ печатъ. Зрънчестъ крѫгъ. Посребрена, плоска, диам. 20 мм., 1.47 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 196 и **Табл. IV.**

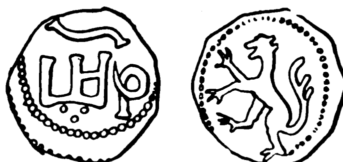

Обр. 196. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

197. Лице: Буквата **ш** и знакътъ **ЦР** съ съединителенъ знакъ отгоре. Лѣвото колѣно на буквата е смазано. Подъ буквитѣ две групи съ по три точки въ трижгълникъ. Зрънчестъ крѫгъ.

Опако: Сѫщото изображение на лъвъ, на лѣво. Между заднитѣ крака три точки; сѫщо и подъ корема му, едната изтрита; опашката украсена съ две точки. Зрънчестъ крѫгъ. Посребрена, плоска, диам. 20 мм., 1.72 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 197 и **Табл. IV.**

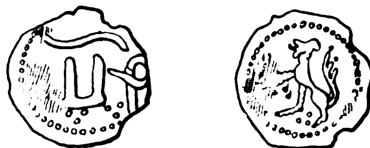

Обр. 197. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

198. Лице: Сѫщата монограма, както при брой 192—196.

Опако: Сѫщото изображение на лъвъ, на лѣво. Рѫбоветѣ на монетата много изрѣзани, та едва личи тукъ-таме зрънчестия крѫгъ. Посребрена, плоска, диам. 17 мм., 1.08 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 198,

Обр. 198. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

199. Лице: Сжщата монограма. Силно проядена отъ ржжда, монограмата едва личи. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщото изображение на лъвъ, на лѣво. Челото на лъва украсено съ перчинъ или корона. Въ полето надъ и подъ опашката три групи отъ по три точки. Посребрена, плоска, диам. 17 мм., 1.30 гр. Зрънчестъ кржгъ не личи. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 199.

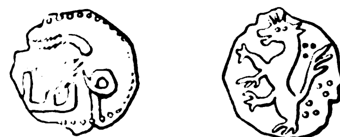

Обр. 199. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

200. Лице: Сжщата монограма. Зрънчестъ кржгъ не личи.

Опако: Сжщото изображение лъвъ на лѣво. Подъ дѣсния заденъ кракъ четири точки, а подъ опашката три и една при върха на опашката. Ржба на монетата изрѣзванъ или изпотрошенъ, та образува зигзаги. Посребрена, плоска, диам. 17 мм., 1.34 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 200 и **Табл. IV.**

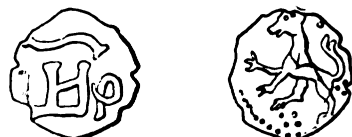

Обр. 200. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

201. Лице: Сжщата монограма. Лѣвото колѣно на буквата ш смазано. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Сжщото изображение лъвъ, на лѣво. Отъ двѣтѣ страни зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Силно посребрена, плоска, диам. 17 мм., 1.08 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 201 и **Табл. IV.**

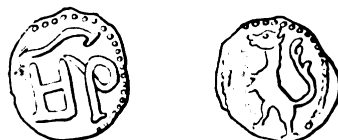

Обр. 201. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

201а. Лице: Сжщата монограма съ три точки подъ нея. Съединителниятъ знакъ отгоре изтритъ.

Опако: Сжщото изображение на лъвъ, на лѣво. Точки подъ опашката. Стилъ по-особенъ. Продупчена, диам. 20 мм. Отъ Ст.-Загорския Музей. Обр. 201а.

Книженъ отпечатъкъ отъ тази монета получихъ напоследъкъ отъ Ат. Кожухаровъ, за който му благодаря.

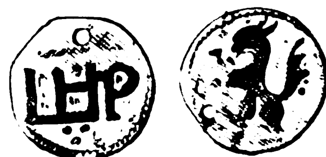

Обр. 201а. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

б) Монети съ монограми и кръстъ

202. Лице: Монограми отъ буквитѣ шн и знакътъ ЦР (Шншманъ царь). Съединителенъ знакъ надъ монограмитѣ не личи. (На това мѣсто монетата е проядена отъ ржжда).

Опако: Кръстъ равнорамененъ съ лжчи, между раменетѣ по три точки въ трижгълникъ. Зрънчестъ кржгъ. Цървена аспра, плоска, диам. 20 мм., 1.88 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 202.

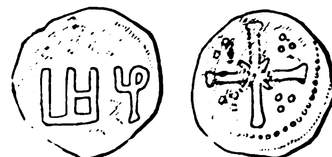

Обр. 202. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

Както монетитѣ съ изображение на лъвъ, тъй и този типъ монети, повечето сж посребрявани, затова ще ги означавамъ съ името „**цървена аспра**“.

203. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцрь** съ съединителенъ знакъ отгоре. При буквата **н** точка.

Опако: Опакото сжщото. Зрънчестиятъ кржгъ заличенъ. Цървена аспра, плоска, диам. 18 мм., 1.44 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 203 и **Табл. IV.**

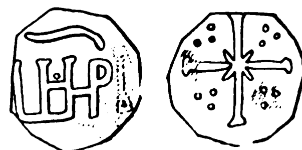

Обр. 203. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

204. Лице: Монограми отъ буквитѣ **шн** и знакътъ **цр.** Препечатана съ печата на опакото, затова и сега личи часть отъ кръстъ.

Опако: Съвсемъ проядено отъ ржжда, едва личи кръста. Цървена аспра, плоска, диам. 18 мм., 0.90 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 204.

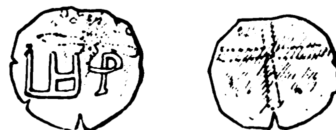

Обр. 204. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

205. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцр**, отгоре буквата **м**. Буквата **н** е образувана отъ дѣсната чъртица на буква **ш** и хоризонталната линия на знакътъ **цр.**

Опако: Кръстъ равнорамененъ съ заострени крайща, безъ лжчи. Между раменетѣ по три точки въ трижгълникъ. Цървена аспра, плоска, диам. 18 мм., 1.63 гр. Безъ зрънчестъ кржгъ. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 205.

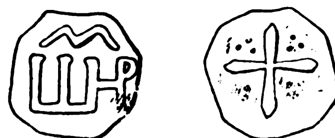

Обр. 205. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. Монети № 7567 и табл. LXVI, 4.

206. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцр** съ **ь**. Отгоре съединителенъ знакъ. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ.

Опако: Кръстъ равнорамененъ съ лжчи; между раменетѣ по три точки въ трижгълникъ. Не личи посребряването; плоска, на опакото доста повредена, диам. 19 мм., 1.73 гр. Зрънчестъ кржгъ. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 206.

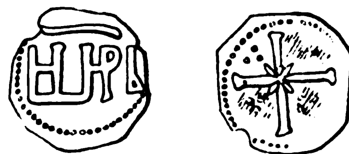

Обр. 206. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

207. Лице: Монограми отъ буквитѣ **шнцр** съ **ь**, отгоре съединителенъ знакъ. Зрънчестъ кржгъ.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Зрънчестъ кржгъ добре запазенъ. Цървена аспра, плоска, само единия край изкорубенъ, диам. 21 мм. 2.79 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 207 и **Табл. V.**

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7568 и табл. LXVI, 5.

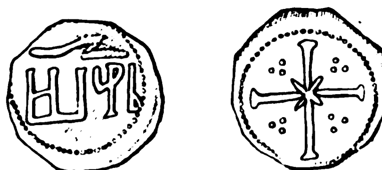

Обр. 207. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

208. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шн** и съединителенъ знакъ отгоре. Навѣрно при монограмата е имало и **ь** или **р**, но мѣстото е заето отъ нѣкаква линия, която не личи добре.

Опако: Кръстъ равнорамененъ съ лжчи, при раменетѣ, отгоре, по три точки въ трижгълникъ. Подъ кръста сжщата монограма **шн**, както на лицето. (Навѣрно монетата по погрѣшка е препечатана и върху опакото съ печата на лицето). Цървена аспра, плоска, диам. 21 мм., 1.44 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 208 и **Табл. V.**

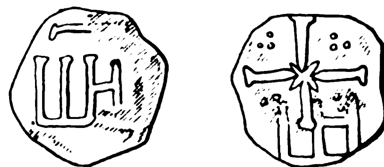

Обр. 208. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7569 и табл. LXVI, 6.

209. Лице: Монограми отъ буквитѣ **шнцр**, отгоре съединителенъ знакъ. Зрънчестъ кржгъ малко запазенъ.

Опако: Кръстъ равнорамененъ съ лжчи, между раменетѣ по три точки въ трижгълникъ. Крайщата на монетата изядени отъ ржжда. Цървена аспра, плоска, диам. 15 мм., 0.99 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 209 и **Табл. V.**

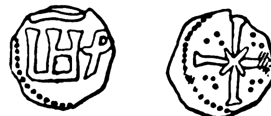

Обр. 209. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7570 и табл. LXV, 20.

210. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцр**, съ съединителенъ знакъ отгоре.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Крайщата на монетата изядени отъ ржжда. Навѣрно цървена аспра, каквито сж повечето отъ този типъ, отчасти ржждава, отчасти покрита съ патина, затова посребряването не личи. Плоска, диам. 15 мм., 1.33 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 210.

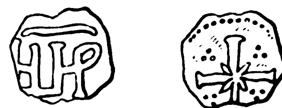

Обр. 210. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

211. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцр** съ съединителенъ знакъ отгоре. Крайщата на монетата дълбоко изрѣзани, та заедно съ тѣхъ е изрѣзано и лѣвото колѣно отъ буквата **ш**, затова тя прилича на **н**.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Навѣрно монетата е цървена аспра, но посребряването не личи, понеже е изтрито и покрито съ ржжда. Плоска, диам. 18 мм., 1.89 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 211 и **Табл. V.**

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7574 и табл. LXVI, 9.

Обр. 211. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

212. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцр** съ съединителенъ знакъ отгоре. Зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Зрънчестъ кржгъ частично запазенъ. Цървена аспра, силно посребрена, съ неправилно изрѣзани крайща, диам. 20 мм., 1.73 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 212 и **Табл. V.**

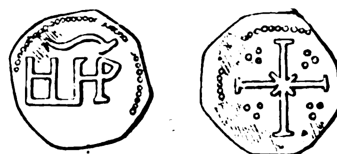

Обр. 212. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

Тази монета, заедно съ следующета сж намерени презъ 1915 год. въ старобългарскиятъ насипъ на църквата Св. Четирдесеть въ Търново, при закрепването на тази църква и представени въ музея отъ Ю. Господиновъ.

213. Лице: Отдѣлни монограми отъ буквитѣ **шн** и знакътъ **ЦР** съ съединителенъ знакъ отгоре. Ситенъ зрънчестъ кржгъ, сега слабо запазенъ.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Зрънчестъ кржгъ, слабо запазенъ. Цървена аспра; посребряването слабо личи отъ ржждата; доста правилна кржгла форма, диам. 22 мм., 1.57 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 213 и **Табл. V.**

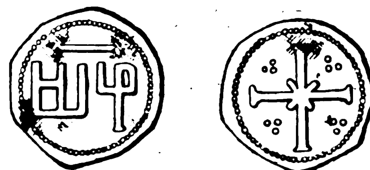

Обр. 213. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

214. Лице: Монограми отъ буквитѣ **шн** и знакътъ **ЦР** съ съединителенъ знакъ отгоре.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Зрънчестъ, кржгъ съвсѣмъ слабо запазенъ. Цървена аспра, плоска съ неправиленъ кржгъ, диам. 17 мм., 1.25 гр. Отъ сбирката на Д-ръ К. Златановъ. Обр. 214.

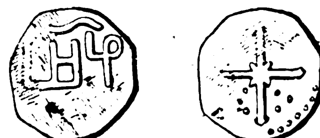

Обр. 214. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

215. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнцр** съ съединителенъ знакъ отгоре. Крайщата на монетата изядени и изрѣзани, затова не личи зрънчестиятъ кржгъ.

Опако: Сжщиятъ кръстъ. Точкитѣ между раменетѣ на кръста не личатъ. Цървена аспра, плоска, диам. 17 мм., 1.53 гр. Отъ сбирката на Д-ръ К. Златановъ. Обр. 215 и **Табл. V.**

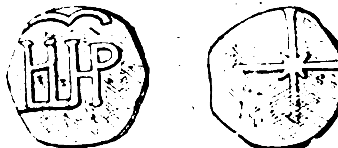

Обр. 215. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

216. Лице: Въ широко праздно поле съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ, въ лѣвата страна е представена буквата **ш** и отгорѣ **м**.

Опако: Неправиленъ кръстъ и при края на раменетѣ по две точки, въ четиритѣ праздни пространства, по три точки въ форма на трижгълникъ. Зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ. Цървена аспра, продупчена, диам. 25 мм., 1.24 гр. Намерена е въ Червенската крепость при Русе, сега притежание на художника М. Георгиевъ. Обр. 216 и **Табл. V.**

Издадена отъ менъ въ И. Б. А. Д. IV стр. 66.

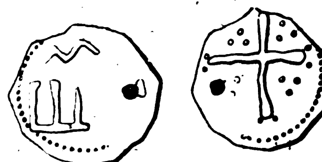

Обр. 216. — Цървена аспра отъ Ив. Шишмана.

в) Монети съ монограми отъ двѣтѣ страни

217. Лице: Върху поле съ зрънчестъ кржгъ, сега частично запазенъ, монограмата на царь Ив. Шишмана, съставена отъ буквитѣ: **Шншм(анъ)**,

Опако: Монограмата **ЦРЪ** въ позитивна форма, между цр и ъ точка. Плоска, диам. 22 мм., 1.42 гр. Сега притежание на М. Георгиевъ. Обр. 217 и **Табл. V.**

Издадена отъ менъ въ Изв. Бълг. Арх. Д-во IV стр. 67.

Обр. 217. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

218. Лице: Сжщата монограма безъ разлика, която заема само горната половина отъ полето на монетата; върху праздната половина два зрънчести кржга, единятъ по-ситенъ, минава презъ срѣдата на праздното поле, а другиятъ по-едъръ — по края на монетата.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** въ позитивна форма, съ съединителенъ знакъ отгоре. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, продупчена, многожгълна, диам. 19 мм., 1.35 гр. Отъ сбирката на Д-ръ К. Златановъ, намерена въ Червенската крепость при Русе. Обр. 218 и **Табл. V.**

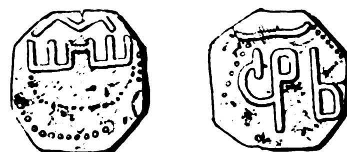

Обр. 218. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

219. Лице: Сжщата монограма безъ разлика. Зрънчестиятъ кржгъ значително добре запазенъ.

Опако: Сжщата монограма безъ разлика. Зрънчестиятъ кржгъ значително запазенъ. Слабо корубеста, диам. 20 мм., 1.88 гр. Отъ сбирката на Д-ръ Златановъ, намерена въ Червенската крепость. Обр. 219 и **Табл. V.**

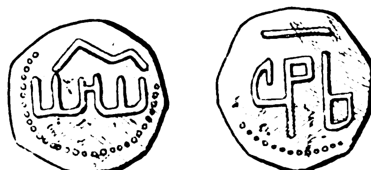

Обр. 219. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

И тритѣ монети подъ брой 117—219, които сж отъ еднакъвъ типъ сж намерени въ Червенската крепость. До днесъ подобна монета не е намерена другаде. Това дава основание да се предполага, че този типъ монети сж сѣчени въ тази крепость.

220. Лице: Върху поле съ зржнчестъ кржгъ, сега частично запазень, буквитѣ: **Шн(шманъ)** съ съединителенъ знакъ отгоре, силно повреденъ. Печатътъ на тази страна въ позитивна форма, затова буквитѣ сж представени въ негативна и изглеждатъ размѣстени, н предъ ш.

Опакото съвсемъ изтрито и нищо не личи. Корубеста, диам. 24 мм. 0.88 гр. Намерена въ Червенската крепость при Русе. Обр. 220.

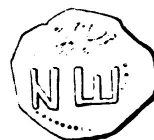

Обр. 220. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. д-во IV стр. 67.

221. Лице: Върху поле съ зрънчесть кржгъ монограма отъ буквитѣ **шн** и буквитѣ **мн**. Само буквитѣ **ш** и **н** сж съединени въ монограма, а другитѣ по отдѣлно.

Опако: Монограмата отъ буквитѣ **ЦРЬ** е въ позитивна форма съ съединената чъртица отгоре. Плоска, диам, 17 мм., 0.95 гр. Отъ сбиркатв на Народния Музей въ София. Обр. 221.

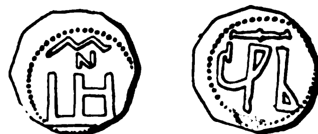

Обр. 221. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

222. Лице: Върху поле съ зрънчесть кржгъ монограма, образувана отъ **Шнмн**. Най-горе **м** подъ нея **н** съединени.

Опако: Върху поле съ зрънчесть кржгъ, сега частично запазенъ, монограмата **ЦРЪ** съ съединителна чърта отгоре. Буквитѣ **ЦР** били направени върху печата въ негативна форма, а ъ — въ позитивна, затова последната върху монетата е представена въ негативна форма. Плоска, диам. 17 мм. Обр. 222.

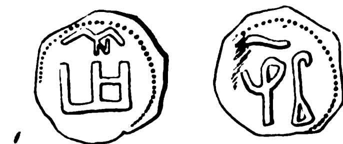

Обр. 222. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Изв. Бъл. Арх. д-во IV стр. 68.

223. Лице: Сжщитѣ монограми. Зрънчесть кржгъ.

Опако: Монограмата **ЦР** съ съединителенъ знакъ отгоре. До монограмата отвесно буквата **ш**, която прилича на **Е** въ негативна форма вмѣсто **ь**, както е при другитѣ монети отъ този типъ. Зрънчесть кржгъ, слабо корубеста, диам. 19 мм., 0.93 гр. Отъ сбирката на Народ. музей въ София. Обр. 223.

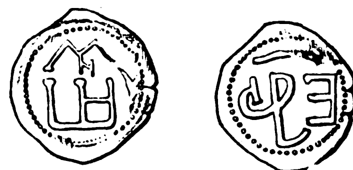

Обр. 223. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7558 и табл. LXV, 18.

224. Лице: Монограмата отъ буквитѣ **шн** и отгоре **м**. Зрънчестиятъ кржгъ частично е запазенъ.

Опако: Монограма **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Зрънчестиятъ кржгъ наполовина запазенъ. Корубеста. диам. 20 мм., 1.82 гр. Отъ сбирката на Народ. Музей въ София. Обр. 224 и **Табл. V.**

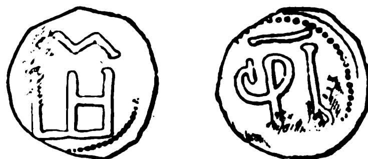

Обр. 224. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7556 и табл. LXV, 16.

225. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнмн**. Срѣдната линия на буквата **ш** високо издигната и въ горния й край е образувана буквата **м** и подъ нея **н**. Зрънчесть кржгъ почти не личи.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Зрънчесть кржгъ частично запазенъ. Плоска. диам 17 мм., 1.35 гр. Лицето на монетата е силно повредено отъ ржжда. Отъ сбирката ня Народния Музей въ София. Обр. 225.

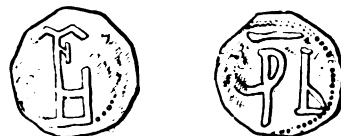

Обр. 225. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

226. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шн**, отгоре **н** въ негативна форма и подъ нея **м.** Зрънчестъ кржгъ едва личи на нѣкои места.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Зрънчестъ кржгъ частично запазенъ. Корубеста, частично покрита съ зелена ржжда, диам. 19 мм., 1.62 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 226.

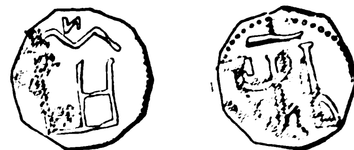

Обр. 226. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7557 и табл. LXV, 17.

227. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнмн**, както при брой 225. Лицето на монетата силно повредено, затова не личи хоризонталната линия отъ буквата **н.**

Опако: Монограмата **ЦРЪ**. Горната часть отъ буквата **ъ** образува съединителния знакъ надъ монограмата. Единственъ екземпляръ съ такава форма. Плоска, диам. 17 мм., 0.82 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 227.

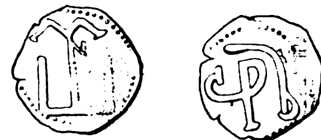

Обр. 227. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7563 и табл. LXVI 11.

228. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнн** и отгорѣ **м** (**Шншманъ**). Буквата **н** е съединена съ срѣдната линия отъ буквата **ш** и е въ негативна форма, затова прилича на **н.**

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Зрънчестъ кржгъ, частично запазенъ. Плоска, покрита съ хубава зелена патина, диам. 17 мм., 0.82 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 228 и **Табл. V.**

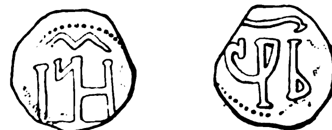

Обр. 228. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7554 и табл. LXV 15.

229. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шн** и отгоре **м**, а подъ нея **н** (**Шншманъ**). Зрънчестъ кржгъ, частично повреденъ.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Въ полето въ лѣво, подъ заобления край на монограмата, една точка. Зрънчестия кржгъ сравнително добре запазенъ. Слабо корубеста, диам. 17 мм. 1.40 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 229 и **Табл. V.**

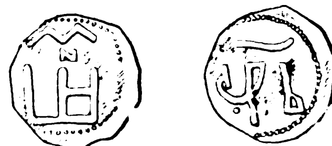

Обр. 229. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

230. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнмн** (**Шншманъ**). Буквата **н** е представена въ негативна форма, затова прилича на **н.** Срѣдната чърта на буквата **ш** допира до буквата **м.**

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Монетата е покрита съ хубава зелена

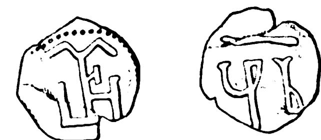

Обр. 230. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

патина, но е силно повредена и отчасти счупена; слабо корубеста, диам. 16 мм., 0.57 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 230.

231. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шн** и отгоре **м**, а подъ нея **н**. Надъ буквата **м** е представенъ съединителния знакъ.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Монетата силно изтрита, затова слабо личатъ монограмитѣ отъ двѣтѣ страни. Плоска, диам. 18 мм., 0.68 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 231.

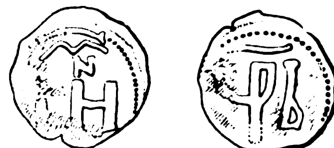

Обр. 231. — Медна монета отъ Ив Шишмана.

232. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шн**, надъ нея буквитѣ **н** и **м**, а найотгоре съединителенъ знакъ. Навѣрно печатътъ при лѣвото колѣно на буквата **ш** повреденъ, затова това колѣно е заоблено.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Опакото покрито съ зелена патина. Плоска, диам. 18 мм., 1.08 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 232.

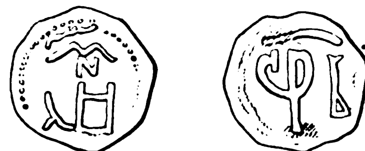

Обр. 232. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ Антич. монети № 7588 и табл. LXVI, 19.

233. Лице: Монограма отъ буквитѣ **шнмн**. Срѣдната чъртица на буквата **ш** допира до буквата **м**. Лицето е силно повредено. Монетата е пропукана и ръбоветѣ изядени.

Опако: Монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре, който едва личи, по причина, че на това место монетата е ощърбена. Слабо корубеста, диам. 21 мм., 0.90 гр. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 233.

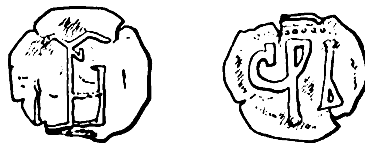

Обр. 233. — Медна монета отъ Ив. Шишмана.

г) Препечатани монети

234. Лице: Върху монета отъ царь Ив. Александра съ сина си Михаила е отпечатана монограмата на царь Ив. Шишмана, която развързана се чете: **Ш(нш)ма(нъ)**. Отъ първия печатъ запазена е само дѣсната фигура, която държи кръстъ. Зрънчеститѣ кръгове и отъ двата печата частично запазени.

Опако: Отъ стария печатъ запазена цѣла монограмата **ЦР**. Отъ новия печатъ монограмата **ЦРЬ** съ съединителна чърта отгоре. Частично запазенъ зрънчестиятъ кръгъ отъ новия печатъ. Плоска, диам. 18 мм. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 234.

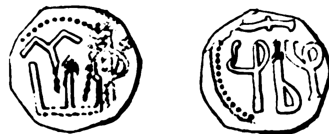

Обр. 234. — Препечатана монета отъ Ив. Шишмана.

Неизвестна на Любича. Издадена отъ менъ въ И. Б. А. Д. IV стр. 65.

235. Лице: Върху венецианска монета, отпечатана е монограмата на царь Ив. Шишмана, съставена отъ буквитѣ: **Шн(ш)м(а)н(ъ)**. Отъ стария печатъ на монетата по края е запазенъ малъкъ кръстъ и отдѣлни латински букви отъ готическа форма, отъ които не може да се прочете цѣла дума. Отъ повторния печатъ е запазенъ частично зрънчестия кръгъ, който минава по срѣдата на готическитѣ букви.

Обр. 235. — Препечатана монета отъ Ив. Шишмана.

Опако: Върху другата страна на готовата монета отпечатана е монограмата **ЦРЬ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Отъ стария печатъ запазени отдѣлни букви, прилични на НВЕВОС, отъ които не може да се състави цѣла дума. Зрънчестиятъ кръгъ отъ новия печатъ личи и по тази страна на монетата. Силно посребрена при второто печатане, та едва личи, че е мѣдна; че тя е посребрявана при второто печатане служи за доказателство и обстоятелството, че има доста монети, както видѣхме, отъ царь Ив. Шишмана съ изображение на лъвъ и други типове, които били посребрявани, което личи и до днесъ. Монетата е плоска, диам. 16 мм. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 235 и **Табл. V.**

Издадена отъ менъ въ И. Б. А. Д. IV стр. 66.

17. Неопредѣлени монети

Медни

236. Лице: Царь правъ на срѣща, на главата съ корона съ висулки, въ дѣсната си ржка държи кръстъ, а презъ лѣвата е преметнатъ лоронъ (поясъ). Подъ дѣсната ржка на царя четири точки въ квадратъ, навѣрно вместо звезда; при лѣвата ржка на царя въ полето, отъ лѣво къмъ десно цаω. (Навѣрно (ι)ωац ретроградно).

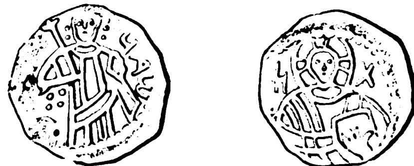

Обр. 236. — Неопредѣлена монета медна.

Опако: Бюстъ на Христа въ лѣвата си ржка държи евангелие на гърдитѣ, горе н—х вместо ιс—хс. Зрънчестъ кръгъ отъ едри зърна, частично запазенъ. Плоска, диам. 20 мм., 1.67 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 236.

Ако се сжди по типа на опакото и по буквата ц на лицето, тази монета трѣбва да се отдаде на Срацимира, понеже само върху неговитѣ сребърни монети се срѣща тази буква въ името **Срацнмир**, а върху опакото на неговитѣ медни монети се срѣща и бюста на Христа.

237. Лице: Сжщото изображение, съ тази разлика, царьтъ въ лѣвата ржка държи кжлбо съ кръстъ, което слабо личи. Въ полето въ лѣво навѣрно недо-

Обр. 237. — Неопредѣлена монета медна.

вършена монограма въ негативна форма, отъ буквитѣ ЦРЬ. Това се забелѣзва като се обърне монетата съ монограмата нагоре.

Опако: Сжщото изображение съ знацитѣ іс—хс. Плоска, диам. 19 мм., 0.74 гр. Отъ Варненското археологическо дружество. Обр. 237 и **Табл. V.**

Предполагамъ, че и тази монета е на Срацимира или Ив. Александра.

238. Лице: Ангелъ съ крила правъ, дѣсната му ржка на гърдитѣ. Зрънчестъ кржгъ.

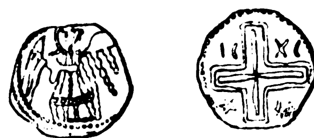
Обр. 238. — Неопредѣлена монета медна.

Опако: Кръстъ отъ тройни линии въ зрънчестъ кржгъ. Горе знацитѣ іс—хс, доле две звезди, отъ които едната е изтрита. Плоска, диам. 17 мм., 0.93 гр. Отъ сбирката на Народния Музей, подарена отъ г. Д-ръ Кърджиевъ отъ Ломъ. Обр. 238 и **Табл. V.**

239. Лице: Сжщото изображение, съ тази разлика, ангела е съ осѣнка отъ точки. Зрънчестъ кржгъ.

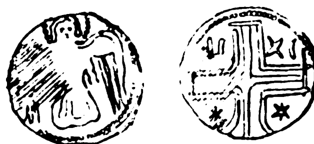
Обр 239. — Неопредѣлена монета медна.

Опако: Сжщото изображение. Плоска, диам. 18 мм., 1.05 гр. Отъ Русенската мжжка гимназия. Обр. 239.

Както тази, тъй и предидущата монета, като се сжди по типа на опакото, трѣбва да се отдадатъ на Ив. Александра.

X

ОПИСАНИЕ НА ПЕЧАТИТѢ

Печати на български царе и боляри

А. Оловени печати

Самуилъ Алусианъ, проедъръ и дукъ (XI в.)

240. Лице: Надписъ въ петь реда въ срѣдата на зрънчестъ кржгъ отъ следнитѣ думи: — † —

СΑΜΟΗΛ
ΠΡΟΕΔΡΩ
ΚΑΙΔΟΥΚΙ
ΤΩΑΛΟΥ
CΙΑΝΩ

Обр. 240. — Оловенъ печатъ отъ Самуилъ Алусианъ.

Опако: Богородица на тронъ съ високо облѣгало и възглавница, на срѣща, съ дѣсната си ржка придържа младенеца Исуса къмъ гърдитѣ си. Въ полето надписъ † ΘΚΕ ΒΟΗΘ.... CΩΔ... ΛΩ. Всичкото е въ зрънчестъ кржгъ.

Надписътъ отъ деветѣ страни попълненъ гласи: † Θε(οτόκε, βοήθ(ει τῷ δ(ού)λω Σαμουὴλ προέδρῳ καὶ δούκι τῷ Ἀλουσιάνῳ, (т. е. „Богородице, помагай на твоя рабъ Самуилъ Алусиана, проедъръ и дука"). Диам. 32 мм. 21·95 гр. Обр. 240 и **Табл. VII**.

Споредъ изследванията на проф. Златарски, който издаде този печатъ[1]) Самуилъ Алусианъ е билъ потомъкъ отъ български царски родъ, племѣникъ на царь Ив. Владислава, последенъ отъ българскитѣ царе отъ второто българско царство. По-подробни сведения за Алусиана и неговия произходъ въ поменатата статия на проф. Златарски.

[1]) Известия на Бъл. Арх. Инст. 1921—22 I стр. 86–99.

Сермонъ, прото-спатари (края на XI и началото на XII в.)

241. Лице: Бюстъ на Св. Богородица Влахернска съ медалионъ на Христа на гърдитѣ. Следи отъ надписъ: ΚΕ ΒΘ ΤΩ CΩ ΔΟΥΛΩ.

Опако: † ΙΩ(αννη) Α'CΠΑΘ'(αρíω) ΤΩ ΖΕΡΜΩΝΗ = Иоанъ Сермонъ, прото-спатари. Обр. 241.

Обр. 241. — Оловенъ печатъ отъ Сермона.

Този печатъ заемамъ отъ съчинението на Шлюмберже [1]). Печатътъ билъ отъ колекцията на автора.

Отъ надписа на този печатъ научаваме, че Сермонъ, преди да се обяви за самостоятеленъ управитель на Сремската область, е носилъ титлата прото-спатари при двора на царь Самуила.

Борисъ—Михаилъ (865—888 г.)

242. Лице: Между двоенъ зрънчестъ кржгъ гръцки надписъ: † Θ ΚΕ ΒΟΗΘΗ ΜΗΧΑΗΛ ΑΡΧΟΝΤΑ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC. Надписътъ преведенъ на български гласи: „Богородице, помагай на Михаила, князь на България". Въ срѣдата бюстътъ на Богородица съ осѣнка отъ точки около главата, облѣчена като монахиня, съ разтворени ржце за молитва.

Опако: Между двоенъ зрънчестъ кржгъ гръцки надписъ: † ΚΕ ΒΟΗΘΗ ΜΗΧΑΗΛ ΑΡΧΟΝΤΑ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC. („Господи, помагай на Михаила, князь на България"). Въ срѣдата на печата бюстъ на Христа брадатъ, съ дѣсната си ржка благославя, въ лѣвата държи евангелие. Задъ главата на Христа кръстъ.

Печатътъ е продупченъ въ вжтрешностьта по вертикалната ось за прекарване на връвьта, която е свързвала печата съ грамотата или акта. Диам. 30 мм., 27 гр. Намеренъ въ Варненскитѣ лозя въ мѣстностьта Теке-Караагачъ. Притежание на Варнен. арх. дружество.

Издаденъ въ Известия на Варненското археол. дружество VII 1901—1921 г. стр. 114; въ в. „Echo de Bulgarie" бр. 2470 отъ 20. I. 1922 г.; въ в. „Развигоръ" бр. 52 отъ 4. II. 1922 г.; въ „Общ Годишник на България" 1922 г. стр. 257.

За сега този е единствения печатъ отъ царетѣ на първото българско царство. [2])

---

[1]) Sigillographie de l'Empire byzantin, Paris M. D. CCC. LXXXIV стр. 697. Тукъ автора дава образътъ на Богородица за лице по старата практика.

[2]) За съжаление не можахъ да дамъ фотографическа снимка отъ този печатъ. Три пжти писмено молихъ г. К. Шкорпилъ, сжщо и Народниятъ Музей официално моли Варненския Музей, обаче всичко остана напразно. Интересното е, че печатътъ е намеренъ още презъ 1919 год., той е издаденъ вече отъ Варненското Археол. Д-во и др. въпреки това сжщото дружество смѣта, че печатътъ не билъ напълно издаденъ и Д-вото не иска да даде възможность на учения свѣтъ да види поне фотографическа снимка отъ този български паметникъ. Чужденци, като Щокертъ отъ Виена, който има трудове по нумизматиката, ми даде отпечатъци отъ важни български монети съ право да ги обява, преди той да ги е публикувалъ. А едно бъл-

235. Лице: Върху венецианска монета, отпечатана е монограмата на царь Ив. Шишмана, съставена отъ буквитѣ: **Шн(ш)м(а)н(ъ)**. Отъ стария печатъ на монетата по края е запазенъ малъкъ кръстъ и отдѣлни латински букви отъ готическа форма, отъ които не може да се прочете цѣла дума. Отъ повторния печатъ е запазенъ частично зрънчестия кржгъ, който минава по срѣдата на готическитѣ букви.

Опако: Върху другата страна на готовата монета отпечатана е монограмата **ЦРѢ** съ съединителенъ знакъ отгоре. Отъ стария печатъ запазени отдѣлни букви, прилични на НВЕВОС, отъ които не може да се състави цѣла дума. Зрънчестиятъ кржгъ отъ новия печатъ личи и по тази страна на монетата. Силно посребрена при второто печатане, та едва личи, че е мѣдна; че тя е посребрявана при второто печатане служи за доказателство и обстоятелството, че има доста монети, както видѣхме, отъ царь Ив. Шишмана съ изображение на лъвъ и други типове, които били посребрявани, което личи и до днесъ. Монетата е плоска, диам. 16 мм. Отъ сбирката на Народния Музей въ София. Обр. 235 и **Табл. V**.

Обр. 235. — Препечатана монета отъ Ив. Шишмана.

Издадена отъ менъ въ И. Б. А. Д. IV стр. 66.

17. Неопредѣлени монети

Медни

236. Лице: Царь правъ на срѣща, на главата съ корона съ висулки, въ дѣсната си ржка държи кръстъ, а презъ лѣвата е пpеметнатъ лоронъ (поясъ). Подъ дѣсната ржка на царя четири точки въ квадратъ, навѣрно вместо звезда; при лѣвата ржка на царя въ полето, отъ лѣво къмъ десно **цаѡ**. (Навѣрно (і)ѡац ретроградно).

Опако: Бюстъ на Христа въ лѣвата си ржка държи евангелие на гърдитѣ, горе **н—х** вместо **іс—хс**. Зрънчестъ кржгъ отъ едри зърна, частично запазенъ. Плоска, диам. 20 мм., 1.67 гр. Отъ сбирката на Народния Музей. Обр. 236.

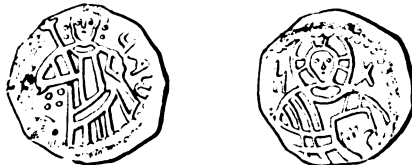

Обр. 236. — Неопредѣлена монета медна.

Ако се сжди по типа на опакото и по буквата **ц** на лицето, тази монета трѣбва да се отдаде на Срацимира, понеже само върху неговитѣ сребърни монети се срѣща тази буква въ името **Срацнмнр**, а върху опакото на неговитѣ медни монети се срѣща и бюста на Христа.

237. Лице: Сжщото изображение, съ тази разлика, царьтъ въ лѣвата ржка държи кжлбо съ кръстъ, което слабо личи. Въ полето въ лѣво навѣрно недо-

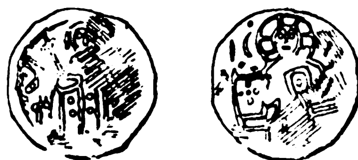
Обр. 237. — Неопредѣлена монета медна.

вършена монограма въ негативна форма, отъ буквитѣ ЦРЬ. Това се забелѣзва като се обърне монетата съ монограмата нагоре.

Опако: Сжщото изображение съ знацитѣ іс—хс. Плоска, диам. 19 мм., 0.74 гр. Отъ Варненското археологическо дружество. Обр. 237 и **Табл. V.**

Предполагамъ, че и тази монета е на Срацимира или Ив. Александра.

238. Лице: Ангелъ съ крила правъ, дѣсната му ржка на гърдитѣ. Зрънчестъ кржгъ.

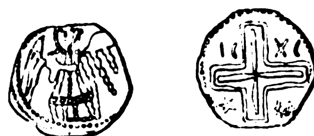
Обр. 238. — Неопредѣлена монета медна.

Опако: Кръстъ отъ тройни линии въ зрънчестъ кржгъ. Горе знацитѣ іс—хс, доле две звезди, отъ които едната е изтрита. Плоска, диам. 17 мм., 0.93 гр. Отъ сбирката на Народния Музей, подарена отъ г. Д-ръ Кърджиевъ отъ Ломъ. Обр. 238 и **Табл. V.**

239. Лице: Сжщото изображение, съ тази разлика, ангела е съ осѣнка отъ точки. Зрънчестъ кржгъ.

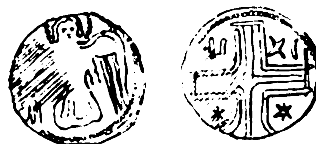
Обр 239. — Неопредѣлена монета медна.

Опако: Сжщото изображение. Плоска, диам. 18 мм., 1.05 гр. Отъ Русенската мжжка гимназия. Обр. 239.

Както тази, тъй и предидущата монета, като се сжди по типа на опакото, трѣбва да се отдадатъ на Ив. Александра.

Асѣнь I (1186—1196 г.)

243. Лице: Царь Асѣнь I правъ, на срѣща, въ дълга царска дреха, съ низка корона съ висулки, въ дѣсната ржка скиптъръ, горе въ форма на кръстъ, въ лѣвата — свитъкъ. Въ полето при дѣсната ржка надписъ ас / ѣн / цр а при лѣвата б / лг / ар / о / м

т. е. **Асѣн[ь] цар[ь] бл(ъ)гаром(ъ).** Околовръстъ зрънчестъ кржгъ.

Опако: Св. Димитъръ съ осѣнка около главата, правъ, на срѣща, въ дѣсната ржка дълго копие, долниятъ край на което опира до земята, въ лѣвата — щитъ, опрѣнъ о земята; при дѣсната ржка надписъ: ск / ат / ъı / д а при лѣвата му / н / м / нт / р

Обр. 243. — Оловенъ печатъ отъ Асѣня I.

Диаметъръ 32 мм., 42 гр. Намѣренъ е въ Цариградъ. Сега въ Народния Музей. Обр. 243 и **Табл. VI.**

Този печатъ е издаденъ отъ В. Добруски и отъ менъ.[1])

Борилъ (1207—1218 г.)

244. Лице: Царь Борилъ правъ, на срѣща, въ богата царска мантия, съ низка корона съ висулки, въ дѣсната ржка скиптъръ съ кръстъ, а съ лѣвата придържа мантията си. Въ полето при дѣсната ржка надписъ: бо / ри / лъ а при лѣвата цр / б / лъг / аро / м

т. е. **Борилъ царь блъгаромъ.**

гарско археологическо дружество не дава възможность да излезе на бѣлъ свѣтъ единъ български паметникъ отъ първостепенна величина, който то е вече издало по свой начинъ! Малко ли бѣха на Вар. Арх. Д-во четири години, за да може да преиздаде нѣколко пжти единъ печатъ и да не прави спънки за неговото включване въ единъ сборникъ на всички български печати, какъвто е настоящия трудъ!

Изпратенитѣ ми отъ Варненското Археол. Д-во клишета отъ рисунки на печата не ги прилагамъ къмъ описанието на печата, защото тѣ не сж провѣрени отъ менъ съ самия печатъ и защото, до колкото си спомнямъ печата, който прегледахъ презъ 1921 год., тѣ не сж вѣрно нарисувани.

[1]) Добруски въ Сбор. за Народ. умотвор. XVIII 813 сл. — Revue Numismatique 1901, стр. 258 сл. — Мушмовъ, Двѣ неиздадени български монети въ Извѣстия на Бъл. Арх. Д-во III 1912/13 год. стр. 229 и табл. I 5.

Опако: Св. Димитъръ правъ, на срѣща, съ осѣнка около главата, въ дѣсната ржка копие, долниятъ край на което опира до земята, а въ лѣвата — щитъ, опрѣнъ о земята. Въ полето при дѣсната ржка изтритъ надписъ, отъ който личи буква прилична на Б, а при лѣвата ΔΗ ΜΗ ΤΡ ΙΟ C.

Диаметъръ 31 мм., 29·50 гр.

Намѣренъ при село Бѣлотинци, Бѣлоградчишко, въ едно старо градище, сега въ Народния Музей.

И този печатъ е издаденъ отъ Добруски и отъ менъ на сжщото мѣсто. Обр. 244 и **Табл. VI.**

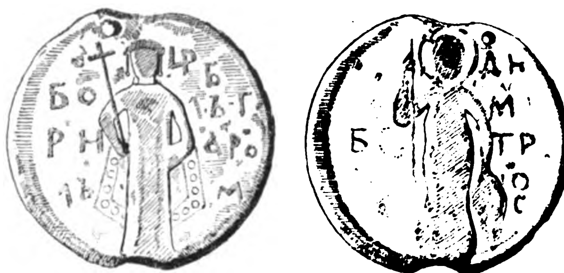

Обр. 244. — Оловенъ печатъ отъ Борила.

Ивайло (1277—1280 г.)

245. Лице: ΗϹΦΡΑ ΓΙϹ ΑΥΤΗ .ΑΧΑΝΑΝΙ .ΗΦΟΡȣ — Опако: † ΕΠΙ ϹΦΡΑΓΙϹ. ΚΑΙ ΓΡΑΦΩ. ΚΑΙ ΠΡΑΚΤ .ΩΝ

Четене на надписа: Ἡ σφραγὶς αὕτη (Λ)αχανᾶ Νι(κ)ηφόρ(ου) ἐπισφράγισ(μα) καὶ γραφῶν καὶ πρακτέων. Двустишие. Преводъ: Този печатъ на Никифоръ Лахана за подпечатване и писания и деяния.

Печата бѣ притежание на Руския Археологически Институтъ въ Цариградъ. Обр. 245 и **Табл. VII.**

Обр. 245. — Оловенъ печатъ отъ Ивайло.

Както е известно Ивайло ималъ прекоръ „Бърдоквата", което гърцитѣ преваждатъ съ Λαχανᾶ. Върху лицето на печата ясно личи името (Λ)ΑΧΑΝΑ и по тази причина Панченко, отъ когото заематъ описанието и надписитѣ на печата, предполага, че този печатъ може да бжде на Ивайло.[1]) Ако е вѣрно, че този печатъ е на Ивайло, то отъ сжщия печатъ научаваме, че освенъ личното име Ивайло, този особенъ български царь трѣбва да е носилъ и името Никифоръ.

Обстоятелството, че този печатъ е съ гръцки букви и безъ всѣкаква царска титла, вдъхва съмнение, че той е на Ивайло. Ако той бѣше неговъ, трѣбваше да бжде съ славянски букви, каквито сж печатитѣ на Асѣня I и Борила.

[1]) Извѣстія Русскаго Археологич. Института въ Константинополѣ т. XIII, София, 1908, стр. 148 и табл. VIII 6.

Освенъ това, известно е, че името на Бърдоквата е било Ивайло. Значи печатътъ трѣбваше да носи това име, а не бърдоква, което е било негово прозвище. Ако приемемъ, че печата е на Ивайло, трѣбва да заключимъ, че, или византийцитѣ не сѫ знаели истинското име на Ивайло, или пъкъ последния официално се наричалъ Бърдоква, което е съмнително. Името Никифоръ (Победоносецъ) върху печата, дали не е дадено на Ивайло, за да изрази победата му надъ царь Константина и да се разбира Никифоръ Лахана за Победоносецъ Лахана? На всѣки случай, въ византийската история не се срѣща друго лице съ име Лахана и понеже въпроса за предполагания печатъ на Ивайло не е изясненъ, считамъ за нужно да издамъ тукъ и този печатъ.

Б. Златни печати

Иванъ Асѣнь II (1218—1241 г.)

246. Лице: Царь Иванъ Асѣнь правъ, на срѣща, въ богати царски одежди, съ низка корона съ висулки, въ дѣсната рѫка препорецъ (labarum) на дълга върлина, долниятъ край на която допира до земята, въ лѣвата, на която е прѣметната часть отъ препаската — държи земното кълбо (държава) съ кръстъ отгоре. Въ полето при дѣсната рѫка славянски надписъ: Іѡ / асѣ / нцрь / лъг / а; при лѣвата: рѡ / мън / гръ / ком / ъ. Надписътъ се чете: **Іѡанъ Асѣнь црь блъгарωмъ и гръкомъ.**

Опако: Св. Димитъръ на престолъ, на срѣща, въ кѫси дрехи, съ осѣнка около главата, съ двѣтѣ си рѫцѣ държи хоризонтално мечъ; при дѣсната му рѫка надпись стъı, при лѣвата: димитрие. Печатътъ се намира въ Зографския монастиръ; той е издаденъ отъ А. Стоиловъ и отъ менъ.[1])

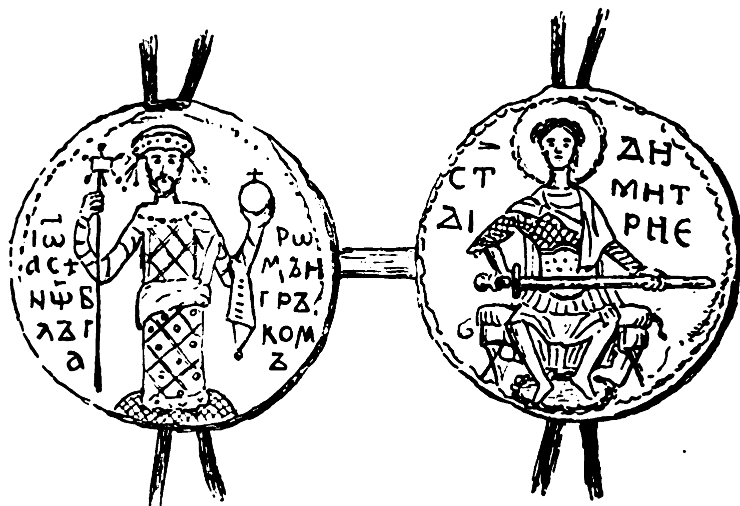

Обр. 246. — Златенъ печатъ отъ Асѣня II.

Споредъ твърдението на г. Стоиловъ петатътъ е представенъ въ истинската му голѣмина, 45 мм. въ диам., както го предавамъ и азъ тукъ. Обр. 246.

[1]) Стоиловъ Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin, 1908, стр. 81—96. — Мушмовъ, Двѣ неиздадени български монети въ Извѣстия на Българ. Археол. Д-во III 1912/13, стр. 230.

Константинъ Асѣнь (1257—1277 г.)

247. Лице: Царь Константинъ въ богато царско облѣкло, съ низка корона, украсена отъ странитѣ съ висулки, въ дѣсната ржка препорецъ, въ лѣвата — свитъкъ и преметнатъ край отъ препаската. Околовръстъ надпись въ двоенъ кржгъ: **† Костандінь вь х̄ба вѣрен цр и самодрьжец блгром** (последнитѣ четири букви въ монограма) асѣн. Надписътъ се чете: **Костандінь вь христа бога вѣрень царь и самодьржець бльгаромь асѣнь.**

Опако: а̄р м̄ = **архангелъ михаилъ**. Архангелъ Михаилъ съ крила, съ осѣнка около главата, облѣченъ въ кжси дрехи, правъ на срѣща, въ дѣсната ржка изправенъ мечъ, въ лѣвата — ножницата на меча. Диам. 35 мм. Обр. 247 и **Табл. VI.**

Обр. 247. — Златенъ печатъ отъ Константина.

Този печатъ издавамъ по фотографическа снимка, която получихъ отъ Цариградъ. Споредъ получениТѣ сведения, самиятъ печатъ се намиралъ въ Парижъ. Не можахъ да науча, дали печатътъ е билъ отъ злато или сребро, но ако се сжди отъ фотографията, изглежда, че той е златенъ. Не може нищо да се каже съ положителность за автентичностьта на печата, безъ да се прегледа самия печатъ. Формата на името е, както е и върху монетитѣ **Констандинь**. а не **Константинь**. Че сжществува такъвъ печатъ, това доказва фотографическата снимка. Навѣрно единъ день той ще бжде издаденъ, или ще бжде предложенъ на музея за откупуване и тогава ще може той да се проучи напълно.

Надписътъ на печата почти напълно се схожда съ подписа на Константина върху Вирпинската грамота.[1]

Иванъ Александъръ (1331—1371 г.)

248. Лице: Царь Иванъ Александъръ правъ на срѣща, въ богати царски одежди, съ шлемъ (?) или корона съ висулки, въ дѣсната ржка скиптъръ, въ лѣвата — навѣрно свитъкъ. Въ полето при дѣсната ржка надписъ въ отвесна форма: Їω але ѯаꙋ др а при лѣвата неясенъ надписъ цр б (лг б р мь)

[1]) Ильинскій, цит. съч. стр. 19.

Ако сждимъ отъ подписа на Ив. Александра върху грамотата на Зогравския монастиръ, дето е и печата, надписътъ трѣбва да се чете: **Іѡ Алеѯандръ царь благовѣрень блгарѡмъ**. Диам. 23 мм., намира се въ Хилендарския монастриъ, върху грамотата, дарена на Орѣховския монастиръ. Обр. 248 и **Табл. VI.**

Интересно е, че и тукъ при името **Алеѯандръ** буквата **и** е замѣстена съ **ѵ**, както е и при сребърния печатъ на сжщия царь (бр. 250).

За жалость не мога да представя и опакото на печата, а представямъ само лицето, както го намирамъ върху грамотата, издадена отъ Ильинскій.[1])

Обр. 248. — Златенъ печатъ отъ Ив. Александра.

Иванъ Шишманъ (1371—1393 г.)

249. Лице: Царь Иванъ Шишманъ, брадатъ, правъ, на срѣща, въ богати царски дрехи, съ шлемъ[2]) и около него осѣнка, като на светецъ, въ дѣсната ржка кръстъ, а въ лѣвата, на която е преметната препаската — свитъкъ. Въ полето при дѣсната ржка на царя надписъ: **ц** а при лѣвата: **шн**

р **шь**

ь **ма**

нь

Надписътъ се чете: **ц(а)рь Шншьмань**.

Между двата кржга, около образа се чете слѣдниятъ надписъ: **† Іѡ шншман кь ха вѣрн црь н самодрьж црь кьсѣм кльгарѡм** (последнитѣ две букви съединени) = **† Іѡ(анъ Шншман(ъ) въ Х(рнст)а вѣрн(н) ц(а)р(ь) н самодърж(є)ць късѣм(ъ) Бльгар(ѡмъ)**.

Опако: По края на печата сжщо двоенъ кржгъ и въ срѣдата релефно бюстъ на св. Ивана Рилски до пояса, брадатъ, съ осѣнка отъ бисери около главата, облѣченъ въ фелонъ, закопчанъ на гърдитѣ, въ дѣсната ржка малъкъ кръстъ, въ лѣвата свитъкъ. Въ полето при дѣсната ржка на светеца надписъ:

с

т **р**

н, а при лѣвата **н**

ѡ **ль**

а **ск**

н **н**

Надписътъ се чете: **С(вѧ)т(ы)й (І)ѡан(ъ) Рнльск(ы)й.**

---

[1]) Цит. съч. грамота № 4. — Фотография дава и „Минало" год. I 1909 стр. 401.

[2]) Г. Баласчевъ въ Минало I 1909 г., стр. 402 твърди, че не е шлемъ, а корона съ висулки, както е представенъ царьтъ при монетитѣ. Обаче, въ случая царьтъ е съ шлемъ, а не съ корона, което ясмо личи отъ отпечатъка. Краищата на шлема при ушитѣ сж пластични и съединени съ шлема, а не сж на рѣзки, съ топчици на краищата и прикачени, както сж висулкитѣ при монетитѣ.

Между двата кржга, около образа, се чете следниятъ надписъ: ✝ сын хрисωвоуль стго ωца Іѡанна рилскагѡ = ✝ Сын хрисωвоуль Ск(ж)т(а)го ω(т)ца Іѡанна Рил(ь)скагѡ. Диам. 36 мм. Намира се въ Рилския монастиръ. Обр. 249 и **Табл. VI**.

Обр. 249. — Позлатенъ печатъ отъ Ив. Шишмана.

Този печатъ е издаденъ за пръвъ пжть отъ В. Добруски.[1]) Слѣдъ това е преиздаденъ заедно съ Хрисовула съ фотографическа снимка отъ ИльинскІй и Г. Баласчевъ.[2]) Последния го смѣта за сребъренъ и позлатенъ и оспорва автентичностьта му. Напослѣдъкъ той е издаденъ и отъ проф. Иор. Ивановъ, който го смѣта златенъ.[3]) Обаче, отъ личното прегледдане на печата се увѣрихъ, че той не е нито златенъ нито сребъренъ, а отъ металъ по-лекъ отъ златото и среброто и позлатенъ. Като се сравни този печачъ съ ония на другитѣ царе и съ българскитѣ монети, които нѣматъ много сжществена разлика отъ печатитѣ, трѣбва да се дойде до заключение, че този печатъ е подправенъ[4]). По формата си този печатъ прилича на Константиновия (околовръстния надписъ въ два кржга) и на сребърнитѣ монети на Срацимира.

В. Сребърни печати

Иванъ Александръ

250. Лице: Въ полето въ лѣво вертикаленъ надписъ: іѡ въ дѣсно цр
але / к
лг
зау / б
др / р
мь

буквата у навѣрно е вместо н. Сжщото е и при златния печатъ отъ сжщия царь. (Обр. 248).

Въ средата царь Ив. Александъръ, съ низка корона, украсена на темето съ едъръ камъкъ, съ висулки при ушитѣ, въ богато царско облѣкло, съ лоронъ, преметнатъ презъ лѣвата ржка, правъ на срѣща, съ кръстъ въ дѣсна ржка,

---

[1]) М. Сб. XVIII 1901 стр. 816—818.

[2]) Минало год. I 1909 стр. 400—411. — Ильинсій, цит. съч. стр. 26—29 и 33—34 и табл. № 6.

[3]) Св. Ив. Рилски и неговиятъ монастиръ, издание на Бълг. Акад. на наукитѣ 1917 год. стр. 151—152.

[4]) Баласчевъ оспорва автентичностьта и на хрисовула. Обаче проф. Иор. Ивановъ е на противно мнение. За хрисовула срав. пакъ Минало цит. статия и цит. съч. на проф. Иванова.

лѣвата протегната държи свитъкъ. Зрънчестъ кржгъ. Диам. 33 мм., позлатенъ. Сребърна обковка. Обр. 250 и **Табл. VI.**

Опакото липсва.

Въ музеятъ при Пловдивската Народна библиотека се съхранява тази обковка отъ сребърна тенекия позлатена. По всичко личи, че тази обковка е била отъ печатъ. Срѣдното ядро навѣрно е било отъ олово или медъ, обвито съ сребърната тенекия, но е изгубено заедно съ другата страна на печата. За какво е служилъ този печатъ (или пъкъ това е било медалионъ?), неможе да се каже съ положителность.

Обр. 250. — Сребъренъ печатъ отъ Ив. Александра.

X

ВИЗАНТИЙСКИ ПЕЧАТИ СЪ ЗНАЧЕНИЕ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

Въ тази глава ще опиша и ще дамъ изображения и фотографически снимки на византийскитѣ печати, които иматъ връзка съ историята на България, каквито сж печата на славянитѣ, преселени още въ VII в. въ Мало-Азиятската область Витиния; печатитѣ на византийскитѣ управители на България следъ завладѣването й въ XI в. отъ Васили II Българоубиеца и печатътъ на Примикюръ Теодора, стратегъ на Силистра. Последнитѣ печати иматъ специално значение за насъ и затова, защото само по нѣкои отъ тѣхъ се среща титлата пронoитъ (προνοηται) = управитель на область, извънреденъ комисаръ, която титла, споредъ Шлюмберже[1]) не се срѣща въ византийскитѣ исторически източници за администрацията на завладѣна България. Титлата проноитъ носили дуковетѣ, стратезитѣ и пр. Навѣрно тя е била една длъжность, създадена за единъ периодъ на военна администрация, какъвто прекарвала България при преорганизирането й въ специална византийска область.

Тѣзи печати, които се отнасятъ до България отъ оная неясна за историята епоха, казва Шлюмберже, сж отъ твърде голѣма рѣдкость.

Оловенъ печатъ отъ славянитѣ, преселени въ Витиния (Мала-Азия) презъ VII в.

251. Лице: Мжжка фигура права, на срѣща, съ корона на главата, облѣчена въ мантия, въ дѣсната си ржка държи кълбо съ кръстъ отгоре, а въ лѣвата — свитъкъ. Надписъ: ΑΠΟ ΙΠΑΤΩΝ . . . и знацитѣ ⳨ Η = 8-й индиктионъ, втора половина отъ VII в.

[1]) Sigillographie de l'Empire byzantin стр. 239 сл.

Опако: Грьцки надписъ, споредъ Б. А. Панченко[1]): (†) ΤѠΝ ΑΝΔΡΑС ΔΟΝΤѠΝ СΚΛΑΒΟѠΝ ΤΗС ΒΙΘΥΝѠΝ ΕΠΑΡΧΙΑС †. Преводъ: (Печатъ) на славянитѣ, които дадоха мжже на епархията Витиния. Нидерле[2]) дава следното четене на надписа: ΤѠΝ ΑΝΔΡΑΠΟΔΟΝ ΤѠΝ СΚΛΑΒΟѠΝ ΤΗС ΒΙΘΥΝѠΝ ΕΠΑΡΧΙΑС. Преводъ: (печатъ) на робитѣ (наемницитѣ) славяни отъ епархията Витиния.

Последното прочитане дава и Шлюмберже въ една кратка бележка отъ нѣколко реда, но го придружава съ едно (sic)[3]) понеже върху печата не личи ясно първата буква О въ думата ΑΝΔΡΑΠΟΔΟΝ. Ако се сжди отъ фотографическитѣ снимки, представени отъ Панченко и Нидерле, изглежда, че по-правилно прочитане на надписа даватъ Нидерле и Шлюмберже. Както и да е, прочитането е въпросъ на подробности, обаче факта си остава неоспоримъ, че въпросниятъ печатъ е на славянитѣ, преселени въ Азия, презъ VII в.

Споредъ фотографическата снимка (само на опакото), дадена отъ Нидерле, печатътъ въ оригиналъ има диам. 35½ мм., а споредъ ония на Панченко (лице и опако, увеличена), която заемамъ и азъ — 45 мм. Печатътъ е билъ намеренъ въ 1900 год. и бѣ притежание на Руския Археол. Инст. въ Цариградъ. Обр. 251 и **Табл. VII.**

Обр. 251.

Въпросниятъ печатъ има голѣмо историческо значение, защото той е първото веществено доказателство за установяването около 650 год. на славянитѣ въ Витиния въ темата Опсикионъ. Споредъ византийскитѣ автори една маса отъ 208000 славяни, живущи въ България, притѣснявани презъ династическитѣ смутове въ тази страна, напуснали България и заминали, презъ Черно Море, за Азия. Тази емиграция била колонизирана отъ византийското правителство въ провинцията Витиния. Отъ тѣзи славяни византийцитѣ комплектували войски, които служили на византийската империя.

Оловени печати отъ византийскитѣ управители на България презъ XI в.

Проедъръ Никита, дукъ на България

252. Лице и опако: ΓΡΑΦ'(ων) СΦΡΑΓΙС ΤΟΥ ΔΟΥΚΟ(С ΤΗС) ΒΟΥΛΓΑΡΙΑС ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΝΙΚΗΤΑ ΚΑΗΚΝ . . . Преводъ: Печатъ на писмата на проедъръ Никита, дукъ на България (въ стихове).

---

[1]) Памятникъ Славянъ въ Виѳиніи VII в. въ Извѣстія Русскаго Археол. Инст. въ Константинополѣ, VIII, София 1903, стр. 15 слѣд.

[2]) Slované u Asii, въ Slovanské Starošitnosti dílu II sv. I Praze 1906 стр. 458 сл. — Manuel de l'antiquité slave t. I 1923, стр. 114.

[3]) Sceau des esclaves slaves de l'éparchie de Bithynie въ Byz. Zs. XII 1903, стр. 277.

Споредъ лѣтописитѣ, този Никита, който ималъ седалище въ Нишъ, е спасилъ въ 1096 год., въ времето на Алекси I Комнинъ, жалкитѣ останки отъ отрядитѣ на Готие-санъ-Авоаръ, които щѣли да бждатъ нарѣзани на кжсове отъ сърби и българи [1]). Автора не дава рисунки.

Константинъ, антипатъ, патрици, дукъ на България

253. Лице: Бюстъ на св. Димитрия съ надписъ: Ο ΑΓΙΟϹ (ΔΗΜΗΤΡΙΟϹ).

Опако: надписъ: ΚΕ (Β' Θ') ΤѠ ϹѠ Δ'ΚѠΝ (за ΚѠΝϹΤΑΝΤΙΝѠ) ΑΝΘ'ΠΡΙ'Ϲ ΔΟΥΚ' ΒΟΛΓΑΡ(ιας). Попълненъ надписътъ трѣбва да се чете: ΚΥΡΙΕ ΒΟΗΘΕΙ ΤѠ ϹѠ ΔΟΥΛѠ ΚѠΝϹΤΑΝΤΙΝѠ, ΑΝΘΥΠΑΤѠ, ΠΑΤΡΙΚΙѠ ΚΑΙ ΔΟΥΚΙ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑϹ. Преводъ: Боже, помагай на твоя слуга Константина, антипатъ, патрици, дукъ на България! Обр. 253.

Обр. 253.

Шлюмберже си задава въпросъ, дали този Константинъ не е сжщия Константинъ Диогенъ, който е билъ капетанъ на Салоникъ, назначенъ отъ Василия българоубиецъ, като управитель на ново презавладѣната България.

Константинъ, вестархъ и проноитъ на цѣла България

254. Лице: Сжщиятъ бюстъ съ надписъ: (Ο ΑΓΙΟϹ) ΔΗΜΗΤΡΙΟϹ.

Опако: ✝ ΚΕ Β' Θ' ΚѠΝ (за ΚѠΝϹΤΑΝΤΙΝΟΝ), ΒΕϹΤΑΡΧΗΝ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΗΤΗΝ ΠΑϹΗϹ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑϹ. Преводъ: Боже, помагай на Константина, вестархъ, проноитъ на цѣла България! Обр. 254.

Обр. 254.

Вѣроятно, казва Шлюмберже и този Константинъ е сжщия, както първия. Това се вижда и отъ изображението на св. Димитрия върху двата печата. Само титлитѣ се различаватъ. Константинъ, дукъ на България, въ последствие е станалъ проноитъ на цѣла България. Следователно и този Константинъ трѣбва да е Солунския Константинъ Диогенъ.

---

[1]) Schlumberger, Sigillographie стр. 239. Както този печатъ, тъй и ония подъ бр. 253—260 заемамъ отъ сжщото съчинение заедно съ рисункитѣ.

Иоанъ, проедъръ, сѫдия на Велумъ и проноитъ на България

255. Лице и опако: ΘΚΕ Β, Θ, ΤΩ СΩ ΔΟΥΛΩ ΙΩ (за ΙΩΑΝΝΗ), ΠΡΟΕΔΡΩ, ΚΡΙΤΗ ΤΟΥ ΒΗΛΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΝΟΗΤ.(η) ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC. Преводъ: Богородице, помагай на твоя слуга Иоана, проедъръ, Велумски сѫдия и проноитъ на България! Обр. 255.

Обр. 255.

Иоанъ Триаконтафилъ, прото-проедъръ и проноитъ на България

256. Лице и опако: ΚΕ Β' Θ' ΙΩ (за ΙΩΑΝΝΗ) Α' ΠΡΟΕΔΡΩ (за ΠΡΩΤΟ-ΠΡΟΕΔΡΩ)S ΠΡΟΝΟΗΤΗ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC ΤΩ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΦΥΛΛΩ. Преводъ: Боже, помагай на Иоана Триаконтафилъ, прото-проедъръ и проноитъ на България!

Отъ този печатъ, който се намиралъ въ Британския музей, автора не представя рисунка.

Сѫщия съ титла преторъ на България

257. Лице: Двама военни светии, отъ които само едната фигура е запазена.

Опако: ✝ ΚΕ Β' Θ' (Ι)Ω Α' ΠΡΟ(ΕΔ)ΡΩ S ΠΡ(ΑΙΤ)ΩΡΙ ΒΟ(ΥΛΓ)ΑΡΙΑC (ΤΩ Τ)ΡΙΑΚΟ(ΝΤΑ)ΦΥΛΛΩ. Преводъ: Боже, помагай на Иоана Триаконтафилъ, прото-проедъръ и преторъ на България! Обр. 257.

Обр. 257.

Явно е, че както този печатъ, тъй и предидущия сѫ на едно и сѫщо лице, което е носило титлитѣ проноитъ и преторъ. Шлюмберже предполага, че и печата подъ брой 255 принадлежи на сѫщото лице. Сѫщия мисли, че първата титла проноитъ (управитель, извънреденъ комисаръ) Иоанъ Триаконтафилъ е носилъ, когато България небила още напълно умирена, а слѣдъ нейното попълно умирение, той е заменилъ тази извънредна титла съ преторска, която има по-гражданско и миролюбиво значение.

Васили . . . . прото-спатари, хрисотриклинеръ, мистолектъ, съдия на Хиподрома и на България

258. Лице и опако: (✝ ΘΚ)Ε Β(Θ' ΒΑ)ϹΙΛΕ(Ιω Α'Ϲ)ΠΑΘ' ΕΠ(Ι) ΤΟΥ ΧΓΚ(Λ') (за ΧΡΥϹΟΤΡΙΚΛΙΝΟΥ) ΜΥϹΤΟΛΕΚΤΟΥ (Κ)ΡΙΤ(Ι Ε)Π Ι ΤΟΥ Ι(ΠΠΟΔΡΟ)Μ' (S) ΒΟΥΛΓ(ΑΡΙΑ)Ϲ Τ(ω . . . . Μ . . . . Преводъ: Богородице, помагай на Василия Н. (презимето липсва) прото-спатаръ, хрисотриклинеръ, мистолектъ, съдия на Хиподрома и на България! Обр. 258.

Обр. 258.

259. Печатъ съ надписъ: . . . . S ΑΝΑΓΡΑΦΕΑΗ (sic за ΑΝΑΓΡΑΦΕΙ) ΒΟΥΛΓΑΡΙΑϹ. Рисунка нѣма.

Митрополитъ Михаилъ, екзархъ на България

260. Лице: Сцена на поздравление на ангелитѣ. Между Архангелъ Гаврила и Богородица личатъ нѣколко следи отъ думитѣ: ΧΑΙΡΕ ΚΕΧΑΡΙΤωΜΕΝΗ.

Опако: ΤΟΝ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑϹ (т. е. ΕΞΑΡΧΟΝ) ΜΙΧΑΗΛ ΑΓΝΗ ϹΚΕΠΟΙϹ. Преводъ: Пречистая, съхрани Михаила, екзархъ на България!

Всички описани по-горе печати били намѣрени въ Цариградъ.

Обр. 260.

Примикюръ Теодоръ, стратегъ на Дрѫстъръ (Силистра), края на X или началото на XI в.

261. Лице: Бюстъ до пояса на Св. Теодора Тиронъ или Стратилатъ, брадатъ, гологлавъ, въ военно облекло, въ десната рѫка копие, въ лѣвата — щитъ. Около образа запазени само отделни букви отъ надписа: (ΟΘ)Ε?(Ο)ΔωΡ(ΟϹ).

Опако: ΕΟΔω
ΠΡΙΜΙΚ
SϹΤΡΑ
ΤΙΓ, ΔΙϹ
ΤΡΑϹ

Прочитане на надписа: (Θ)εοδώρ(ου) πριμικ(ηρ)ίου) (καὶ στρατη)γ(οῦ) Δίστρας.

Преводъ: (печатъ) на Теодора примикюра и стратега на Дрьстъръ.

Споредъ Панченко [1]), отъ когото заематъ описанието и снимкитѣ на печата, следъ победата на Цимисхи надъ руския князъ Светослава на 24 юли 927 год. въ деньтъ на Св. Тодора Стратилатъ, градътъ Дрьстъръ (Силистра) билъ присъединенъ къмъ византийската империя. Споредъ Лингенталъ и Гелцеръ [2]) отъ това време водела началото си Дъстърската митрополия. Въ сжщото време била основана и особена Дрьстърска тема, а градътъ, следъ превзимането му, билъ нареченъ Теодорополисъ, въ честь на Св. Теодора Стратилатъ. Обаче това име е траяло за малко врѣме, както това се вижда отъ епископския списъкъ и отъ въпросния тукъ печатъ.

Обр. 261.

Въ титлитѣ примекюръ и стратегъ, Панченко намира несъобразности, защото въ византийско време званието примекюръ съединявало длъжности църковни и по гражданската администрация. Обаче има и примери върху печатитѣ, когато званието примекюръ се съединява съ военния чинъ протоспатари, както е случаятъ и съ въпросния тукъ печатъ, дето званието примекуръ се съединява съ длъжностьта воененъ губернаторъ (стратегъ).

Този печатъ, заедно съ други три, но които нѣматъ историческо значение за насъ, сж намерени въ разкопкитѣ при Абоба. Обр. 261 и **Табл. VII.**

[1]) Абоба — Плоска, (1905) стр. 296.

[2]) Zachariae v Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulgarishen Kirche, Memoires de l'Academie de St. Péterbourg, VII serie, t. VIII p. 10. — Gelzer, Ungedruckte und weing bekannte Bistümerverzeichnisse, въ Byzant. Zeitsch. II (1893) стр. 55.

NUMISMATIQUE ET SIGILLOGRAPHIE BULGARE

I

Le début de la numismatique bulgare coïncide avec la nouvelle période de l'histoire de la numismatique, qui date de 1836.[1]) C'est le savant tcheque P. Jos. Šafařík qui le premier fait mention de quelques monnaies bulgares dans ses „Slovanské Starožitnosti“ de 1837. Une étude plus approfondie sur le même sujet avait été publiée par J. Šafařík en 1847 dans le „Glasnik“ serbe avec la description de 14 monnaies bulgares. Enfin, en 1851 le même savant Šafařík publia 11 autres pièces bulgares en argent, dont 4 de Jean Alexandre (1331—1371), une de Michel Assen (1247—1256), une d'Irène et de son fils Michel, une de Svétoslav (1300—1332) et 4 de Sratzimir (1360—1396).

Un savant croate, Sima Ljubić nous donne dans son livre „Opis Jugoslavenskih novatza“, paru en 1875, la description de 224 pièces bulgares. Depuis J. Šafařík une grave faute a été commise dans le déchiffrement du monogramme [monogramme] sur les monnaies de Jean Alexandre. La monogramme a été déchiffré **Яс(ень) цр** = **Асень царь** au lieu de **Але(ξандръ)**, par conséquent toutes les monnaies de ce roi ont été attribuées à Assen I (1186—1196) et Assen II (1218—1241), et celles d'Alexandre avec son fils Michel (1331—1355) à Assen I et son frère Pierre.

Il a fallu plus de 60 ans pour que l'erreur commise fût enfin découverte par l'historien serbe Ljuba Kovatchevitch qui en 1908 dans son article: „Прилошци Југославенској нумизматици“ [2]) donna une lecture exacte de ce monogramme.

Je m'abstiens d'énumérer tous les articles sur la numismatique bulgare, parus dans les périodiques yougoslaves et étangers jusqu'en 1877 (époque de l'affranchissement de la Bulgarie) qui visaient les plus fréquentes des monnaies bulgares, celles de Jean Alexandre (sous l'influence de P. J. et J. Šafařík). Mais avant de passer à l'énumération des articles parus après 1887, je tiens à mentionner l'étude de l'éminent byzantiniste français M. G. Schlumberger: „Monnaies d'or d'un chef bulgare du XIe siècle, Sermon, gouverneur de Sirmium“. (Rev. Archéol. 1877) où il relève les premières monnaies d'or bulgares. Après la libération de la Bulgarie,

---

[1]) Babelon, Traité des monnaies grecques et romaines, I, p. 210.

[2]) Гласник Срп. Кра.ъ. Академије LXXVI Београд 1908, 90—100.

M. A. Ilieff publia en 1898 en bulgare un atricle intitulé: „Essai sur la numismatique bulgare" (dant le Sbornik du Ministère de l'Instr. Publique, I, 95—132, pl. I—IV), dans lequel il adapte en grande partie la matière de S. Ljubić sans s'apercevoir du déchiffrement érroné du monogramme cité plus haut.

Après un article paru en 1890 dans le périodique bulgare „Troud", on commence à publier régulièrement des articles sur la numismatique nationale dans le „Bull. de la Société archéol. bulgare" (Ier vol. en 1910). En 1915, j'ai eu l'occasion de publier un article sur les „Dénominations des monnaies bulgares" (Bul. de la Société historique, en bulgare). Une série des monnaies bulgares avait été éditée par moi dans mon catalogue „Les monnaies antiques de la péninsule Balcanique" (Sofia 1912).

Nous ne connaissons pas encore des monnaies du premier royaume bulgare (VII—X s.) sauf celles du Stratélate Sermon, cependant cette questtion n'en reste pas moins ouverte, étant donné qu'il est difficile de dire, si à cette époque on avait frappé des monnaies ou non. Ainsi, il n'y a pas longtemps on ignorait l'existence des monnaies en argent d'Assen II, des monnaies en général de Georges Terter (1279—1292), Constantin Assen (1257—1277) et enfin de molybdobule du prince Boris I (852—888). Ce n'est qu'au cours de ces dernières années que plusieurs exemplaires de ces monnaies ainsi qu'un molybdobule du prince Boris ont été découverts (№ 2, 3, 3[a], 11—31, 32—39 et 242).

Les premières monnaies du second royaume bulgare datent du début du XIIIe siècle du temps d'Assen II, et le monnayage continue jusqu'à la perte de l'indépendance politique bulgare, a 1396.

Jusqu'à ce jour on connaît les monnaies des rois bulgares suivants:

1. Assen II, en argent et en cuivre;
2. Irène, épouse d'Assen II, avec son fils Michel Assen, argent;
3. Michel Assen, argent;
4. Constantin Assen, cuivre;
5. Constantin Assen et son fils Michel, cuivre;
6. Georges Terter, argent et cuivre avec l'éffigie de l'aigle bicephale;
7. Svétoslav, argent et cuivre;
8. Svétoslav et son fils Georges II Terter, cuivre;
9. Michel Chichman (1323—1330), argent et cuivre;
10. Michel Chichman et son fils Jean Stephan, cuivre;
11. Jean Alexandre et son fils Michel (1331—1355), argent et cuivre;
12. Jean Alexandre seul (1355—1371), argent et cuivre;
13. Jean Sratzimir, argent et cuivre;
14. Jean Sratzimir et son fils Constantin, cuivre;
15. Jean Chichman (1371—1393), argent et cuivre.

Comme il en suit de cette liste, presque tous les rois bulgares du second royaume avaient frappé des monnaies en argent et en couivre, exception faite pour Michel Assen et pour Constantin Assen (du premier on ne connaît que des pièces

d'argent, du second que des pièces de cuivre). Aussi, tous les rois, sauf Assen II et Georges Terter, faisaient représenter sur les monnaies en cuivre leurs fils-héritiers du trône.

On peut distinguer deux périodes dans le monnayage bulgare. La première commence à l'époque d'Assen II et continue jusqu'en 1360. La seconde commence à la fin du règne de Jean Alexandre et continue jusqu'à la fin du second royaume bulgare (1396). Pendant la première période l'effigie du Christ domine, pendant la seconde — le monogramme sans effigie. Chacune de ces deux pèriodes se subdivise en 7 groupes, suivant les différents types de monnaies (Voir la „Classification des monnaies bulgares“ p. 26 et suiv.).

En comparant les types de monnaies bulgares aux monnaies byzantines et aux pièces des autres nations Yougoslaves, on constate que les premières se distinguent par certaines particularités et par les monogrammes que nous allons examiner tout de suite.

II

Les types des monnaies bulgares, bien qu'ils diffèrent sensiblement des monnaies byzantines, ont subi néanmoins, une forte influence de Byzance. Les rois bulgares se sont toujours efforcés de differencier leurs monnaies de celles des empereurs byzantins et dans cette tendance ils ont souvent dépassé leurs contemporains byzantins (nous allons le voir au cours de la description des monnaies). Le signe le plus caractéristique des monnaies bulgares est le monogramme ЦР [1]) composé des lettres du mot ЦАРЬ (tzar), titre que portaient tous les rois bulgares. La légende et les initiales sont toujours en caractères bulgares (cyrilliques) sauf celles des monnaies de Michel Assen, qui se distingent par leurs inscriptions latines et un style occidental.

Ci-dessous je donne une brève description de chacun des types des monnaies bulgares.

Je commence par la pièce d'or du Stratélate Sermon, la plus ancienne monnaie bulgare, du XIe siècle. (Les dessins sont empruntés à l'ouvrage de M. M. Engel et Serrure: „Traité de numismatique du Moyen âge, Paris 1894, t. II, 893).

1. Sermon. Au côté droit le monogramme des mots: Θεοτόκε βοήθει: au revers la légende suivante en trois lignes: ΖΕΡΜ-ωCΤΡ-ΤΗΛΑΤ. Fig. 1.

Ce type ressemble aux pièces en bronze, frappées par le contemporain de Sermon et son adversaire Basile II le Bulgaroctone.[2])

---

[1]) Ce signe partout sera remplacé par les lettres ЦР.

[2]) Wroth, Catal. of Imper. Byz. coins II p. 490, pl. LVII 4—5. — Sabatier, Description, t. II p. 149, pl. XLVIII, 18.

2. Assen II. Les monnaies du second royaume commencent par Assen II. Les pièces en argent portent sur le droit deux figures representant le roi et un saint (probablement St. Démètre, son patron). La légende de droit et de gauche consiste du nom du roi: **Асѣнь**.

Au revers — le Christ assis. Plate. Fig. 2, 3, 3a, **pl. I.**

Les pièces en cuivre de ce roi sont de deux types, l'un porte sur le droit l'image du roi et de St. Démètre et la légende **Іѡ(анъ) ЦР** et **Стъı Дмит**...: sur le revers — buste du Christ. Concave. Fig. 4—6, **pl. I.**

Ce type offre une grande ressemblance avec les monnaies de Jean II Comnène, Manuel I Comnène, Isaac II l'Ange et Théodore III Vatatzès.

Le second présente le roi debout tenant une croix et un globe. Monogramme des lettes **Ас(ѣнь) ЦР**. Au revers une croix ornée des feuilles d'acanthe. Plate. Fig. 7.

3. Irène et Michel. Les monnaies de ces souverains sont en argent. Le type présente la reine et son fils tenant ensemble une longue croix. Légende **ц Єріна — ц Михаіл**. Revers. Christ assis. Plate. Fig. 8.

4. Michel Assen. Nous ne possédons de ce roi que des monnaies en argent. Le type présente le roi et un Saint (St. Demètre(?) le patron de son père Assen II).

Légende MIhOIL ASENVS (ou ASENV) I/P/R (IMPERATOR) en caractères latins.

Revers. Christ assis. Plate. Fig. 9—10, **pl. I.**

Ces monnaies imitent les monnaies venitiennes du XIIIe seècle et ressemblent beaucoup à celles du roi serbe Stephan Ouroch I [1]).

5. Constantin Assen. Toutes les monnaies de ce roi connues jusqu'à présent sont en cuivre. Il y a trois types: le roi à cheval; le roi assis et le roi debout.

I. Le premier porte la légende **Кѡнстандинъ Асѣнь** en bulgare et le monogramme **ЦР**. Revers — buste du Christ. Plates et concaves. Fig. 11—15, **pl. I.**

Il est à noter, que parmis les empereurs byzantins et rois bulgares, c'est Constantin qui frappa le premier des monnaies représentant le souverain à cheval. Après lui, son exemple a été suivi par l'empereur de Trébizonde Alexis II Comnène (1297—1330) [2]) et après lui par Manuel II Paléologue.

II. Le second porte la même légende et monogramme. Revers. Une croix ornée d'étoiles. Plates et concaves. Fig. 16—19, **pl. I.**

Après Léon VI (886—912), les empereurs byzantins ne sont plus représentés assis (comme le roi Constantin). Quant à la numismatique serbe, ce n'est que Stephan Dragoutin Sremsky (1272—1316) qui est représenté de la même façon. [3])

---

[1]) Ljubić. Opis Jugoslavenskih novaca, Zagreb 1875, p. 44, pl. IV 8.

[2]) Sabatier, op. cit. II pl. LXVIII, 8—12.

[3]) Ljubić, op. cit. p. 69, pl. V 19 et suiv.

III. Le troisième porte la même légende et le même monogramme. Le roi tient un labarum et un globe. Plates et concaves. Fig. 20—29, **pl. I.**

Ce type offre une grande ressemblance avec les monnaies byzantines contemporaines.

Parmi les pièces de Constantin il y a une de petit module et d'un style tout-à-fait primitif. Le type présente le buste du roi. Revers. Monogramme **Кас**. Plate. Fig. 30, **pl. I.**

6. Constantin et son fils Michel. Nous n'avons pas encore trouvé qu'une pièce en cuivre de ces souverains. Le type présente seulement la figure du côté droit de la pièce, tenant une double croix, dans le champ — légende **Кωнста** ...

Revers. Buste du Christ. Plate. Fig. 31.

7. Georges I Terter. Ce roi a frappé des monnaies en argent et en cuivre. Le type en argent représente le roi et un saint debout tenant ensemble un drapeau. Dans le champ des deux côtés, la légende **Гєωргіє** avec lettres renversées.

Revers. Christ assis. Plate, style vénitien. Fig. 32—33, **pl. I.**

Le type des monnaies en cuivre de ce roi nous offre deux monogrammes, dont l'un est composé des lettres **Г** et **Т**, initiales des noms **Гєωргн Тєртєр**, et le second — de la lettre **Р** faisant double emploi et des lettres **Ц** et **Р**. La lecture de ces deux monogrammes et donc la suivante: **Г. Т(є)рт(є)р ЦР.** Les deux dernières lettres sont formées par la moitié droite, avec la ligne horizontale, du monogramme. Sa partie gauche représente un **P** en forme négative indispensable pour la symétrie du monogramme. Plates et concaves. Fig. 34—39, **pl. I.**

Le revers de ces pièces mérite une attention particulière. C'est pour la première fois, dans la numismatique byzantine et bulgare, qu'apparait l'aigle bicéphale sur les monnaies du roi bulgare Georges Terter. On sait que la patrie de ce motif iconographique (l'aigle) était l'emblème de la ville de Lagache. On sait encore que d'Asie cet emblème passa, au Xe siècle, à Byzance. Mais l'aigle bicéphale n'apparaissant jamais sur les pièces byzantines, comment le roi Terter a-t-il eu l'idée de le représenter sur ses monnaies? [1])

L'affirmation du savant russe M. B. V. Sava [2]) que le motif en question apparaît pour la première fois en numismatique sur les pièces de l'empereur de Trèbizonde Manuel III Comnène (1390—1417) est incertaine. M. Sava ne dit rien sur la provenance de la pièce qu'il examine. Peut-être s'est-il laissé induire en erreur par la lettre **M** qu'il a cru être l'initiale du nom Manuel, au lieu de Michel — roi bulgare qui frappa des monnaies avec l'aigle bicéphale. Enfin, il n'a sans doute pas tenu

[1]) Originaire de l'Asie, ne l'avait il pas apporté de sa partie coumane? Voici une question qui n'est pas résolue. Le philologue bulgare M. Mladenoff constatant que le nom Terter s'approche du mot turc „tarhan" = souverain, roi, et du mot arabe „ter-taïr" = oiseau, aigle, — admet que l'apparition de l'aigle bicéphale sur les monnaies de ce roi peut être en un certain rapport avec son nom.

[2]) Труды XIII Археол. съѣзда въ Екатеринославѣ II, Москва, 1908, p. 117.

compte du monogramme ЦР qui est caractéristique pour la plupart des monnaies bulgares. Même erreur chez le numismate russe baron Köhne qui paraît avoir influencé le professeur grec M. Dochis. Ce dernier attribue la même pièce au même empereur [1]), ne donnant que le dessin de l'aigle bicephale (sans le droit de la pièce où sûrement on trouverait la représentation du roi et dans le champ l'initiale **M** et le monogramme ЦР, comme nous les voyons sur toute une série de monnaies de Michel Chichman.

L'apparition de l'aigle bicéphale sur les monnaies de Michel Chichman peut s'expliquer aussi par un emprunt de ce symbole aux monnaies de son predécesseur Georges Terter.

8. Svétoslav, (fils de Georges Terter). Un type en argent et deux en cuivre. Monnaies en argent. Le roi debout tenant une croix; dans le champ la légende: **Сватслав цр Блгаршм** (Sétoslav roi des Bulgares).

Revers. Christ assis. Plates. Fig. 40—41, **pl. II.**

Monnaies en cuivre: les unes: le roi debout tenant une croix et appuyé sur un bouclier. Légende: **Сватслав.**

Revers. Buste du Christ. Plates et concaves. Fig. 42 et 43, **pl. II.**

Autre type. Le roi debout tenant de la main gauche un globe. Légende: **Θеодωр ЦР.** Revers. Saint debout tenant une croix. Concave. Fig. 44.

Les autres: le roi à cheval tenant une croix et la légende **Θеωдор ЦР.**

Revers. Une croix à branches égaux. Plates et concaves. Fig. 45—47[a], **pl. II.**

Par le type de cavalier le roi Svétoslav a devancé aussi les empereurs byzantins.

9. Svétoslav et son fils Georges II Terter. Le seul type connu de monnaies en cuivre présente le roi et son fils debout tenant ensemble une longue croix. Légende: **Сватслав Геωгрн** au lieu de **Геωргн.**

Revers. Buste du Christ. Plates. Fig. 48 et 49.

10. Michel Chichman. Monnaies d'argent: le roi à cheval tenant une croix. Dans le champ le nom du roi en abrégé **$\overline{\text{MX}}$** et le monogramme **ЦАР** en toutes lettres, quelquefois accompagné d'une lettre **Б** — initiale de **Блгаршм.**

Revers. Le Christ assis. Plates. Fig. 50—55, **pl. II.**

Les monnaies en cuivre sont de six types. **Premier:** le roi debout, tourné à droite, tenant de la main droite un sceptre orné de fleurs de lis et à la main gauche — une croix. Dans le champ à gauche les lettres **MX** et le monogramme **ЦР** en forme négative.

Revers. Buste du Christ. Plates et concaves. Fig. 56 et 57, **pl. II.**

Le second type: le roi à cheval, tenant une croix; les mêmes lettres dans le champ et le monogramme **ЦР** en positive.

Revers. Monogramme composé de la lettre **Ш** faisant double emploi dans le nom Chichman et de la ligne du milieu prolongée est formé la lettre **А** en positive et en négative = **Ш(н)ш(м)а(н).** Plates. Fig. 58 et 59, **pl. V.**

[1]) Neos Ellinomnimon. VI, 1909, p. 445.

Troisième type: Même monogramme que celui du revers des pièces precédentes; le champ est orné de deux étoiles à six rayons.

Revers. Une croix avec les initiales IC—XC et deux étoiles à six rayons. Plates. Fig. 60. [1])

Quatrième type: Du côté droit deux monogramme que le precédent, de différente grandeur, et dans le champ à droite le monogramme ЦР, dont la ligne horizontale, en haut, étant fruste, ce monogramme ressemble aux deux autres.

Revers. Buste du Christ bénissant des deux mains. Plate. Fig. 61.

Cinquième type: le roi debout tenant à la main droite une croix (et quelquefois) dans la gauche le globe (avec ou sans croix). Dans le champ la lettre **M** et le monogramme ЦР = Michael tzar; quelquefois le monogramme ЦР deux fois; une ou deux étoiles dans le champ.

Revers. L'aigle bicéphale accompagné quelquefois d'une ou de deux étoiles. Plates et concaves. Fig. 62—71[a], **pl. II.**

Sixième type: Une croix dont le pied est orné de feuilles d'acanthe et dans le champ de groupes de points formant un triangle; quelquefois la croix est ornée d'insignes X—C.

Revers. Aigle bicéphale. Plates et concaves. Fig. 72—78, **pl. II.**

11. Michel Chichman et son fils Jean Stephan. Monnaies en cuivre: le roi et son fils debout tenant ensemble une longue croix. Dans le champ la légende: **М(и)хаила Іωанн**.

Revers. Même monogramme que № 58—60. Plates et concaves. Fig. 79—85, **pl. II.**

12. Jean Alexandre et son fils Michel. Les monnaies de ces souverains sont très nombreuses. Les premières pièces découvertes en 1837 étaient celles d'Alexandre et Michel, par erreur attribuées à Assen I et son frère Pierre (dont on ne connaît pas de monnaies jusque à présent). Les pièces en argent d'Alexandre et Michel sont des g r o s (groches) et d e m i - g r o s du même type représentant les deux souverains debout tenant ensemble un drapeau et chacun une croix. Dans le champ, entre les têtes des rois, les monogrammes **Алє ЦР (Алє(ѯандрь) ЦА̃РЬ**; à droite **М̆Л** ou **М̆А** pour **М(и)ха(и)ль**, le nom de l'héritier Michel, à gauche le monogramme du nom **блгарωмь**; au milieu, en bas, toujours deux étoiles.

Revers. Le Christ debout bénissant des deux mains. Dans le champ, à gauche, le monogramme composé des lettres **Алє** et, très rarement, le monogramme ЦР; a droite toujours le monogramme ЦР en négatif (parfois en positif). Plates, rarement concaves. Fig. 86—105[a], **pl. II.**

Parmi les monnaies de cuivre de ces deux souverains nous distinguons deux types: L'un represénte les deux figures comme dans le cas précédent, tenant

[1]) M. Schlumberger donne la gravure d'une pièce de ce type provenant de Rhodes, (Num. de l'Or. lat. pl. XX, 25). Cette pièce Svoronos erronément attribue à Jean Paleologue. (Jour. Intern. de Num. 1899, p. 396).

ensemble un labarum ou une croix; dans le champ à droite **Iωа(нь) ЦР**, à gauche **Мха (Михаилъ) ЦР.**

Revers. La forterresse de l'ancienne capitale Tirnovo et les lettres dispersées dans le champ et à l'exergue **Трнв (Търновъ)**, nom de la ville où se trouvait l'atelier monétaire. Plates et concaves. Fig. 106—121[a], **pl. II et V.**

L'autre type est le même, mais sans lettres et légende.

Revers. Monogramme **Але(ѯандръ) ЦР.** Plates et concaves. Fig. 122—136, **pl. III.**

13. Jean Alexandre seul. Après la mort (1355) de l'héritier du trône, Michel, le roi Alexandre régnant seul, frappa des monnaies en argent et en cuivre. Monnaies d'argent: le roi seul, debout, tenant de la main droite une longue croix et de la gauche — un globe surmonté d'une croix. Dans le champ les monogrammes **Але. цр влгаромъ** et quelquefois et **гръкомъ.**

Revers. Le Christ assis bénissant de la main droite. Plates. Fig. 139—148, **pl. I** et **III.**

Monnaies de cuivre trois types.

Premier type: Le roi à cheval au pas à droite, tenant une croix. Dans le champ, à gauche, monogramme **ЦР** en forme négative et un groupe formé de quelques points.

Revers. Monogramme composé des lettres **Алеѯ(андръ)** et quelquefois points. Plates et concaves. Fig. 149—153, **pl. III.**

Second type: Le roi debout tenant une croix et un globe surmonté d'une croix. Sans légende, lettre, et monogrammes. Quelquefois la figure est en forme négative. Par ce fait la croix se trouve dans la main gauche (Fig. 161). Plates. Fig. 154—161, **pl. III.**

Troisième type: Même figure avec mêmes attributs, quelquefois dans le champ le monogramme **Але** en differentes combinaisons. Même type en négatif (Fig. 172 et 173).

Revers. Croix avec l'insigne ιc—xc ornée des feuilles d'acanthe. Plates et concaves. Fig. 162—173, **pl. III et IV.**

Il y a un autre type que j'attribue à Alexandre; au droit le monogramme **Алеѯ**, au revers — lion à gauche. Cette pièce est fausse d'ancienne fabrication. Plate. Fig. 174, **pl. IV.**

14. Sratzimir. Monnaies d'argent, gros et demi-gros: Le roi avec auréole assis de face, tenant un sceptre orné de fleurs de lis et un volumen. Légende: **Iω Срацимир цр вв (влгаром влаговерни).** Sur les gros, sous le trône du roi n'e rien; sous les demi-gros est représentée une étoile à plusieurs rayons ou une hache.

Revers. Buste du Christ bénissant de la main droite. La légende du droit se répète. Le style de ces pièces est occidental. Plates. Fig. 175—177, **pl. IV.**

Monnaies en cuivre, deux types. L'un représente plusieurs monogrammes contenant la légende **Iωан Срацимиръ ЦР.**

Revers. Buste du Christ bénissant des deux mains. Plates. Fig. 178—181.

12

Le second type représente à peu près les mêmes monogrammes.

Revers. Croix. Plates. Fig. 182—184.

15. Sratzimir et son fils Constantin. Monnaies de cuivre. Les souverains debout tenant ensemble une longue croix. Sans légende.

Revers. Même monogramme. Plates. Fig. 185 et 186.

16. Jean Chichman. Monnaies d'argent (demi-gros). Buste du roi tenant de la main droite une croix. L'initiale **Іω(анъ) Ш(нишманъ) ЦР.**

Revers. Buste de la Vierge portant le médaillon du Christ. Plates. Fig. 187—191, **pl. IV.**

Monnaies de cuivre, trois types.

Premier type: Les monogrammes **Шниш(манъ) ЦР.**

Revers. Lion dressé sur ses pattes. Plates. Fig. 192—201[a], **pl. IV.**

Il est à noter que ces pièces et celles du type suivant ont été argentées et, probablement, ont eu un cours forcé.

Second type: Semblable au precédent.

Revers. Croix à quatre rayons. Dans chaque angle de la croix des groupes composés de trois points. Plates. Fig. 202—216, **pl. IV** et **V.**

Troisième type: Monogramme et des lettres composant le nom **Шнишм(анъ).**

Revers. Monogramme **ЦРЬ** ou **ЦРЪ** rarement. Plates. Fig. 217—235, **pl. V.**

Au temp de Jean Chichman et Sratzimir (1396) les Turcs ont mis fin à l'indépendance de la Bulgarie et par conséquent au monnayage bulgare.

SCEAUX DES ROIS BULGARES

Avant de décrire les sceaux des rois bulgares, il faut mentionner ceux de Samuel Alousian et de Sermon, tous les deux étant des boliades bulgares (XIe et XIIe siècles). Le premier, neveu du roi Samuel, etait proèdre et duc, et le second, protospathaire. Fig. 240 et 241.

Boris-Michel (852—888). Molybdobule de Boris-Michel, trouvé aux alentours de Varna, en 1919. C'est le plus aucien monument sigillographique bulgare. Au droit le buste de la Vierge et la légende: † ΘΚΕ ΒΟΗΘΗ ΜΗΧΑΗΛ ΑΡΧΟΝΤΑ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC, grénétis.

Revers. † ΚΕ ΒΟΗΘΗ ΜΗΧΑΗΛ ΑΡΧΟΝΤΑ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑC. Grénétis. Buste du Christ barbu, bénissant de la main droite et tenant de la gauche l'évangile. Diam. 30 mm., 27 gr. № 242.

Le molybdobule fait partie de la collection de la Société archéologique de Varna.

Il n'a pas été publié définitivement jusqu'à présent et nous regrettons de ne pouvoir pas en donner le dessin ou la photographie.

Assen I (1187—1196). Molybdobule. Асѣн цр благаром. Le roi debout tenant de la main droite un sceptre orné d'une croix et de la gauche — le volumen.

Revers. **Скатъı Днмнтр.** St. Démètre nimbé, armé de la lance et du bouclier. Fig. 243, **pl. VI.**

Publié dans la Rev. Num. 1901, p. 258.

Boril (1207—1218). Molybdobule. Борнлъ цр блъгаром. Le roi debout tenant de la main droite un sceptre ou une croix.

Revers. St. Démètre nimbé debout, armé de la lance et du bouclier. . . . . к . . **Днміτριος.** Fig. 244, **pl. VI.**

Jvaïlo (1277—1280). Molybdobule.

НСФРА	† ЕПІ
ГІС АVТН	СФРАГІС.
. АХАNАNІ	КАІ ГРАФΩ.
. НФОРȣ	КАІ ПРАКТ
	. ΩN

Se basant sur la 3me ligne de la légende (.AXANANI), M. Pantchenko attribue le sceau au roi bulgare Jvaïlo, surnomé Λαχανᾶ dans les sources byzantines. [1]) Fig. 245, **pl. VII.**

Jean Assen II (1218—1241). Sceau d'or. Le roi debout tenant un labarum et un globe surmonté d'une croix. Légende: **Гωасѣн цр блъгаρωм и грькомъ.**

Revers. St. Démètre assis de face tenant un glaive horizontalement. Fig. 246.

Constantin Assen (1257—1277). Sceau d'or. Le roi debout tenant une double croix et le volumen. Légende: **Кωнстандінь вь Хѣ бл вѣрен цр и самодрьжец блгρωм.**

Revers. L'Archange Michel nimbé, debout, tenant un glaive. Les initiales **ар—м.** Fig. 247, **pl. VI.**

Jean Alexandre (1331—1371). Sceau d'or. Le roi debout tenant une croix et le volumen. Légende: **іω алеѯаѹдр цр блг б(лга)р(о)мь.**

Le revers qui manque dans la publication de M. Ilinsky, n'est pas donné ici non plus. Fig. 248, **pl. VI.**

Jean Chichman (1371—1393). Sceau doré. Le roi debout tenant une croix. Légende: Dans le champ: **црь шишьмань**: sur le pour autour **† іω шишман вь ха вѣрн цр и самодрьж цр кьсѣм бльгарωм.**

Revers. Buste de St. Jean de Ryla de face, tenant une croix et le volumen. Légende: dans le champ: **стн іоан рилъски**; sur le pour autour: **† сын хрисωвоуль стгоωца іωанна рилскаго.** Fig. 249, **pl. VI.**

Ce sceau n'est pas authentique bien qu'il se trouve sur le chrysobule (la charte) du monastère de Ryla.

Jean Alexandre. Sceau d'argent doré. La roi debout tenant une croix et le volumen. Légende: **Гω алеѯаѹдр цр блгаромь.** Le revers manque. Fig. 250, **pl. VI.**

Le flan devait-être en plomb ou en cuivre, envelopé d'une feuille d'argent dont n'est conservé que le droit. Possession de la Bibliothèque Nationale de Philippopoli.

A la fin j'ajoute 11 molybdobules (№ 251—261) byzantins ayant quelque rapport avec l'histoire de Bulgarie et que j'ai emprunté à la Sigillographie de M. Schlumberger et à quelques travaux de M. Pantchenko.

---

[1]) Изв. Русск. Арх. Инст. въ Констант. т. XIII, 1908 р. 148, pl. VIII 6.

МОНОГРАМИ, БУКВИ И ЗНАЦИ — MONOGRAMMES, LETTRES ET SIGNES

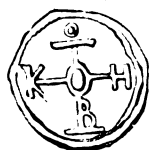
Стратилатъ Сермонъ, 1.

Асѣнь II, 7.

7.

Ирина и Михаилъ, 8.

Константинъ, 16—19.

30.

Георги Тертеръ, 34—39.

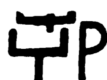
Светославъ, 45.

46.

47.

45—47[a].

Михаилъ Шишманъ, 50.

50.

Мих. Шишманъ, 51.

52.

53—54.

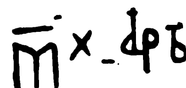
55.

56.

57.

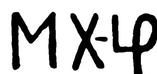
58.

72—78.

64.

65—66.

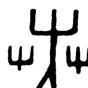
Мих. и Стефанъ 61.

62—78.

Мих. Шишманъ и Стефанъ, 58.

59.

60.

79, 82.

84—85.

Ив. Александъръ и Михаилъ 86, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 101.

86.

87.

87, 91, 96, 102.

88.

89.

90, 93.

90.

91.

92.

Ив. Александъръ и Михаилъ, 94.

95.

96.

96.

97.

97.

98.

98.

99.

100.

101.

101.

102.

104.

Ив. Александъръ и Михаилъ, 104.

105.

105.

т
ИВ 106, 107, 115, 121, 121 а.

122.

123.

124.

125.

126.

127.

128.

129.

130.

131.

Ив. Александъръ и Михаилъ, 132.

134.

135.

136.

137.

138.

Ив. Александъръ самъ, 139.

139.

140.

140.

141.

142.

Ив. Александъръ самъ, 143.

144.

145.

146.

147.

149—153.

154—158.

159.

160.

161.

Ив. Александъръ самъ, 162.

163.

164.

165.

171.

174.

Срацимиръ, 176.

177.

178.

179.

180.

181.

Срацимиръ, 182.

183.

184.

Срацимиръ и Константинъ, 185.

186.

Ив. Шишманъ, 187, 188.

189.

190.

192—201.

202, 204.

205.

Ив. Шишманъ 206.

207.

203.

208.

209, 211.

210, 212, 215.

213.

216.

217, 218, 219.

220.

221.

222.

Ив. Шишманъ, 223 225, 227, 229—233, 235.

224.

226.

227.

228.

232.

234.

ХРОНОЛОГИЧЕНЪ РЕДЪ НА БЪЛГАРСКИТѢ ЦАРЕ[1])

Chronologie des rois bulgares

Първото българско царство

Исперихъ (Аспарухъ)	679— 701
Тервелъ	701— 718
Севаръ	724— 739
Кормисошъ	739— 756
Винехъ	756— 761
Телецъ	761— 764
Сабинъ	764— 766
Умаръ 40 дена (VIII—IX)	766
Токту	766— 767
Паганъ	767— 768
Телеригъ	768/9— 777
Кардамъ	777(?)— 803
Крумъ	803— 814
Омортагъ	814— 831
Маламиръ	831— 836
Пресианъ	836— 852
Борисъ	852— 889
Покръстването	865
Симеонъ	893— 927
Петъръ	927— 969
Самуилъ	980—1014
Гаврилъ—Романъ	1014—1015
Иванъ Владиславъ	1015—1018

Второто българско царство

Асѣнь I	1187—1196
Петъръ	1196—1197
Калоянъ	1197—1207
Борилъ	1207—1218
* Ив. Асѣнь II	1218—1241
* Коломанъ I.	1241—1246
* Михаилъ Асѣнь	1246—1257
* Коломанъ II.	1257—1258
* Константинъ Асѣнь	1258—1277
Ивайло	1278—1279
Ив. Асѣнь III	1279—1280
* Георги I Тертеръ	1280—1292
Смилецъ	1292—1298
Междуцарствие	1298—1299
Чака татаринъ	1299—1300
* Тодоръ Светославъ	1300—1322
Геор. Тертеръ II	1322—1323
* Мих. Шишманъ	1323—1330
* Ив. Александъръ	1331—1371
* Ив. Срацимиръ	1360—1396
* Ив. Шишманъ	1371—1393

[1]) Отъ означенитѣ царе съ звездичка сж известни монети.

УКАЗАТЕЛЬ — INDEX GÉNÉRAL

13*

ЗАБЕЛѢЗАНИ ПЕЧАТНИ ПОГРѢШКИ — ERRATA

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се чете
6	19	1923	1924
28	1	1272—1346	1272—1316
31	25	нелли	негли
32	6	мити	линии
43	31	хоито	които
48	1	имаше	имаме
53	29	Сърскыія	Сърбскыія
53	40	мнроѹ	мнроѹ
54	41	helénisme	hélénisme
55	13	народнитъ	народнитѣ
55	22	нє	нє
62	15	1322—1322	1322—1323
64	19	Ивестія	Извѣстія
64	29	χρησόβουλλος	χρυσόβουλλος
72	15	1246—1256	1246—1257
84	28	1279—1292	128C—1292
89	11	въ бо...то	въ богато
98	21 и 23	Шламберже	Шлюмберже
111	9	бав	блв
113	13	бих	билъ
114	15	ω	ιω
118	13	тнб	тнв
123	31	нжє	нжє
127	31	Ал(єзандръ)	Ал(єѯандръ)
128	9 и 12	алєз	алєѯ
129	16	алєз	алєѯ
130	6	з(алєз)	ѯ(алєѯ)
141	8	заема	заематъ
141	33	Боязидъ	Баязидъ
150	28	117—219	217—219
156	1	X	IX
157	12	865—888	852—889
159	16	1277—1280	1278—1279
160	40	Обр. 246	Обр. 246 и табл. VI
163	26	зау	ѯау

1658—1923

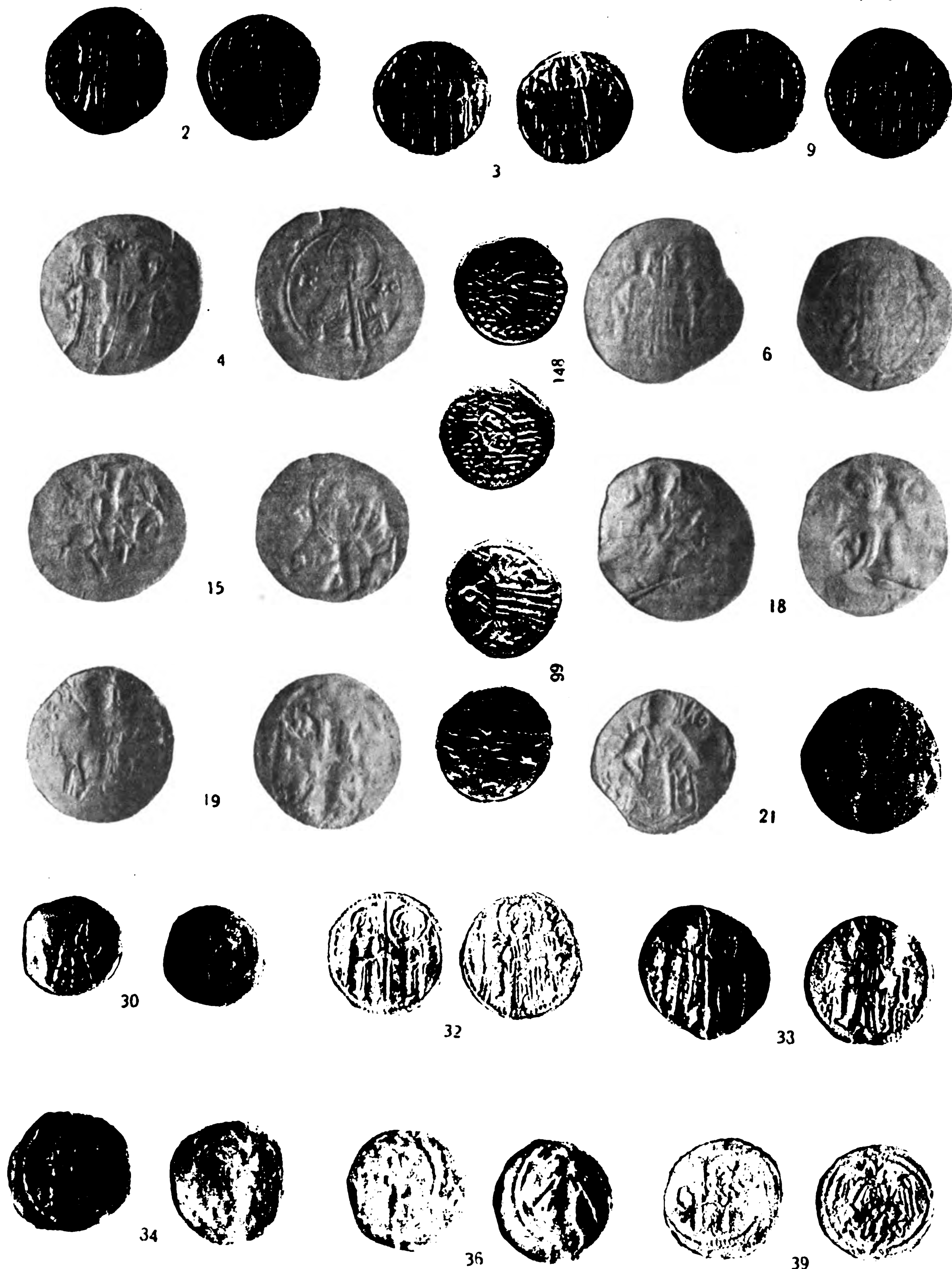

2—4, 6 Асѣнь II. — 9 Михаилъ Асѣнь. — 15, 18, 19, 21, 30 Константиинъ Асѣнь. — 32—34, 36, 39 Георги I Тертеръ. — 99 Ив. Александъръ и Михаилъ. — 148 Ив. Александъръ самъ.

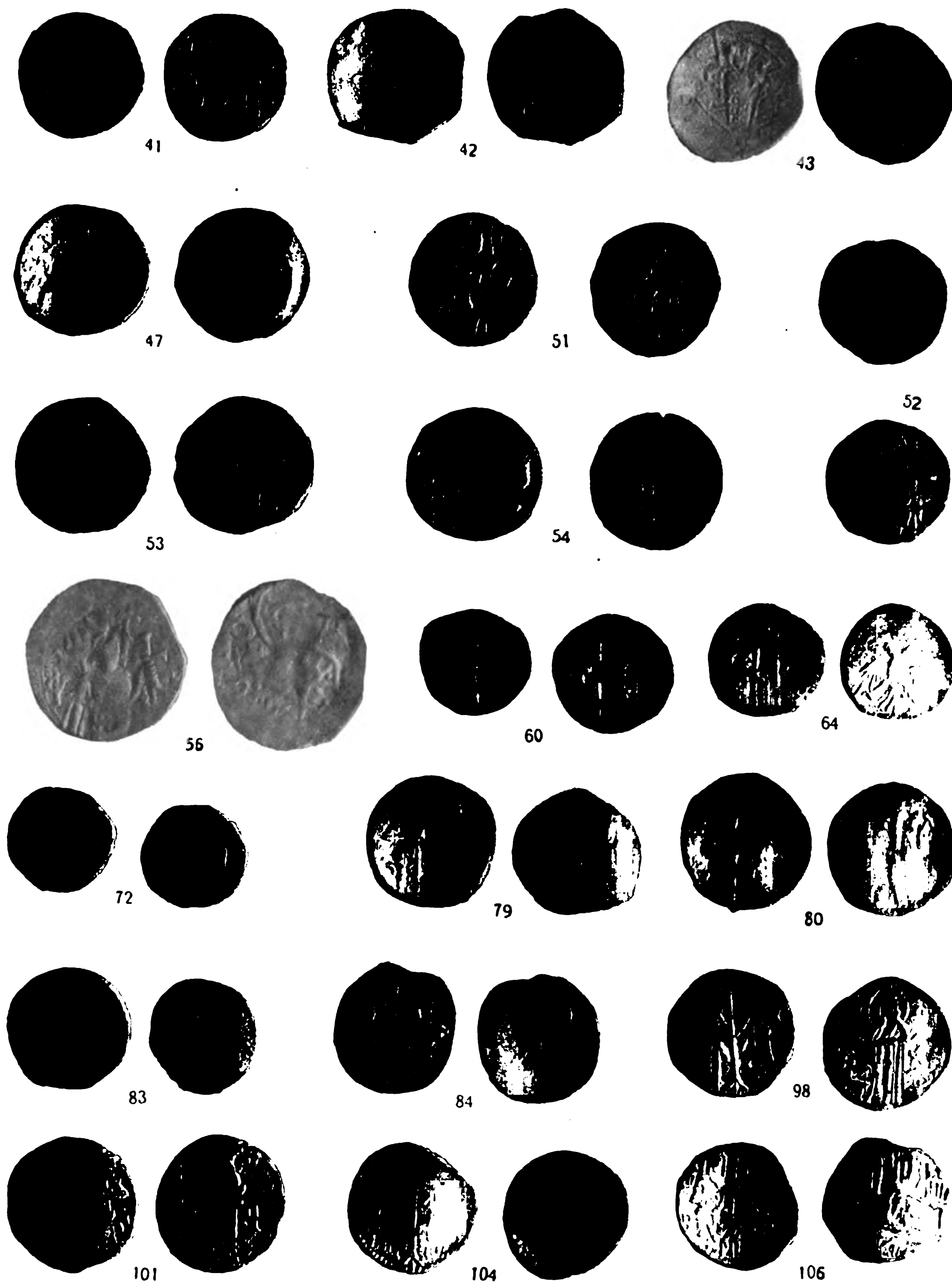

41—43, 47 Светославъ. — 51—54, 56, 60, 64, 72 Михаилъ Шишманъ. — 79, 80, 83, 84 Мих. Шишманъ и Ив. Стефанъ. — 98, 101, 104, 106 Ив. Александъръ и Михаилъ.

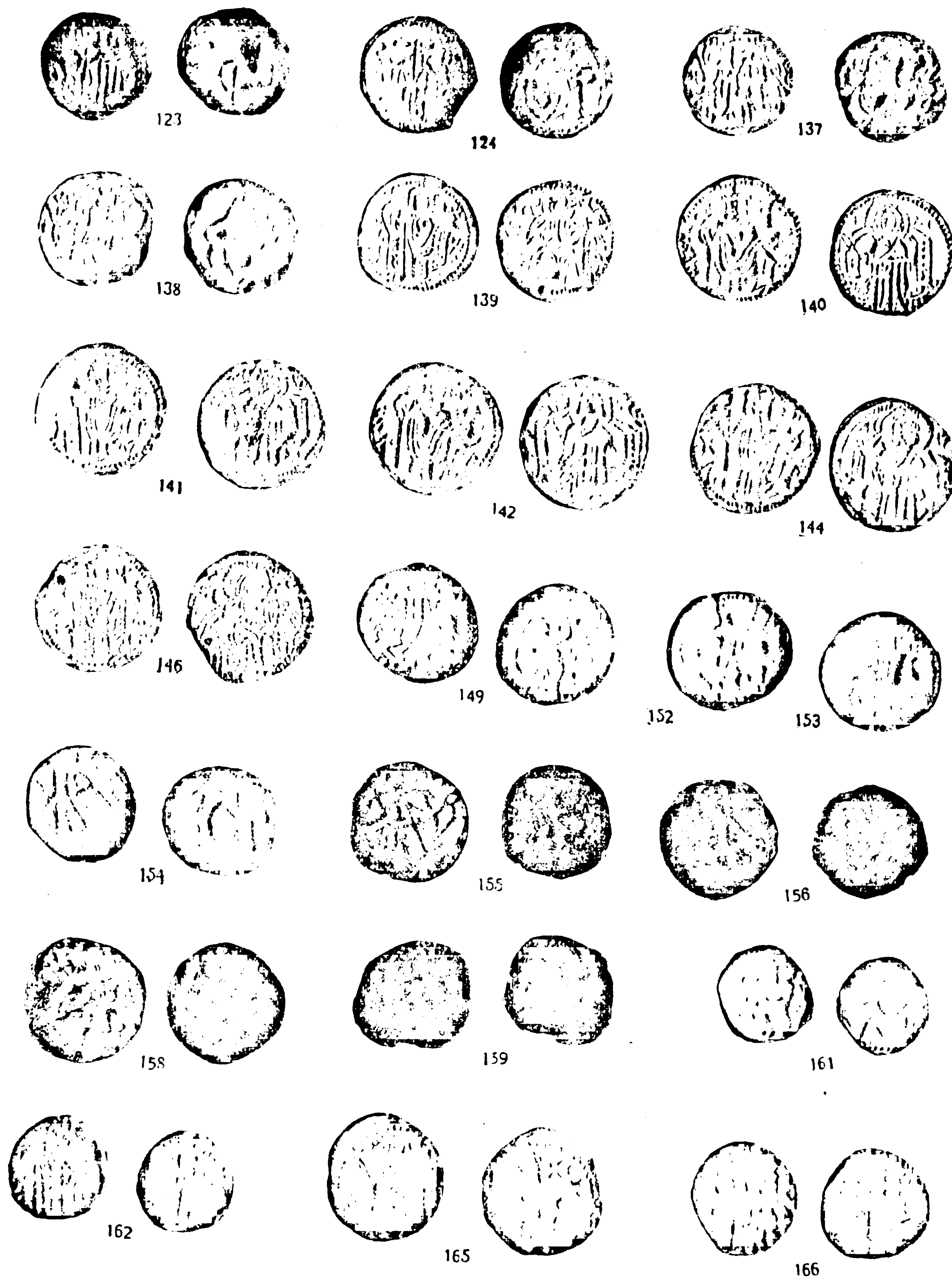

123, 124, 137—138 Ив. Александъръ и Михаилъ. — 139—142, 144, 146, 149, 152—156, 158, 159, 161, 162, 165—166 Ив. Александъръ самъ.

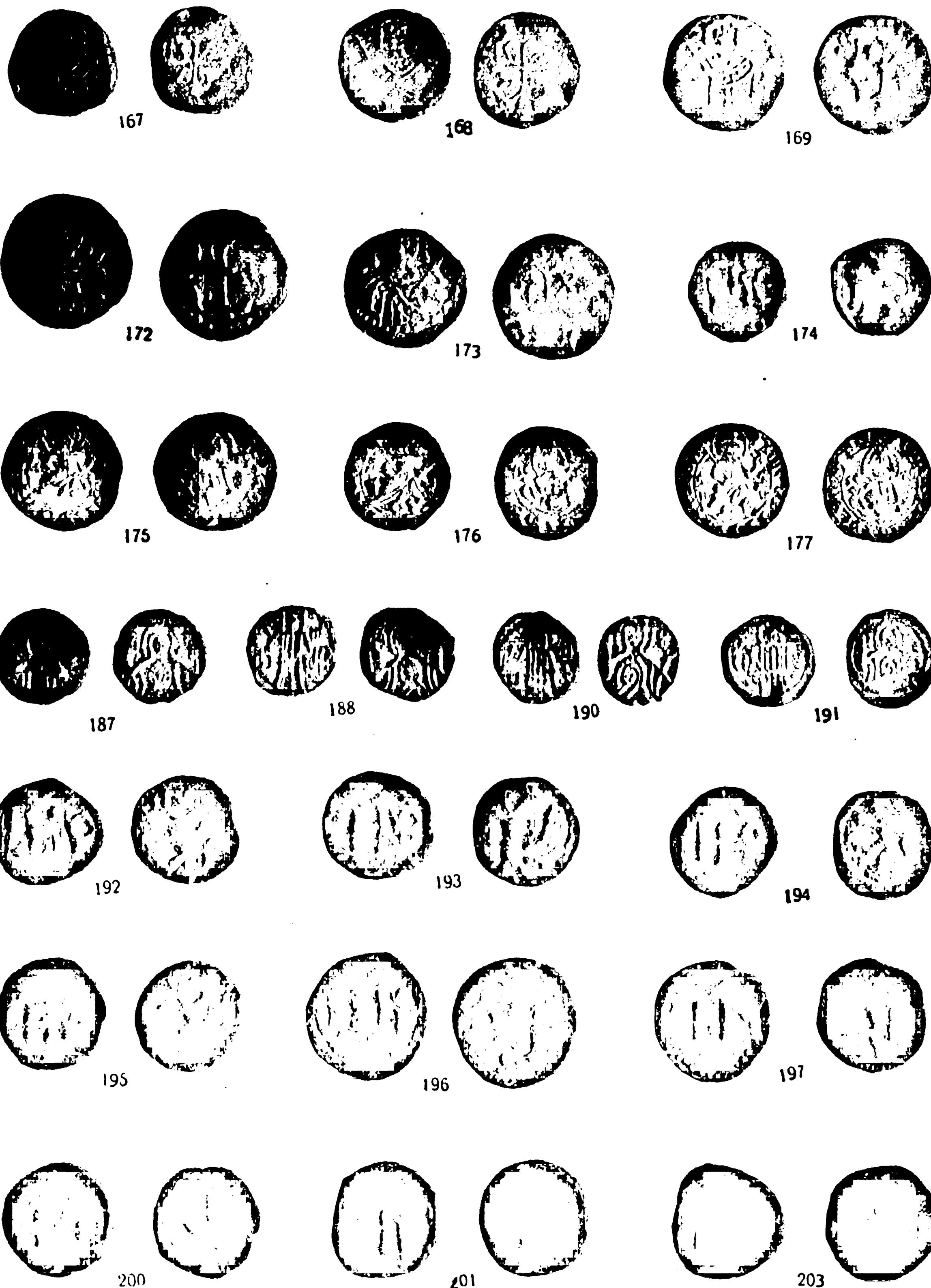

167—169, 172—174 Ив. Александъръ самъ. — 175—177 Срацимиръ. — 187—188, 190—197, 200, 201, 203 Ив. Шишманъ.

Таблица V.

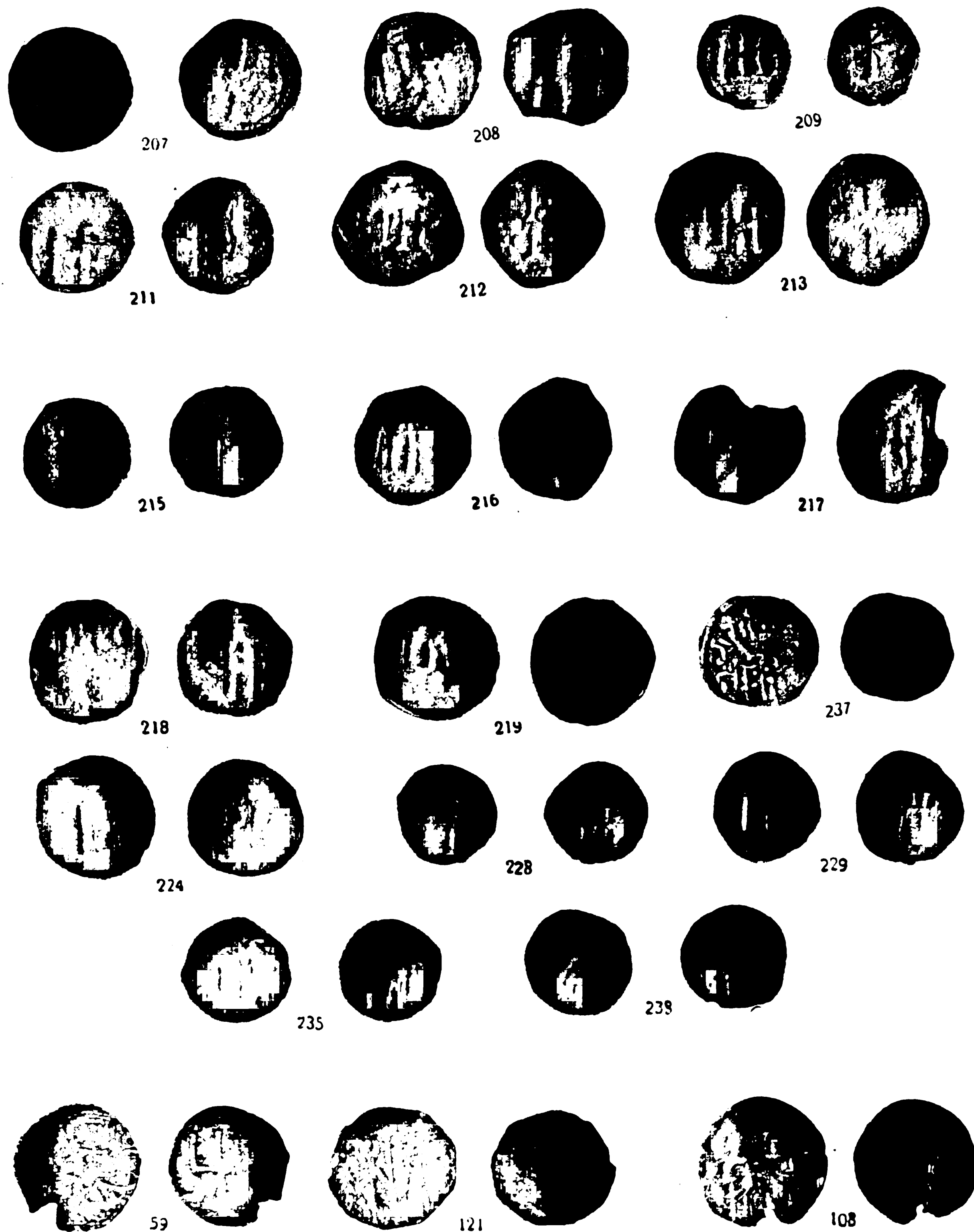

207—209, 211—213, 215—219, 224, 228, 229, 235 Ив. Шишманъ. — 108, 121 Ив. Александъръ и Михаилъ. — 237—238 Неопредѣлени. — 59 Мих. Шишманъ.

243

244

247

248

249

246

250

243 Асѣнь I. — 244 Борилъ. — 247 Константнипъ. — 248, 250 Ив. Александъръ. — 249 Ив. Шишманъ. — 246 Асѣнь II.

251

240

245

261

251 Славянитѣ отъ VII в. — 240 Самуилъ Ѧлусианъ. — 245 Ивайло. — 261 Примикюръ Теодоръ, стратегъ на Дрѫстъръ.